

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 1 (19) – лютий 2022

ISSN 2617-9660

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 1 (19) – лютий 2022

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

Редакція

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
Проректор з наукової роботи Національного
авіаційного університету, Президент Асамблеї
докторів наук з державного управління України,
Академік Міжнародної Кадрової Академії,
Академії наук вищої школи та Української
Технологічної Академії, Почесний доктор На-
ціонального інституту економічних досліджень
Грузії, Заслужений юрист України. Заступники
головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України
Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол №5/2022 від 15.03.2022)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію «Б»
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: бульвар Л. Українки,
26, офіс 501, м. Київ, 01133,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Адреса видавництва:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector for Research at the National
Aviation University, President of the Assembly of
Doctors of Science in Public Administration
of Ukraine, Academician of International
Personnel Academy, Academy of Higher Schools
and Ukrainian Technological Academy, Honorary
Doctor of Economics and National Studies
of Ukraine

Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine
Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 5/2022 from 15.03.2022)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board:
L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133.,
e-mail: irina_pravo@ukr.net, <https://intellect.org.ua/>

Address of the editorial:
«Publishing Lira-K»
Certificate number 3981, series DK.
03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1
tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12
Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. **Акімова Людмила Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування.

2. **Валух Андрій Миколайович**, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

3. **Воротін Валерій Євгенович**, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

4. **Гурковський Володимир Ігорович**, доктор наук з державного управління, старший дослідник, Перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

5. **Кіслов Денис Васильович**, доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

6. **Кринична Ірина Петрівна**, доктор наук з державного управління, професор.

7. **Міхальський Томаш**, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

8. **Мотренко Тимофій Валентинович**, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

9. **Новак-Каляєва Лариса Миколаївна**, доктор наук з державного управління, професор.

10. **Орлова Наталія Сергіївна**, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

11. **Рябцев Геннадій Леонідович**, доктор наук з державного управління, кандидат тенічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проєктів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

12. **Стрельбицький Микола Павлович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

13. **Сурай Інна Геннадіївна**, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

14. **Тимошик Лілія Павлівна**, кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

15. Хаджирадева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування – керівник Центру оцінювання кандидатів на зайняття посади державної служби.

16. Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інфор-

маційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

17. Яровой Тихон Сергійович, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Члени редакційної колегії з права:

18. Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

19. Батанов Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

20. Берназюк Ян Олександрович, доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

21. Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Відділення права та соціальних наук Університету Яна Кохановського в м. Кельце (Польща).

22. Кайдашев Роман Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

23. Кислий Анатолій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

24. Коваленко Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

25. Козаченко Олександр Іванович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

27. Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри дер-

жавно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

28. Нестор Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслужений юрист України.

29. Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

30. Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

31. Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету.

32. Спришак Каміль, доктор хабілітований з правових наук (DfHb), професор Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, Польща.

33. Стрельбицька Лілія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України.

34. Титко Анна Василівна, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

35. Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Польща).

36. Янчук Артем Олександрович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

37. Яскренія Єжи, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща).

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovych – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-Rector for Research at the National Aviation University, President of the All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration, Academician of the International Personnel Academy, Academy of Higher Education and Ukrainian Academy of Technology, Honorary Doctor National Institute for Economic Research of Georgia.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Vice-Rector for Research at the University of New Technologies, Deputy Director from the Educational Work of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the State Institution of Higher Education UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Akimova Lyudmyla Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Finance and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Management.

2. **Valyukh Andriy Mykolayovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

3. **Vorotin Valeriy Yevhenovych**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State-Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

4. **Gurkovsky Volodymyr Ihorovych**, Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, First Deputy Director of the Center for Public Administration Problems.

5. **Kislov Denys Vasyliovych**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

6. **Krynchna Iryna Petrovna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

7. **Tomasz Michałski**, Doctor of Science, Associate Professor of the Department of Geography of Regional Development, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland.

8. **Motrenko Tymofii Valentinovich**, Professor of the Department of Public Administration of

the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

9. **Novak-Kalyaeva Larysa Mykolayivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

10. **Orlova Natalia Sergeevna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics.

11. **Ryabtsev Hennadiy Leonidovych**, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Technical Sciences, Professor, Professor of Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies, Director of Special Projects of the Psyche Scientific and Technical Center, Member of the Expert Council of the Ministry of Energy of Ukraine, member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, expert of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

12. **Strelbytsky Mykola Pavlovych**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of National Security of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

13. **Surai Inna Gennadiyivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

14. **Tymoschuk Lilia Pavlivna**, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, appraiser.

15. **Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna**, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government – Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions.

16. **Yakymchuk Alina Yuriyivna**, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Informa-

tion Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

17. **Yarovoy Tikhon Sergeevich**, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

Members of the editorial board:

18. **Barabash Yuriy Hryhorovych**, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs of the National Law University named after Yaroslav the Wise.

19. **Batanov Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after VM Koretsky NAS of Ukraine.

20. **Bernazyuk Jan Oleksandrovych**, Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Tavriya National University. VI Vernadsky.

21. **Vechorek Leszyk**, habilitated doctor, associate professor, head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Department of Law and Social Sciences, Jan Kokhanowski University in Kielce (Poland).

22. **Kaidashev Roman Petrovich**, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC "Interregional Academy of Personnel Management".

23. **Kisly Anatoliy Mykhailovych**, Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

24. **Kovalenko Valentyn Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

25. **Kozachenko Oleksandr Ivanovych**, Candidate of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

26. **Kravchuk Volodymyr Mykolayovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka.

27. **Nesterovych Volodymyr Fedorovych**, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the De-

partment of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

28. **Nestor Natalia Vladimirovna**, Doctor of Law, Deputy Director for Research at the Kyiv Research Institute of Forensic Science, Honored Lawyer of Ukraine.

29. **Nicholas Schmitt**, PhD, senior researcher at the Institute of Federalism, University of Fribourg (Switzerland).

30. **Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

31. **Sopilko Iryna Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University.

32. **Spryszak Kamil**, Doctor habilitatis in legal sciences (DrHb), professor of the Department of Law and Social Sciences at the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland.

33. **Strelbytska Lilia Mykolayivna**, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Civil Law Disciplines of the National Academy of Security Service of Ukraine.

34. **Titko Anna Vasylivna**, Candidate of Law, Leading Researcher of the National Academy of Internal Affairs.

35. **Jablonska-Bonsa Jolanta**, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Poland).

36. **Yanchuk Artem Oleksandrovych**, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine.

37. **Yaskrenia Jerzy**, Professor, Doctor Habilitated (Dr Hab), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kokhanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Poland).

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності

*Федоренко Владислав Леонідович,
Коваленко Валентин Васильович,
Ковальова Наталія Миколаївна*
Торговельні марки, як об'єкт судової експертизи з питань інтелектуальної власності: походження та методичне забезпечення 15

Криміналістика і судова експертиза

*Федоренко Владислав Леонідович,
Федоренко Максим Владиславович*
Каталоги українських стародруків, як джерела експертного дослідження кийвських кирилических стародруків видань XVII-XVIII ст.ст. 30

Кримінологія

*Іванченко Елла Ігорівна,
Журавель Неонілла Олександрівна*
Сучасні концепції злочинності: ген злочинця 66

Теорія та історія державного управління

Цимбал Богдан Михайлович
Людський фактор в системі публічного управління безпекою людини: теоретико-концептуальний аспект 73

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

*Жадан Олександр Васильович,
Гончаренко Марина Василівна*
Технологічні аспекти надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування 80

Регіональне управління та місцеве самоврядування

Гайдученко Світлана Олександрівна
Управління потенціалом розвитку сільських територій України в умовах незавершених реформ децентралізації 91

*Лопушинський Іван Петрович,
Філіппова Вікторія Дмитрівна,
Плющ Руслан Миколайович*
Служба в органах місцевого самоврядування України: Новації законодавчого забезпечення 103

ШАНОВНІ УКРАЇНСЬКІ ДРУЗІ!

Я, професор права із Республіки Польща, не можу мовчати під час збройного нападу Російської Федерації на Україну.

Росія порушила обов'язкові норми міжнародного права: заборону застосування військової сили, зобов'язання вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом і основні норми міжнародного гуманітарного права. Вона порушила ст. 4 Статуту Організації Об'єднаних Націй, згідно з якою, членом ООН може бути лише миролюбна держава. Російська Федерація також порушує ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права про заборону пропаганди війни. Напад Росії на Українську державу є також порушенням її зобов'язань за Будапештським меморандумом, яким Україні гарантовано повагу до її суверенітету та територіальної цілісності.

Відповідно до змісту ст. 51 Статуту ООН, напад на Україну має повне право на самооборону під час військової агресії.

Росія нестиме міжнародну відповідальність за це варварство. Міжнародний Трибунал уже почав свою роботу. У Польщі діє Центр документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна.

У 1974 році я слухала курс трудового права в Гданському університеті. Мене навчав Лех Качинський. Із тих часів, наступні 37 років, до Смоленської трагедії та загибелі Президента Речі Посполитої, ми були спочатку колегами, а потім гарними друзями. Разом працювали на Факультеті Права та Адміністрації Гданського університету понад 20 років і багато спілкувалися. Потім наша дружба перемістилась до Варшави. Ми багато разів обговорювали загрози миру у всьому світі. У 1980 році в Гданську народилася «Солідарність». Це була наша, – здійснена, – надія на свободу.

Президент Республіки Польща проф. Лех Качинський загинув трагічно, але він чітко і далекоглядно попереджав світ. У 2008 році, в ніч з 7 на 8 серпня Росія напала на Грузію. 12 серпня 2008 року Лех Качинський дістався до воєнного м. Тбілісі і взяв участь у мітингу на підтримку грузинського народу разом із президентами Литви, Естонії, України та прем'єр-міністром Латвії. На тому віче в столиці Грузії Лех Качинський застеріг весь світ: *«Ми добре знаємо, що сьогодні Гру-*

зія, завтра Україна, післязавтра країни Балтії, а потім, можливо, час для моєї країни, для Польщі». Я добре його знала, він завжди говорив правду, був дуже мудрою і доброю людиною, його слова, сказані тоді публічно, були і залишаються пророчими для всього цивілізованого світу.

Нині настало жахливе «завтра», про яке говорив на згаданому віче Президент Польщі Лех Качинський. Зараз про це говорить Президент України Володимир Зеленський. Вірю, що цьо-

го разу світ почує і відповідь. Від кожного громадянина України та всього світу залежить, наскільки швидко зможемо зупинити цю війну. *«Життя переможе над смертю, а світло переможе темряву»,* – каже ваш Президент. Ми будемо з вами солідарні, дякуємо вам за захист людської гідності та гідності націй. Ви також боретесь за мою родину і за мене. Дякую вам!

Будемо продовжувати займатися наукою. Разом. Тому що ми любимо світло істини.

Щиро ваша,

професор, доктор хабілітований (DrHb),
член Редколегії журналу «Експерт: парадигми
юридичних наук і державного управління»
(м. Варшава,
Республіка Польща)

Йоланта Яблонська-Бонса¹

07 березня 2022 року

¹ Переклад з польської мови магістра права М.В. Федоренка.

ШАНОВНІ АВТОРИ І ЧИТАЧІ, ДРУЗІ ТА КОЛЕГИ!

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням, на підставі Закону України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»», воєнного стану та веденням оборони Батьківщини у столиці України місті-герої Києві, а також в інших містах, які демонструють небувалий героїзм – у Харкові, Чернігові, Маріуполі, Херсоні, Волновасі, Гостомелі, Сумах, Миколаєві, Охтирці, Енергодарі, Мелітополі, Ірпені, Бучі, Львові¹ *etc* , № 1 електронного наукового часопису «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управ-

ління» за цей рік вперше не побачило світ вчасно, до кінця лютого ц.р., із об'єктивних причин – через початок війни.

Журнал *TIME* розмістив на обкладинці свого березневого числа слова Президента України В. Зеленського: «Життя перемає смерть, а світло – перемає темряву», якими він надихнув у перші дні війни усіх українців до оборони. Редколегія часопису приєднується до цих мудрих слів і надалі прагне утверджувати життя та публікувати статті молодих і досвідчених учених і експертів.

Надихнули нас на випуск цього числа журналу й вітальні слова членів нашої Редколегії та добрих друзів із Республіки Польща: професора, DrHb, головного редактора часопису «Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem» пані Й. Яблонської-Бонса та професора, DrHb, екс-директора Інституту судових експертиз ім. проф. Я. Сехна в Кракові пана Л. Вечорека.

Також ми спільно працюватимемо над підготовкою до публікації наступного, 2-го числа журналу «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» та запрошуємо наших шановних авторів до публікації ґрунтовних наукових статей, насамперед, присвячених актуальним проблемам опору України воєнній агресії, захисту

¹ Указом Президента України від 06 березня 2022 р. № 111/2022 почесну відзнаку «Місто-герой України» було присвоєно містам: Волновасі, Гостомелю, Маріуполю, Харкову, Херсону та Чернігову. Впевнені, що під час війни багато інших міст, селищ та сіл є героями в обороні суверенітету та територіальної цілісності України.

прав і свобод людини в Україні під час війни, порушень агресором правил і звичаїв ведення війни, міжнародну та іншу відповідальність за агресію проти України.

З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України

Переконанні, що наші майбутні на-
працювання стануть важливим науко-
вим підґрунтям для перемоги і розбу-
дови України.

В. Федоренко

ШАНОВНІ УКРАЇНСЬКІ ДРУЗИ ТА КОЛЕГИ!

Завдяки директорів Науково-дослідного центру судової експертизи Міністерства юстиції України і керівникові Редколегії цього поважного фахового часопису проф. Владиславу Федоренку, моєму давньому українському другові, я маю можливість звернутись із словами привітання та підтримки до авторів і читачів цього номеру журналу «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління», сформованого в Києві під вогнем російських обстрілів. Колись би я сказав, що це приємно, але в умовах війни в Україні це – велика честь!

Ці слова адресовані не лише постійним читачам і авторам цього поважного фахового електронного часопису, до складу Редколегії якого я входжу вже кілька років поспіль, але, і навіть особливо, моїм Українським друзям з Києва, Харкова, Одеси, Львова та інших чудових та героїчних українських міст.

Моїми друзям називаю насамперед пані та панів із Міністерства юстиції України та зі всіх Українських Інститутів Судових Експертиз, з якими, як директор Інституту судових експертиз, ім. проф. Яна Сехна у Кракові та професор Університету Яна Кохановського в Кельце, раніше та нині, мав честь співпрацювати та зустрічатися як із колегами, чудовими професіоналами і добрими друзями.

Водночас, ці слова звернені до всієї України. До всього Українського народу, який є для мене, не тільки із зазначених вище причин, але також і через

добрі спогоди, пов'язані з зустрічами і спілкуваннями з багатьма Людьми в Україні. Багато із місць цих зустрічей нині уже може бути знищеними. Але, України – це не лише прекрасні місця, а насамперед чудові Люди, які дарують радість, добро та спогади!

Український народ є великим. Особливо, він продемонстрував свою велич у цю важку хвилину. Український народ бореться з агресором. Він бореться з бандитом путіним і його преторіанцями. На Вашому боці правда та честь, тому – Ви переможете (Ми)!

Поляки зроблять для вас усе можливе у цю важку хвилину. Ці часи є для нас тим більш болючими, що сторінки нашої історії також окроплені кров'ю Героїв і це, значною мірою, криваві наслідки агресивної політики росії чи радянського союзу та їхніх злочинців.

Це Ви, мої друзі, водили мене до польських могил у Биківні та під м. Харьковом. Незважаючи на те, що там також є могили загиблих українців, ви робили це з ледь прихованою ніяковістю через те, що ці злочини сталися на Вашій землі. Можете бути певні, що ця ніяковість була марною. Ви не забули сталінські злочини і Голодомор в Україні, які ми пережили разом.

Упродовж багатьох днів бачимо Ваше велике терпіння. Як представник Польської академічної спільноти, запевняю, що Ваші дружини, діти та всі, хто потребує допомоги, отримають її у наших оселях, у Польщі.

Пам'ятаємо про тих, хто ризикує чи життям веде спротив агресорові,

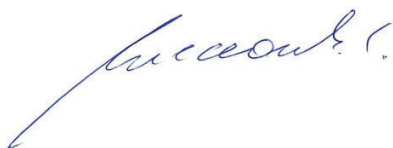
особливо в Україні. А також і тих, хто підтримав Україну в цілому світі, навіть у Росії. Віддаємо їм шану та підтримку! Допомогаємо постраждалим, ненавидімо ненависть!

Приєднуючись до слів проф. В. Федоренка, залишаюся з вірою, що наші спільні майбутні напрацювання стануть важливим науковим підґрунтям для перемоги і розбудови України.

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

І, додаю від себе – **МИ ПЕРЕМОЖЕМО!**

Щиро Ваш,

Лешек Вєчорек

(пишу ці слова не лише як професор, а сподіваюся, Ви дозволите, як Ваш друг).

P.S. Написання великих і малих літер – проти правил, не є випадковим чи помилковим!

P.P.S. Сповнений багатьох хороших спогадів, я згадую одні з багатьох наших гарних мирних днів декілька років тому (*архівні фото проф. Л. Вєчорєка із заходів, проведених Львівським НДІСЕ і Київським НДІСЕ, 2018 р.*).¹

¹ Переклад з польської мови магістра права М.В. Федоренка.

Перед Вами, працівниками Міністерства юстиції України і судовими експертами, постає важливий обов'язок, подібного до того, що свого часу виконав д-р Ян Робель, який забезпечив формування т.з. «Катинського Архіву» злочину більшовиків (про це доповідав Вам на останніх V «Крайнівських читаннях» в грудні 2021 р.), та професійно зібрати і задокументувати докази злочинів росії на Вашій Землі.

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 343.148 (477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-15-29](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-15-29)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, судовий експерт; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; Kovalenko1505@.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Ковальова Наталія Миколаївна,

керівниця лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт в сфері інтелектуальної власності вищого кваліфікаційного класу, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501; e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ, ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПОХОДЖЕННЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У публікації комплексно досліджуються питання походження торговельних марок від зародження торгівлі в державах Давнього Сходу –до сучасності, їх зв'язок з генезисом і еволюціонуванням торгівлі, використанням тавра (бренду) для розрізнення товарів, а також з потребою правового захисту торговельних марок (знаків для товарів і послуг) в законодавстві та в судовій практиці. Підкреслюється, що в XXI ст. вартість найбільш відомих у світі торговельних марок (*Apple, Google, Microsoft, Amazon, Facebook, Coca-Cola* та ін.) нині перевищує державні бюджети деяких країн світу, а їх правовий захист передбачає задіяння комплексу

правових інструментів, включаючи потенціал судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Разом із тим, унормування в міжнародному та національному законодавстві правового режиму охорони права на торговельні марки, поки ще не призвело до припинення порушень прав на цей об'єкт інтелектуальної власності. Про це свідчать численні порушення в Україні та за кордоном прав на торговельні марки (знаки для товарів і послуг) та їх розгляд у судовому порядку із залученням експертів до судових проваджень.

Серед завдань, які суди і сторони судових проваджень ставлять перед експертами, є й завдання щодо порівняння конкретних торговельних марок, а також їх порівняння з іншими об'єктами, у тому числі й тими, які не можуть отримати правовий захист, як торговельні марки.

Розв'язання судовим експертам цих і інших завдань вимагає належного методичного забезпечення, а саме підготовки спеціальної методики проведення експертних досліджень торговельних марок, яка б враховувала: а) новели чинного законодавства; б) досвід проведення судових експертиз за спеціальністю 13.6 - «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями»; в) існуючі методики та методичні рекомендації, зокрема положення «Методики проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації» (реєстр. № 13.6.01 від 23.03.2018), яка має узагальнюючий характер для всіх засобів індивідуалізації в сфері правового захисту об'єктів інтелектуальної власності, та ін. Визначається сфера застосування методики дослідження торговельних марок.

Ключові слова: торгівля, торговельна марка, знак для товарів і послуг, правова охорона торговельної марки, судова експертиза з питань інтелектуальної власності, методика експертного дослідження торговельних марок.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, forensic expert; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Kovalenko Valentin Vasilievich,

Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

Kovalova Nataliya Mykolayivna,

judicial expert, acting director Head of the Laboratory of Industrial Property Rights, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, 26, of. 501; tel.: e-mail: kovalova.n@ukr.net; m+38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

TRADEMARKS AS AN OBJECT OF FORENSIC EXAMINATION OF INTELLECTUAL PROPERTY: ORIGIN AND METHODOLOGICAL SUPPORT

Annotation. The publication comprehensively examines the origins of trademarks from the origins of trade in the Ancient East – to the present, their relationship to the genesis and evolution of trade, the use of brands (brand) to distinguish goods, as well as the need for legal protection of trademarks and trademarks. services) in law and case law. It is emphasized that in the XXI century. The value of the world's most famous brands (*Apple, Google, Microsoft, Amazon, Facebook, Coca-Cola*, etc.) now exceeds the state budgets of some countries, and their legal protection involves a set of legal instruments, including the potential of forensic intelligence property.

However, the regulation of the legal regime for the protection of trademarks in international and national law has not led to the cessation of infringements of rights to this intellectual property. This is evidenced by numerous violations in Ukraine and abroad of the right to trademarks (marks for goods and services), their consideration in court and the involvement of forensic experts in court proceedings.

Among the tasks that courts and litigants set before experts are the task of comparing specific trademarks, as well as comparing them with other objects, including those that cannot receive legal protection, such as trademarks. Solving these and other tasks for forensic experts requires appropriate methodological support, namely the preparation of a special methodology for conducting expert research of trademarks, which would take into account: a) amendments to current legislation; b) experience in conducting forensic examinations in the specialty 13.6 – «Research related to commercial (brand) names, trademarks (signs for goods and services), geographical indications»; c) existing methods, in particular the provisions of «Methods of expert research related to the means

of individualization» (Reg. № 13.6.01 from 23.03.2018), which is generalizing to all means of individualization in the field of legal protection of intellectual property, etc. The scope of application of the method of research of trademarks is determined.

Key words: trade, trademark, mark for goods and services, legal protection of trademark, forensic examination on intellectual property issues, methods of expert examination of trademarks.

Постановка питання в загальному вигляді. На сьогодні торговельні марки є важливою складовою повсякденного життя пересічних громадян, суб'єктів господарської діяльності та держав. При цьому вартість найбільш відомих у світі торговельних марок (*Apple, Google, Microsoft, Amazon, Facebook, Coca-Cola* та ін. [1]) нині перевищує державні бюджети окремих країн світу. Водночас, генезис і еволюціонування торговельних марок, утвердження механізмів їх судового та позасудового захисту, а також досвід утвердження та використання експертних досліджень торговельних марок, як об'єктів права інтелектуальної власності, має власну тривалу та складну історію.

Торговельні марки нерозривно пов'язані з таким важливим соціально-економічним явищем у розвитку цивілізацій, як торгівля. Остання, з прадавнини, іще з часів деспотій Стародавнього Сходу (Шумер, Аккад, Єгипет, Фінікія та ін.), сприяла налагодженню економічних зв'язків між народами і державами, а також стимулювала розвиток сільського господарства, ремесла, а з часом і промисловості всередині держав.

Разом із тим, торгівля здавна була складним і багатоаспектним соціально-економічним феноменом: для одних народів вона ставала основним заняттям і джерелом збагачення та розвитку державотворення, тоді як

інші народи займали пасивну позицію щодо участі в торговельних операціях. Українські дослідники звертали увагу на той факт, що давні єгиптяни неохоче покидали свою країну, внаслідок чого морською торгівлю з Єгиптом займалися виключно фінікійці. Водночас, це не перешкоджало іншим тогочасним народам – євреям, мідійцям і грекам відвідувати Єгипет в якості торговельних агентів [2, с. 45-46].

Суперечливі думки про торгівлю зустрічаємо в Біблії. З одного боку, добре znana історія про вигнання Ісусом торговців з храму, після його входження в Єрусалим (Ів. 2:13–17). З іншого – відома історія Царя Соломона, весь посуд і одяг якого був із золота. Досяг він цього, як зазначав слов'янський просвітник XVII ст. Ю. Крижанич у своїй роботі «Політика», «не здобуванням руди, не алхімією й не обтяженням народу, а *торгівлею*, оскільки кожні три роки посилав свої кораблі до Індії з товарами і вони за один раз привозили йому по 400 талантів золота і більше, окрім срібла й інших благ» [3, с. 36].

За доби Стародавнього Риму торгівля та правовий захист товарів через інструментарій римського приватного права досягла відомого розвитку. Зокрема, у Римі корпус права, відомий як *jus gentium*, по-суті, став прологом для розвитку в подальшому міжнародного торговельного права. Хоча, торгівля в Римі забезпечувалася пере-

важно іноземцями, і серед соціальних і професійних верств громадян Риму не існувало особливого стану купців [4, с. 23]. Разом із тим, поділ Риму на Західну та Східну Римську імперії, а також падіння у V ст. Західної Римської імперії під натиском германських племен (франків, остготів, вестготів, лангобардів, вандалів, англосаксів і ін.) та утворення перших «варварських держав», в цілому сприяли розвитку та розширенню міжнародної торгівлі в Європі.

Як відомо, заснування міста Києва та утворення Київського князівства (Київської Русі) в IX ст. сприяли розвиткові торгівлі й на теренах сучасної України. Про це, зокрема, свідчить низка «*договорів руських з греками*», укладених великими Київськими князями Олегом, Ігорем і Святославом X-XI ст. [5]. Міжнародні торговельні відносини мали місце і в інших слов'янських князівствах, про що свідчить зміст «Договору Смоленського князя Мстислава Давидовича з Рігою, Готландом і німецькими містами» [6, с. 17-34] та ін. Утім, татаро-монгольська експансія в XIII ст. і встановлення в землях Київського та інших слов'янських князівств окупаційного режиму Золотої орди, а в XV ст. і низки інших орд (Кипчакською, Ногайською, Казанською, Кримською й ін.), згорнули міжнародну та суттєво обмежили внутрішню торгівлю на Українських землях.

Важлива місія в розвитку міжнародної торгівлі випала на долю середньовічних італійських князівств і міст-республік, які вели морську торгівлю. Перші сліди середньовічного торговельного права зустрічаємо ще в збірці *Ordo maris*, виданій у м. Пізі ще в XII ст. [7, с. 28]. При цьому, на

розвиток морської торгівлі та надання послуг з морських перевезень у Європі значною мірою вплинули хрестові походи. Як писав Г. Шершеневич, «*Купці йшли за лицарями, які своїм мечем не стільки сприяли справі звільнення Божої Домовини, скільки прокладали шлях для торгівлі. Венеціанці та генуезці вміли спрямовувати сили хрестоносців, куди їм було потрібно, за їх сприяння створювались і руйнувались держави*» [8, с. 29]. З часом купці почали утворювати могутні торговельні гільдії, прикладом якої може бути Ганзейський союз, який був утворений у XII ст. та об'єднував понад 130 вільних (із них біля 100 – портових) міст Північно-Західної Європи, які здійснювали морську торгівлю.

Середньовічні торговельні цехи і гільдії, поза межами яких системна торгівля індивідуумів була неможливою, ставали важливими центрами формування політики, а також захисту інтересів своїх членів, узагальнення та кодифікації звичаїв і правил торгівлі. У свою чергу, торговельні корпорації засновували власні торговельні суди. Розгляд торговельних спорів у цих судах був набагато швидшими, порівняно з цивільними судами, здійснювався без зайвого формалізму та користувались популярністю в торговців [4, с. 35].

Розвиток мореплавства та епоха географічних відкриттів, зокрема відкриття Х. Колумбом у 1492 р. Америки, наукова та промислова революції XV-XVIII ст.ст. сприяли розквіту торгівлі в Європі та у світі. Цю епоху та її сутність відомий французький мислитель Ф. Бродель влучно охарактеризував, як «Ігри обміну» (Бродель Ф. «Матеріальна цивілізація, економіка і капіта-

лізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. Том 2. Ігри обміну». Київ, 1997).

Ця епоха, в свою чергу, зумовила потребу в комплексному правовому регулюванні всіх аспектів торговельних правовідносин. Так, уже XIX ст. у Франції (1807 р.), Іспанії (1829 р.), Норвегії (1860 р.), Швеції (1864 р.), Італії (1882 р.), Австрії (1883 р.), Німеччині (1897 р.), Аргентині (1859 р.), Чилі (1865 р.), Японії (1899 р.) та інших державах світу здійснюється кодифікація торговельного законодавства. З розвитком торговельних відносин і міжнародного права у 1883 р. була прийнята Паризька конвенція про охорону промислової власності [8], яка зберігає свою чинність донині. Предметом її регулювання стали і торговельні знаки, а також їх правова охорона.

У 1903 р. у Російській імперії, до складу якої на той час входили і Українські землі, було затверджено Статут торговельного судочинства. Відділення друге «Про огляд обізнаних людей» Глави дванадцятої цього Статуту передбачає, що *«коли необхідно здійснити огляд, порівняти чи оцінити роботи, товари, кораблі, чи інші предмети торгівлі і промисловості, тоді Суд встановлює визначення про призначення для цього трьох обізнаних людей із біржових маклерів, браковщиків, диспетчерів або інших присяжних ...»* [9, с. 101-102]. Очевидно, що йдеться про започаткування в межах тогочасного торговельного судочинства товарознавчих експертиз. Не зважаючи на визнання та правовий захист прав на об'єкти інтелектуальної власності, у XIX ст. судова експертиза у цій сфері ще не викристалізувалась у самостійну спеціалізацію.

Разом із тим, розширення торгівлі в світі зумовило постановку питання про походження товарів, їх маркування та правовий захист товарних знаків. Останні, як відомо, мають давнє походження. Вони проставлялись виробниками цегли, шкіри, книг, зброї, вжиткових виробів тощо з прадавніх часів. Літери, ініціали, цифри, символічні зображення вказували на виробника відповідної продукції. Таке маркування використовувалося також для позначення володіння. Як писали науковці, англійське слово «*brand*» (в перекладі – «тавро»), яке часто використовується як синонім «товарного знаку», навіть і сьогодні відображує звичай: «*brand*» – маркуванням худоби клеймом фермера за допомогою розпеченого заліза» [10, с. 28]. У XX ст. відповідні знаки поширюються не лише на товари, але й на послуги. Їх захист здійснюється у судовому порядку, в тому числі, й із залученням судових експертів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового захисту торговельних марок за останні півтора століття залишається традиційним предметом численних навчальних і наукових видань із питань цивільного права та права інтелектуальної власності. У незалежній Україні такі видання почали з'являтися на межі XXI ст. і продовжуються видаватися донині [11, с. 84-85; 10, с. 176-212; 12, с. 151-162; 13].

У свою чергу, проблематика судової експертизи торговельних марок, як об'єктів інтелектуальної власності, досліджувалась у роботах таких українських правознавців і експертів та науковців-експертологів, як: А. Андреева, Г. Андрощук, О. Дорошенко, Н.

Климова, Г. Прохаров-Лукін, Т. Ткачук і ін. [14], Т. Заніна й А. Копитько [15], П. Крайнев і Н. Ковальова [16], І. Поліщук [17], І. Стародубов й ін. [18], а також авторами цієї публікації [19, с. 343-349; 20; 21, с. 437-454; 17].

Загальна мета цього дослідження полягає в формуванні положень про походження торговельних марок як об'єктів правового захисту та судової експертизи з питань інтелектуальної власності, а також у аналізі сучасного стану та прогнозуванні й моделюванні перспектив методичного забезпечення судової експертизи за спеціальністю 13.6 – «Дослідження, пов'язні з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями».

Викладення основного матеріалу. В Україні започаткування правових механізмів регулювання та захисту торговельних марок відбувається на початку 90-х років минулого століття. Так, після проголошення незалежності України було прийнято спеціальний закон про охорону прав на торговельні марки, який зберігає чинність донині. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р., *«торговельна марка – позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб»* [22].

У свою чергу, ст. 492 Цивільного кодексу України встановлює, що:

«Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для відрізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (на-

даються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів» [23].

Подібні визначення категорії «торговельна марка» обґрунтовуються й у науковій та навчальній літературі. Зокрема, правознавці визначають торговельну марку, як *«один із засобів ідентифікації товарів або послуг, тобто, позначення, здатне відрізнити товари або послуги однієї особи від товарів або послуг іншої особи»* [12, с. 230]. Існують і інші схожі визначення цієї категорії.

Унормованість у міжнародному та національному законодавстві правового режиму охорони права на торговельні марки, порушення в Україні, як власне і за кордоном, цього права є непоодинокими. Про це, з поміж іншого, свідчать і численні та довготривалі судові процеси із відповідним предметом спору. При цьому, починаючи з ХХІ ст. до судового розгляду спорів про право на торговельні марки в Україні залучаються судові експерти з інтелектуальної власності, атестовані за спеціальністю 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями».

Серед завдань, які суди і сторони судових проваджень ставлять перед експертами, є й завдання щодо порівняння конкретних торговельних марок з іншими об'єктами, у тому числі й тими, які не можуть отримати правовий захист, як торговельні марки. Цьому передуює етап ідентифікації позначень, що використовуються для індивідуалізації товарів, послуг та учасників цивільного обороту.

У 2009-2021 рр. в Україні завершені науково-дослідні роботи (НДР) у сфері судової експертизи з питань інтелектуальної власності, об'єктами яких є: а) засоби індивідуалізації, включаючи і торговельні марки; б) власне, торговельні марки (знаків для товарів і послуг); в) окремі види (групи) торговельних марок.

За результатами цих НДР впроваджено: а) методики; б) методичні рекомендації; в) завершені Звіти НДР, які, з різних причин, не були затверджені, як методики експертних досліджень. Це, відповідно:

- Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації / *НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України* / Н.М. Ковальова, О.В. Голікова та ін.; за ред. В.Л. Федоренка (реєстр. № 13.6.01 від 23.03.2018). Київ, 2017. 56 с. [18].

- Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки: звіт НДР (заключ.) / Мін'юст, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса; кер. Т. А. Заніна; викон.: А. П. Копитько, О. В. Мануленко. № 0116U003878. ХНДІСЕ, 2017. 80 с. [15].

- Методичні рекомендації щодо особливостей проведення експертних досліджень, пов'язаних з етикетками / *НДЦСЕ з питань інтел. власн.; КНДІСЕ, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»*; Н. Ковальова (кер.), В. Федоренко, Т. Чабанець., О. Фоя, Н. Климова, Т. Заніна та ін. Київ: Вид-во «Ліра», 2021. 97 с. [24].

- Методика судово-експертного дослідження знаків для товарів і по-

слуг (торговельних марок): звіт НДР (заключ.) / Мін'юст, КНДІСЕ; кер. Г.В. Прохоров-Лукін; викон.: Н. Климова, Ковальова Н.М., І.В.Стародубов, О.Ф. Дорошенко та ін., КНДІСЕ; НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності; НДІІВ АПрНУ. № 0108U005823. Київ: КНДІСЕ, 2009. 421 с. [14].

У зазначених науково-методичних розробках є свої переваги і недоліки. Зокрема, слід звернути увагу, що єдина у цій сфері зареєстрована станом на початок 2019 року *методика* («Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації» [18]) має узагальнюючий характер для всіх засобів індивідуалізації в сфері правового захисту об'єктів інтелектуальної власності, включаючи торговельні марки. Це не знімає об'єктивної потреби у підготовці самостійної методики, яка б визначала порядок проведення експертиз окремих засобів індивідуалізації. У першу чергу, найбільш поширених із них – торговельних марок (знаків для товарів і послуг).

Потреба в підготовці та впровадження спеціальної методики проведення експертних досліджень торговельних марок на сьогодні зумовлюється низкою чинників, а саме:

- а) відсутністю на сьогодні в Україні спеціальної *методики* дослідження торговельних марок (знаків для товарів і послуг), яка б мала універсальне та, водночас, конкретне практично-прикладне значення для судових експертиз і експертних досліджень за спец. 13.6 – «Дослідження, пов'язні з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями»;

б) суттєвим реформуванням у 2020 році чинного законодавства про охорону прав на торговельні марки (знаки для товарів і послуг) і прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки та промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями» [25] і, відповідно, утвердженням оновлених (модернізованих) механізмів правового захисту торговельних марок, місце в якому судовій експертизі з питань інтелектуальної власності ще належить віднайти і утвердити. Зокрема, на сьогодні в НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності відсутня експертна практика щодо дослідження торговельних марок, які були зареєстровані після вступу в дію зазначеного Закону;

в) пошук дієвих юридичних механізмів забезпечення реалізації положень і вимог «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони», в частині захисту права на такі об'єкти інтелектуальної власності, як торговельні марки (Глава 9 «Інтелектуальна власність», Підрозділ 2 Угоди), а також географічні зазначення (Підрозділ 3 Угоди), у їх системному взаємозв'язку [26] та відсутність досвіду проведення відповідних судових експертиз в межах спец. 13.6;

г) рельєфна тенденція щодо зміщення в Україні, починаючи із 2021 року, центру розгляду спорів щодо прав на торговельні марки від судів – до адміністративного (позасудового) органу, – Апеляційної палати НОІВ, функції якого Законом України «Про

внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» в 2020 році покладені на *«центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності»* [27]. Це має своїм наслідком, *по-перше*, помітне зменшення кількості експертних досліджень, які проводяться атестованими судовими експертами за спец. 13.6 у межах судових спорів, а також, *по-друге*, відсутність на сьогодні досвіду залучення таких судових експертів при розгляді Апеляційної палати НОІВ відповідних спорів;

г) невизначеність щодо перспектив започаткування роботи в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності, відомого також, як «ІР-суд». Зокрема, в частині розгляду спорів щодо комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень, а також залучення у відповідних провадженнях судових експертів, атестованих за спец. 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями».

У кінці минулого року Науково-дослідним центром судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, на виконання Тематичного плану НДР НДУСЕ Мін'юсту на 2021 рік, підготовано Звіт науково-дослідної роботи (НДР) на тему: «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)» (далі – *Методика*) [28], який є теоретико-методологічною та мето-

дичною основою для подальшого формування однойменної спеціальної методики експертних досліджень, з урахуванням результатів його апробації в роботі судових експертів НДУСЕ Мін'юсту в 2022 році.

Ця Методика розробляється для безпосереднього використання: судовими експертами, атестованими за спеціальністю 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями» при проведенні досліджень торговельних марок; працівниками органів досудового розслідування та суду, адвокатами, патентними повіреними при призначенні (замовленні) судової експертизи (експертного дослідження), об'єктами яких є торговельні марки; підготовки осіб, які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта за спец. 13.6, а також проведення подальших науково-дослідних робіт із питань експертного дослідження торговельних марок і інших засобів індивідуалізації.

Предметом судової експертизи торговельних марок є фактичні дані та обставини справи, які мають значення для юридичного провадження й установлюються шляхом застосування спеціальних знань у визначеному законом порядку, про властивості, ознаки, закономірності створення, функціонування й використання торговельних марок та інших позначень, які з ними порівнюються (комерційні (фірмові) найменування, зазначення походження товарів, промислових зразків тощо).

Звіт НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для това-

рів та послуг)» розкриває особливості проведення експертних досліджень, пов'язаних із встановленням тотожності або схожості торговельних марок, виявленням існування ймовірності введення в оману споживача щодо товару, послуги або особи тощо.

При цьому, *основними завданнями* судової експертизи торговельних знаків, які вирішуються за допомогою Звіту НДР та узгоджуються з його предметом і метою, є:

- визначення торговельної марки, як об'єкта судової експертизи у сфері інтелектуальної власності та визначення їх функцій.

- класифікація, аналіз і систематизація основних видів торговельних марок;

- визначення особливостей методології та методики експертного дослідження торговельних марок;

- дослідження порівняльних об'єктів дослідження при проведенні експертизи торговельних марок при встановлення спорідненості товарів і послуг, зокрема, на прикладі державних гербів;

- встановлення основних послідовних стадій експертного дослідження торговельних марок та їх характеристика;

- характеристика основних вимог для оформлення експертного дослідження торговельних марок у висновку та ін. [28, с. 15].

Висновки та перспективи подальших розробок. Узагальнюючи результати дослідження, викладеного у цій публікації, відзначимо, що від завершення Звіту НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)» та направлення його на апробацію в НДУСЕ Мініс-

терства юстиції України до підготовки, реєстрації та впровадження однойменної Методики у судово-експертну практику минулого року. Очевидно, що основними суб'єктами апробації виступлять насамперед судові експерти НДУСЕ, атестовані за спеціальністю 13.6 – «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями».

Разом із тим, ця публікація, як і попередні [29; 30; 31; 32], мають на меті залучити до дискурсу про зміст і основні положення експертного дослідження торговельних марок учених-експертологів, адвокатів, патентних повірених, суддів, законодавців та зацікавлені сторони. Це, на наш погляд, дозволить сформулювати комплексну та збалансовану методичку експертного дослідження торговельних марок в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Топ-10 найдорожчих світових брендів: *The 2020 World's Most Valuable Brands*. URL: <https://financeworld.com.ua/top-10-najdorozhchix-svitovix-brendiv-the-2020-worlds-most-valuable-brands/>

2. Федорович Л.В. История политической экономии с древнейших времен до А. Смита. Одесса: «Экономическая» типогр., 1900. 252 с.

3. Крижанич Ю. Политика. Москва: Новый свет, 1997. 527 с.

4. Федоров А.Ф. Введение в курс торгового права. Одесса: «Экономическая» типограф. и литограф., 1901. 152 с., VI.

5. Хрестоматия по истории русского права. Составил: М.Ф. Владимирский-Бу-

данов. Выпуск первый. Изд. шестое. Киев: Лито-типография И.Н. Кушнеров и Ко., 1908. VIII, 226 с.

6. Собрание важнейших памятников по истории древнего Русского права. Составители: И. Лазаревский, Як. Утин. С.Петербург: В Типограф. Губернского правления, 1859. V, 428 с.

7. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Том I. Введение. Торговые деятели. Изд. четв. С.-Петербург: Изд. Бр. Башмаковых, 1908. 515 с.

8. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 320.

9. Добровольский А. Устав судопроизводства торгового. С разъяснением по решениям бывшего 4-го, судебного, гражданского кассационного д-тов и 2-го общего собрания Правит. Сената и с прилож. применимых по деловодству в ком. Судах Империи статей XVI т. 1 и 2-ой част. Свода Законов и Устава кредитного. С.-Петербург: Изд. Товарищ. «Общественная польза», 1905. 374 с.

10. Основы интеллектуальной собственности. Киев: Изд. дом. «ИнЮре», 1999. 600 с.

11. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика. Науч.-практ. изд. В 4 т. Под общ. ред. А.Д. Святоцкого. Т. 3. Г.А. Андрощук, С.А. Довгий, В.С. Дроб'язко и др. Под ред. В.Л. Петрова, В.А. Жарова. Київ: Ін Юре, 1999. 672 с.

12. Право інтелектуальної власності. Підручн. За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. Київ: Видавн. Дім «ІнЮре», 2002. 624 с.

13. Демченко Т.С. Охорона товарних знаків (порівняльно-правовий аналіз). (Монографія). Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 184 с.

14. Методика судово-експертного дослідження знаків для товарів і послуг (торговельних марок): звіт НДР (заклуч.) /

Мін'юст, КНДІСЕ; кер. Г.В. Прохоров-Лукін; викон.: Н. Климова, Ковальова Н.М., І.В.Стародубов, О.Ф. Дорошенко та ін., КНДІСЕ; НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності; НДПВ АПрНУ. № 0108U005823. Київ: КНДІСЕ, 2009. 421 с.

15. Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки: звіт НДР (заклуч.) / Мін'юст, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса; кер. Т. А. Заніна; викон.: А. П. Копитько, О. В. Мануленко. № 0116U003878. ХНДІСЕ, 2017. 80 с.

16. Крайнев П.П., Ковальова Н.М., Мельников М.В. Судові експертизи у сфері інтелектуальної власності. За ред. П.П. Крайнев. Вінниця : ПП «Поліграфічний центр «Фенікс», ДІВП ВАТ «Інфракон» – «Інфракон – І», 2008. 376 с.

17. Поліщук І.Ю. Концептуальні основи застосування спеціальних знань під час розслідування незаконного використання торговельних марок: монограф. Київ: Вид-во Ліра-К, 2020. 248 с.

18. Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації / НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України / Н.М. Ковальова, О.В. Голікова та ін.; за ред. В.Л. Федоренка (реєстр. № 13.6.01 від 23.03.2018). Київ, 2017. 56 с.

19. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібн. За заг. ред. О.Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

20. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-методичне вид.; В.Л. Федоренко (кер.), Л.П. Тимошик, Н.В. Кісіль, Н.М. Ковальова, О.В. Голікова, Т.М. Чабанець та ін.; за ред. проф. В.Л. Федоренка / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Вид-во Ліра-К, 2019. 88 с.

21. Класифікація судових експертиз : монограф. / Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.Л. Федоренко, Л.В. Свиридова; за заг. ред. Е.Б.

Сімакової-Єфремян ; Мін. юстиц. України ; Нац. наук. центр «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса». Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 568 с.

22. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 36.

23. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

24. Методичні рекомендації щодо особливостей проведення експертних досліджень, пов'язаних з етикетками / НДЦСЕ з питань інтел. власн.; КНДІСЕ; ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»; Н. Ковальова (кер.), В. Федоренко, Т. Чабанець., О. Фоя, Н. Климова, Т. Заніна та ін. Київ: Вид-во «Ліра», 2021. 97 с.

25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями: Закон України від 21 липня 2020 р. № 815-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 51. Ст. 481.

26. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75 /Т. 1/. Ст. 2125.

27. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності Закон України від 16 червня 2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 45. Ст. 387.

28. Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів і послуг): Науковий звіт (заклучний) (№ держреєстрації 1020U102507) / НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності; В.Л. Федоренко (кер.), Н.М. Ковальова, В.В. Коваленко Т.М. Чабанець і ін. Київ, 2021. 180 с.

29. Федоренко В.Л., Фоя О.А., Чабанець Т.М. Зображення чи імітація торговельного

маркою Державного Герба України та інших гербів: поняття, об'єкти і їх ознаки, питання, стадії експертного дослідження та їх зміст. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* . 2021. № 4(16). 25-46.

30. Федоренко В.Л., Скрипнюк О.В., Фоя О.А., Чабанець Т.М. Питання ідентифікації позначень, що використовуються для індивідуалізації товарів, послуг та учасників цивільного обороту, та які є об'єктами порівняння при проведенні експертного дослідження торговельних марок. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* . 2021. № 5(17). С. 67-95.

31. Федоренко В.Л., Фоя О.А., Чабанець Т.М. Дослідження фонетичної схожості торговельних марок при проведенні судової експертизи з питань інтелектуальної власності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* . 2021. № 6 (18). С. 11-27.

32. Гайдай О.Д., Федоренко В.Л., Шутович В.В. Метод, методологія та методика експертного дослідження торговельних марок, як об'єктів права інтелектуальної власності. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ; Тарту, 07 лютого 2022 р. / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Тарту: ГО «ВАДНД», 2022. С. 45-55.

REFERENCES:

1. Top-10 najdorozhchih svitovih brendiv: The 2020 World's Most Valuable Brands [Top 10 Most Valuable Brands: The 2020 World's Most Valuable Brand]. *financeworld.com* Retrieved from *financeworld.com.ua* <https://financeworld.com.ua/top-10-najdorozhchix-svitovix-brendiv-the-2020-worlds-most-valuable-brands/> [in Ukrainian].

2. Fedorovich, L.V. (1900). *Istorija politicheskoi jekonomii s drevnejshih vremen do A. Smita*. [History of political economy from

ancient times to A. Smith]. Odessa: «Jekonomicheskaja» tipogr. [in Russian].

3. Krizhanich, Ju. (1997). *Politika* [Politics]. Moskva: Novyj svet [in Russian].

4. Fedorov, A.F. (1901). *Vvedenie v kurs torgovogo prava* [Introduction to commercial law]. Odessa: «Jekonomicheskaja» tipograf. i litograf. [in Russian].

5. Vladimirskij-Budanov, M.F. (1908). *Hrestomatija po istorii russkogo prava*. [Reader on the history of Russian law] . Kiev: Lito-tipografija I.N. Kushnerov i Ko. [in Russian].

6. Lazarevskij, I. , Utin, Jak. (1859) . *Sobranie vazhnejshih pamjatnikov po istorii drevnego Russkogo prava* [Collection of the most important monuments on the history of ancient Russian law]. S.Peterburg: V Tipograf. Gubernskogo pravlenija [in Russian].

7. Shershenevich, G.F. (1908). *Kurs torgovogo prava* [Commercial law course. Volume I. Introduction. Trade figures] . S.-Peterburg: Izd. Br. Bashmakovyh [in Russian].

8. Pariz'ka konvencija pro ohoronu promislivoi vlasnosti vid 20 bereznja 1883 roku [Parisian Convention on the Protection of Industrial Authority on 20 February 1883]. *Zibrannja chinnih mizhnarodnih dogovoriv Ukraïni – Selection of official international treaties of Ukraine* , 1, 320 [in Russian].

9. Dobrovol'skij, A. (1905). *Ustav sudoproizvodstva torgovogo. S raz'jasneniem po reshenijam byvshego 4-go, sudebnogo, grazhdanskogo kassacionnogo d-tov i 2-go obshhego sobranija Pravit. Senata i s prilozh. primenimyh po delovodstvu v kom. Sudah Imperii statej XVI t. 1 i 2-oj chast. Svoda Zakonov i Ustava kreditnogo* [Charter of commercial proceedings. With an explanation of the decisions of the former 4th, judicial, civil court of cassation and the 2nd general meeting of the Government. Senate and App. applicable to business in com. Courts of the Empire articles XVI vol. 1 and 2nd part. Code of Laws and Credit Charter] . S.-Peterburg: Izd. Tovarishh. «Obshhestvennaja pol'za» [in Russian].

10. *Osnovy intellektual'noj sobstvennosti* [Fundamentals of intellectual property] . Kiev: Izd. dom. «InJure» [in Russian].

11. Androshhuk, G.A., Dovgij, S.A., Drob'jazko, V.S. (1999). *Intelektual'naja sobstvennost' v Ukraine: pravovye osnovy i praktika [Intellectual property in Ukraine: legal framework and practice]* . (vol. 11-4). Kiïv: In Jure [in Russian].
12. Pidoprigori, O.A. , Svjatoc'kogo, O.D. (2002). *Pravo intelektual'noi vlasnosti [Intellectual property law]* . Kiïv: Vidavn. Dim «InJure» [in Ukrainian].
13. Demchenko, T.S. (2004). *Ohorona tovarnih znakiv (porivnjal'no-pravovij analiz) [Trademark protection (comparative legal analysis)]* . Kiïv: Institut derzhavi i prava im.. V.M. Korec'kogo NAN Ukraïni [in Ukrainian].
14. Metodika sudovo-ekspertnogo doslidzhennja znakiv dlja tovariv i poslug (torgovel'nih marok): zvit NDR (zakljuch.) / Min'just, KNDISE; ker. G.V. Prohorov-Lukin; vikon.: Koval'ova N.M., I.V.Starodubov, O.F. Doroshenko ta in., KNDISE; NDCSE z pitan' intelektual'noi vlasnosti; NDIIV APRNU. № 0108U005823. Kiïv: KNDISE, 2009. 421 s.
15. Metodichni rekomendacii z doslidzhennja nazv likars'kih zasobiv, zareestrovanih jak torgovel'ni marki [Methodical recommendations for the study of names of medicines registered as trademarks]. (2017). Min'just, Harkivs'kij naukovno-doslidnij institut sudovih ekspertiz im. Zasl. prof. M.S. Bokariusa [in Ukrainian].
16. Krajnev, P.P., Koval'ova, N.M., Mel'nikov, M.V. (2008). *Sudovi ekspertizi u sferi intelektual'noi vlasnosti [Forensic examinations in the field of intellectual property]* .Vinnicja : PP «Poligrafichnij centr «Feniks», DIVP VAT «Infrakon» – «Infrakon – I» [in Ukrainian].
17. Polishhuk, I.Ju. (2020). *Konceptual'ni osnovi zastosuvannja special'nih znan' pid chas rozsliduvannja nezakonnogo vikoristannja torgovel'nih marok [Conceptual bases of application of special knowledge during investigation of illegal use of trade marks]* . Kiïv: Vid-vo Lira-K [in Ukrainian].
18. Koval'ova, N.M., Golikova, O.V. (2017). Metodika provedennja ekspertnih doslidzhen', pov'jazanih iz zasobami individualizacii [Methods of conducting expert research related to the means of individualization]. Kiïv: NDCSE z pitan' intelektual'noi vlasnosti Ministerstva justicii Ukraïni [in Ukrainian].
19. Ruvina, O.G. (2019). *Sudovi ekspertizi v procesual'nomu pravi Ukraïni [Forensic examinations in procedural law of Ukraine]* . Kiïv: Vidavnictvo Lira-K [in Ukrainian].
20. Fedorenko, V.L., Timoshhik, .P. , Kasil', N.V., Koval'ova, N.M., Golikova, O.V. , Chabanec', T.M. (2019). *Sudova ekspertiza ob'ektiv prava intelektual'noi vlasnosti v Ukraïni [Forensic examination of intellectual property rights in Ukraine]*. Kiïv: Vid-vo Lira-K [in Ukrainian].
21. Simakova-Ėfremjan, E.B., Fedorenko, V.L., Sviridova, L.V. (2021). *Klasifikacija sudovih ekspertiz [Classification of forensic examinations]* . Harkiv: NNC «ISE im. Zasl. prof. M.S. Bokariusa» [in Ukrainian].
22. Zakon Ukraïni “Pro ohoronu prav na znaki dlja tovariv i poslug” [The Law of Ukraine “On the protection of rights to marks for goods and services”]. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine* , 7, 36 [in Ukrainian].
23. Civil'nij kodeks Ukraïni [Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44, 356 [in Ukrainian].
24. Koval'ova, N. , Fedorenko, V. , Chabanec', T., Foja, O. , Klimova, N. , Zanina, T. (2021). *Metodichni rekomendacii shhodo osoblivostej provedennja ekspertnih doslidzhen', pov'jazanih z etiketkami [Guidelines for the specifics of conducting expert research related to labels]* . Kiïv: Vid-vo «Lira», 2021 [in Ukrainian].
25. Zakon Ukraïni “Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo posilennja ohoroni i zahistu prav na torgovel'ni marki i promislovi zrazki ta borot'bi z patentnimi zlovzhivannjami” [The Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Abuse”].

Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 51, 481 [in Ukrainian].

26. Ugoda pro asociaciju mizh Ukraïnoju, z odnič storoni, ta Evropejs'kim Sojuzom, Evropejs'kim spivtovaristvom z atomnoi energii i ïhnimi derzhavami chlenami, z inshoi storoni [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States]. *Oficijnij visnik Ukraïni – Official Gazette of Ukraine*, 75, 1, 2125 [in Ukrainian].

27. Zakon Ukraïni “Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo stvorennja nacional'nogo organu intelektual'noi vlasnosti”. *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 45, 387 [in Ukrainian].

28. Metodika doslidzhennja torgovel'nih marok (znakiv dlja tovariv i poslug): Naukovij zvit (zakljuchnij) (N^o derzhreestracii 1020U102507)/NDCSE z pitan' intelektual'noi vlasnosti; V.L. Fedorenko (ker.), N.M. Koval'ova, V.V. Kovalenko T.M. Chabanec' i in. Kiïv, 2021. 180 s.

29. Fedorenko, V.L., Foja O.A., Chabanec', T.M. (2021). Zobrazhennja chi imitacija torgovel'noju markoju Derzhavnogo Gerba Ukraïni ta inshih gerbiv: ponjattja, ob'ekti i ih oznaki, pitannja, stadii ekspertnogo doslidzhennja ta ih zmist [Image or imitation by the trademark of the State Emblem of Ukraine and other emblems: concepts, objects and their features, issues, stages of expert research and their content]. *Ekspert: paradigmi juridichnih nauk i derzhavnogo upravlinnja – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 4(16), 25-46 [in Ukrainian].

30. Fedorenko, V.L., Skripnjuk, O.V., Foja O.A., Chabanec', T.M. (2021). Pitannja

identifikacii poznachen', shho viko-ristovujut'sja dlja individualizacii tovariv, poslug ta uchashnikiv civil'nogo oborotu, ta jaki e ob'ektami porivnannja pri provedenni ekspertnogo doslidzhennja torgovel'nih marok [Issues of identification of designations used for the individualization of goods, services and participants in civil turnover, and which are the objects of comparison in the expert study of trademarks]. *Ekspert: paradigmi juridichnih nauk i derzhavnogo upravlinnja – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 5(17), 67-95 [in Ukrainian].

31. Fedorenko, V.L., Foja, O.A., Chabanec', T.M. (2021). Doslidzhennja fonetichnoi shozhosti torgovel'nih marok pri provedenni sudovoï ekspertizi z pitan' intelektual'noi vlasnosti [Research of phonetic similarity of trademarks during forensic examination on intellectual property issues]. *Ekspert: paradigmi juridichnih nauk i derzhavnogo upravlinnja – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 6 (18), 11-27 [in Ukrainian].

32. Gajdaj, O.D., Fedorenko, V.L., Shutovich, V.V. (2022). Metod, metodologija ta metodika ekspertnogo doslidzhennja torgovel'nih marok, jak ob'ektiv prava intelektual'noi vlasnosti [Method, methodology and techniques of expert research of trademarks as objects of intellectual property law]. *Proceedings from XVIII '18: XVIII Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Suchasni aspekti modernizacii nauki: stan, problemi, tendencii rozvitku» – The Eighteenth International Scientific and Practical Conference «Modern aspects of modernization of science: state, problems, development trends»*. (pp. 45-55). Tartu: NGO «VADND» [in Ukrainian].

УДК 343.148 (477)+343.98

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-30-65](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-30-65)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, судовий експерт; бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Федоренко Максим Владиславович,

аспірант Гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, lermont98@gmail.com; тел.: +38 (044) 5290516, <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

КАТАЛОГИ УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКІВ, ЯК ДЖЕРЕЛА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КИЇВСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ XVII-XVIII СТ.СТ.

Анотація. У публікації комплексно досліджуються питання щодо використання відомих каталогів українських стародруків, як джерела атрибуції та експертних досліджень київських кириличних стародруків видань XVII-XVIII ст.ст. При цьому, експертне дослідження київських кириличних стародруків може здійснюватися як експертами, які мають спеціальні знання в сфері мистецтвознавства, бібліографії, історії, культурології, книгодрукарства та ін., так і судовими експертами, атестованими за спец. 15.1 – «Мистецтвознавчі дослідження».

Обґрунтовується висновок, що експертне дослідження київських кириличних стародруків є системою послідовних і взаємозумовлених стадій вивчення та ідентифікації конкретного примірника (примірників) книги (повного або дефектного), із метою її атрибуції за системою основних критеріїв (авторство та назва книги, її формат, час видання, гравюри і гравери, шрифти і прикраси, заставки та орнаментальне оздоблення колонтитулів, виливні прикраси, форти, бандеролі, сигнатур, обкладинки etc), в якості встановленого, каталогізованого та описаного київського стародрукованого видання кирилівського шрифту XVII – XVIII ст.ст.

Аналіз відомих каталогів українських кириличних стародруків, які містять опис київських кириличних стародруків видань XVII-XVIII ст.ст., дозволяє систематизувати їх, з огляду на хронологічний критерій і рівень розвитку методології та техніки експертного дослідження та атрибуції кирилівських стародруків, у три послідовні групи. *Перша група* (з поч. XVIII ст. – до поч. XX ст.) – видання перших каталогів кириличних стародруків, які здебільшого становили розширений бібліографічний опис (із зазначенням розмірів, тиражу, наявності орнаментального оздоблення та

інших описів книг) відповідних видань у архівах, бібліотеках академій, університетів, музеях і наукових, у тому числі науково-історичних товариств Російської імперії, зокрема, й тих, які діяли на території України (бібліотеки імператорських університетів у Харкові, Одесі та Києві та ін.), і в приватних колекціях. *Друга група* (1922-1991 р.р.) – видання каталогів кириличних стародруків, які характеризуються зростанням науково-методологічного рівня опису відповідних видань, переатрибуції описаних у перший період стародруків, та м'яким, але принциповим суперництвом української та російської наукових шкіл дослідників кириличних стародруків за першість у книгодрукарстві. *Третя група* (1991 р. – до сьогодні) – подальший розвиток наукових і експертних досліджень українських кириличних стародруків із державних і приватних зібрань, зокрема й виданих у м. Києва, результати яких втілені в новітніх каталогах, що містять повні та системні описи відповідних стародруків, у тому числі й переатрибутованих і раніше не виявлених і не атрибутованих у два попередні періоди.

Ключові слова: стародрук, кириличний стародрук, київські кириличні стародруки, типографія Києво-Печерської лаври, типографія Тимофія Вербицького, типографія Спиридона Соболя, каталог київських кириличних стародруків, атрибуція стародруків, експертиза стародруків, судова мистецтвознавча експертиза.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, forensic expert; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Fedorenko Maksym Vladislavovych,

graduate student of the Humanities Institute of the Tavriya National University named after V.I. Vernadskoho, 01042, Kyiv, st. John McCain, 33, lermont98@gmail.com; tel.: +38 (044) 5290516, <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

CATALOGS OF UKRAINIAN OLD PRINTS AS SOURCES OF EXPERT RESEARCH OF KYIV CYRILLIC OLD PRINTED EDITIONS OF THE XVII-XVIII CENTURIES.

Annotation. The publication comprehensively investigates the use of well-known catalogs of Ukrainian old prints as a source of attribution and expert research of Kyiv Cyrillic old printed editions of the XVII-XVIII centuries. At the same time, expert research of Kyiv Cyrillic old prints can be carried out both by experts who have special knowledge in the field of art history, bibliography, history, culturology, book printing, etc., and certified by special. 15.1 – “Art Studies” by forensic art experts.

The conclusion is substantiated that the expert study of Kyiv Cyrillic old prints is a system of successive and interdependent stages of study and identification of a specific copy (copies) of a book (complete or defective), in order to attribute it to the system of basic criteria. engravings and engravers, fonts and ornaments, screensavers and ornamental decoration of footers, casting ornaments, forts, parcels, signatures, covers, etc.), as an

established, cataloged and described Kyiv old printed edition of the Cyrillic font XVII – XVIII centuries.

Analysis of known catalogs of Ukrainian Cyrillic old prints, which contain descriptions of Kyiv Cyrillic old editions of XVII-XVIII centuries, allows to systematize them, given the chronological criterion and level of development of methodology and techniques of expert research and attribution of Cyrillic old prints, into three successive groups. *The first group* (from the beginning of the XVIII century to the beginning of the XX century) is the publication of the first catalogs of Cyrillic old prints, which mostly were an extended bibliographic description (indicating the size, circulation, ornamental decoration and other descriptions of books) of relevant publications in archives, libraries of academies, universities, museums and scientific, including scientific and historical societies of the Russian Empire, including those that operated in Ukraine (libraries of imperial universities in Kharkov, Odessa and Kiev, etc.), and in private collections. *The second group* (1922-1991) is the publication of catalogs of Cyrillic old prints, which are characterized by increasing scientific and methodological level of description of relevant publications, re-attribution of old prints described in the first period, and soft but fundamental rivalry between Ukrainian and Russian scientific schools of Cyrillic researchers. old prints for the championship in book printing. *The third group* (1991 – present) – further development of scientific and expert research of Ukrainian Cyrillic old prints from public and private collections, including those published in Kiev, the results of which are embodied in the latest catalogs containing complete and systematic descriptions of relevant old prints, including re-attributed and not previously identified and not attributed in the previous two periods.

Key words: old print, Cyrillic old print, Kyiv Cyrillic old print, Kyiv-Pechersk Lavra printing house, Tymofiy Verbytsky printing house, Spiridon Sobol printing house, catalog of old Cyrillic prints, attribution of old prints, examination of old prints, forensic examination art.

Постановка питання в загальному вигляді. Повага та любов до книг була важливим культурно-ментальним аспектом для пращурів Українців іще за часі Київської Русі (Великого Київського Князівства). Історики писали, що у Київській Русі серед князів «... були особи, які справедливо заслужили прізвисько «книголюбів». До їх числа ми відносимо хоча б вел. князя Святослава, для якого були виготовлені списки збірників 1073 і 1076 р.р., князя Володимира Васильковича, Володимира Мономаха (р. 1053 – пом. 1125), та його батька, Всеволода, «вже дома сидя ізучивши п'ять язиков». ... Подібно тому, як один оре землю, а інший засіє сім'я, так і Св. Володимир здобув Русь

хрещенням, а Ярослав «насея книжні слова серця верних людей», і ми пожинаємо «ученіє приємлюще книжное»» [1, с. 464].

За доби раннього Середньовіччя списки (рукописні сувої) трансформувалися в звичні для сучасників книги (т.з. «кодекси»), які традиційно стосувалися богословської догматики, рідше – етики, історії та права, і видавалися університетськими факультетами богослов'я. Спочатку такі книги-кодекси технологічно мали форму всіх тих же пергаментів, але вже розрізаних на листки і послідовно скріплених у зошити. З часом у цих книгах почали позначатися сторінки, а пізніше – розділи і параграфи. Це дозволяло струк-

турувати зміст тексту книги і створювало «навігацію» в її матеріалах для читача [2, с. 142]. З часом у Європі з'явилися книги-кодекси із питань богослов'я, філософії, етики, права, історії, педагогіки, медицини, алхімії, а також перші художні твори.

Видання Й. Гутенбергом у м. Майнц у 1453-1455 рр. друкованої 42-рядкової Біблії знаменувало «видавничу революцію Й. Гутенберга» [3, с. 288-300] та стало прологом наукової революції в Європі, відкривши нову сторінку в історії європейської культури, науки і мистецтва. І, хоча Ф. Бродель підкреслював, що у Китаї книгодрукарство було відоме ще з IX ст., а в Японії – з XI ст. [4, с. 340], на сьогодні достеменно не встановлено факти прямого перенесення цих винаходів у Західну Європу.

Відомий французький мислитель XIX ст. Е. Лабуле писав про значення винаходу І. Гутенберга для Західної цивілізації наступне: *«До винаходу Гутенберга самі звичайні знання були виключно здобутком дуже обмеженого кола осіб. Пергаментні копії були дорогою річчю й при цьому важкими для читання, і якщо перший манускрипт ще можна було вільно читати, то наступний уже менш вільно. ... Книга в порівнянні з манускриптом те ж саме, що й залізниця з пішою людиною»* [5, с. 150-151].

До того ж, як стверджував німецький книгознавець Х. Кунце, для бібліофілства, починаючи із XVI ст., книгодрукарство стало зворотнім пунктом до суворого відбору видань для кожного зібрання книг [6, с. 95]. Тобто, поява та поширення друкованої книги в Європі сприяли формуванню різних бібліотек – церковних, університет-

ських, приватних *etc.*, і складенню перших каталогів друкованих видань, а також, безсумнівно, привернула любов до книги широких верств населення.

Згадувана «видавнича революція Й. Гутенберга» мала відомий вплив і на розвиток вітчизняної науки, культури і мистецтва в Україні. Уже в XV ст. у бібліотеках львівських міщан були книги лютеранських і кальвіністських мислителів, які завозилися із Західної Європи. Ідеться про інкунабули («колискові друки»), книги, видані до 1500 року, у тому числі перші кириличні стародруки [7, с. 17]. Окремі з них зберігаються в архівах, бібліотеках, музеях і приватних колекціях в Україні донині та мають меморіальну цінність.

У передмові до «Каталогу інкунабул», укладеного Б. Зданевичем (Київ, 1974 р.), Г. Ломонос-Рівна писала, що численні старі записи, екслібриси, печатки, старанно описані у згаданому каталозі, розповідають про колишніх власників кожної книги. Із них ми дізнаємося, що «Історія» Геродота у Венеційському виданні 1500 р. належала Мелентію Смортицькому, «Хроніка» німецького історика-гуманіста Гартмана Шеделя (Нюрнберг, 1439 р.) від XVII ст. зберігалась у бібліотеці Києво-Печерської лаври, а одна з перших книг кирилівського друку «Часословець», надрукована Ш. Фіолем у Кракові в 1491 році, – знаходилась у Києво-Михайлівському монастирі [8, с. 7].

Появу ж перших українських кирилических стародруків у другій пол. XVI ст. в Україні пов'язують насамперед із постаттю І. Федорова (Федоровича), а також сподвижників його справи – П. Мстиславця, Г. Ходкевича і К. Острозького. Як відомо, Ф. Федоров (Федоро-

вич), що був дяком в Московській Кремлівській церкві до 1553 р., а після вдівства присвятив себе книгодрукарству та навчав цьому ремеслу свого сина Івана, а також його «клевет» Петро Тимофеев з м. Мстиславля Могилевської області (відомий і як Петро Мстиславець), у 1564 р. видрукували першу в Московії книгу «Діяння Апостольські». Але, уже після видання в 1567 р. другого московитського стародруку – «Часовника», зазнавши несправедливих утисків і переслідувань від церковного і світського керівництва (про це І. Федоров написав у післямові до львівського «Аспостола», 1574 р.), І. Федоров, його син Іван і П. Тимофеев (Мстиславець) «*пішли із Москви у Південнозахідну Русь, Литву*» [9, с. 9]. Їх радо прийняв прихильний до наук, культури і ремесла Гетьман Г. Ходкевич у Заблудові.

Понад століття тому М. Грушевський у своїй роботі «Культурно-національний рух в XVI-XVII ст.» (1912 р.) писав, що Заблудівська типографія Г. Ходкевичів – це була «*перша магнатська друкарня ... Заложена вона була на українсько-білоруському пограниччю, в Заблудові, Маєтності Григ. Ходкевича, одного з видніших магнатів в князівства (з київського боярського роду), московськими емігрантами-друкарями Іваном Федоровим (Федоровичем) і Петром Мстиславцем. Вони покинули Москву через невдоволення, яке викликали їх друки (перші московські друки), і були прийняті Ходкевичом, що дав їм «не малу вєсь» на удержаніє і всякі вигоди для заведення друкарні. Першим виданням її було Учительне Євангелиє закінчене в марті 1569 р ...*» [10, с. 62].

Серед множини різних стародруківаних книг, виданих в українських

друкарнях Львову, Острогу, Луцька, Почаєва, Бердичіва, Чернігова, Фастова й інших українських міст, важливе місце в історії кириличних стародруків належить понад тисячі виданням, які побачили світ у м. Києві з поч. XVII ст. – до XVIII ст. I, в першу чергу, в друкарні Києво-Печерської лаври, яка за словами І. Огієнка, «*з самого початку свого аж до сер. XVIII віку майже не мала собі ніякої конкуренції*» [11, с. 255]. Так, загальновідомі Київські патерики і акафісти мали значну популярність не лише на Київщині, а й розповсюджувалися до першої четв. XVIII ст. на Львівщині, Холмщині, Закарпатті та Волині. Вони були популярними і за межами Київщини, включаючи Білорусь і Московію. Зокрема, О. Гусева писала про те, що «*велику роль у завоюванні російського книжкового ринку українською книгою відігравав її європейський тип оформлення ...*» [12, с. 4].

Утім, спочатку імперська політика Петра I та насильницьке перепідпорядкування ставропігії Києво-Печерської лаври від Константинополя до Москви з боку останньої, а надалі й запровадження цензурування українських кириличних стародруків Синодом, істотно загальмували і звузили репертуар українського книговидання в Києві. Ранні ж українські кириличні стародруки, видані до XVIII ст., почали масово вивозитись і осідати у Російській імперії.

Після включення України у 1922 р. до складу колишнього СРСР, ця російська імперська політика щодо київських стародруків XVI – до XVIII ст.ст. продовжилась. Самобутність згаданих київських видань також умисно применшувалася радянською ідеологічною концепцією про Київську Русь, як

про «колиску трьох братніх народів – російського, українського та білоруського», які здавна мали спільну історію та культуру. Це призвело до штучної монополії Росії на збереження та дослідження українських кирилических стародруків. Так у 1997 р., за свідченням О. Гусевої, було відомо знаходження 1273 позицій (видів видань) українських кирилических стародруків (із них (1616-1800 рр.), більше 700 назв книг видано у Києво-Печерській лаврі) [13, с. 183], із яких в Росії зберігалося біля 90%, а в Україні лише біля 70%.

З проголошенням незалежності України відбулося посилення інтересу держави, установ і організацій державної, комунальної та приватної форм власності, приватних колекціонерів до українських кирилических стародруків. Зокрема, до тих із них, які були видані в м. Києві в XVII-XVIII ст.ст. і становлять, за кількісними і якісними показниками, ядро вітчизняної національної книгодрукарської спадщини. Зазначене поштовало ґрунтовні наукові та експертні розвідки київських кирилических стародруків і сприяло виданню монографій, каталогів, альбомів відповідного змісту. Узагальнюючи основні положень цих досліджень, можна зробити наступні висновки.

Київські кирилическі стародруки XVII-XVIII ст.ст. – це корпус (сукупність) стародрукованих книг, виданих кирилическим шрифтом (церковно-слов'янським, староукраїнським, гражданським («петровська азбука») у типографіях м. Києва (друкарні Києво-Печерської лаври, Тимофія Вербицького, Спиридона Соболя і ін.) у період із 1618/1619 рр. – до 1800 року, які містять богословські, філософські,

етичні, історичні та інші сюжети, й становлять національну наукову, культурну та мистецьку спадщину.

Основними ознаками категорії «київські кирилическі стародруки XVII-XVIII ст.ст.», на наш погляд, є:

а) з *а сутністю*, (походженням), є втіленням здобутків розвитку української науки, культури і мистецтва у книгодрукарстві в період протистояння Києва московській і іншій культурній, мовній, політичній і адміністративній експансії в XVII-XVIII ст.ст.;

б) з *а змістом* (предметом), це понад 700 найменувань книг, в яких вміщуються переклади з грецьких канонічних церковних книг (Біблія, Євангеліє та ін.), а також похідні від них богословсько-філософські, морально-етичні, історичні, педагогічні, правові, публіцистичні та інші твори;

в) з *а мовою*, є корпусом книг, написаних церковно-слов'янською та/або староукраїнською мовами або ж, із 1790 р., т.з. «гражданським шрифтом»;

г) з *а формою*, є художньо оформленими книгами у оправах, які надруковані кирилическим шрифтом однією, двома чи більше фарбами, містять форту, рамки, гравюри, орнаменти, виливні прикраси, герби церковних і світських історичних діячів і є витвором вітчизняного книгодрукарського мистецтва XVII-XVIII ст.ст.;

ґ) з *а часом видання*, це книги що були видані з 1618/1619 р.р. до 1800 року в місті Києві. Більшість із досліджуваних стародруків, насамперед, видані в т.з. «золотий вік» київського книгодрукарства (1618/1619 р. – 1718 р.), відносяться до рідкісних і цінних книг, складають культурну цінність національного значення.

Київські кириличні стародруки відрізняються своєю багатоманітністю та можуть бути класифіковані за такими критеріями, як:

1) *предмет (назва і сюжет) і призначення стародруку* : а) класичні церковні канонічні твори, перекладні з грецької мови; б) похідні від канонічних твори церковно-обрядового характеру; в) богословсько-філософські твори; г) історичні, правові, морально-етичні, педагогічні, філологічні, публіцистичні та ін. твори;

2) *час (період) видання стародруку* : а) утвердження книгодрукарства в м. Києві та видання в Києво-Печерській лаврі стародруків-«первістків» – (1618/1619 р. – 1624 р.); б) розвиток вільного книгодрукарства в Києві та розширення мережі друкарень і репертуару кириличних стародрукованих видань (1624 р. – 1721 р.); в) занепад вільного книгодрукарства, що супроводжувався позбавленням Києво-Печерської лаври автономії, запровадження синодальної цензури і скороченням репертуару лаврських стародруків (1721-1800 рр.);

3) *друкарня (типографія), де видано стародруки* : а) Києво-Печерська лавра (1616-1800 рр.); б) друкарня Тимофія Вербицького (1623-1625 рр.); в) Спиридона Соболя (1627-1631 рр.) і ін.;

4) *авторство стародруку* : а) із невідновленим авторством; б) зі встановленим авторством (Захарія Копистенський, Максим Грек, Сільвестр Коссов, Касіян Сакович, Памво Беринда, Петро Могила, Іоаникій Галатовський, Лазар Баранович, Антоній Радивиловський, Дмитрій Туптало, Стефан Яворський і ін.);

5) *мова та шрифт, використані в стародруці* : а) церковно-слов'янські

та староукраїнські стародруки; б) стародруки, видані гражданським шрифтом («петровською азбукою»). Ці види і групи стародруків, класифіковані за попередньо виявленими критеріями, утворюють корпус (систему) київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст.

Київські стародруковані кириличні видання XVII-XVIII ст., будучи важливим матеріальним об'єктом наукової, культурної та мистецької спадщини України, підлягають ідентифікації, тобто визначенню підстав для встановлення оригінальності (автентичності), назви і авторства (книги, посвяти, друкарства), часу та місця видання конкретного примірника книги, чи її фрагменту (дефектний примірник). Процес такої ідентифікації стародруку має назву атрибуції (з лат. *attributio* – «переписування»), тобто, «визнання автентичності художнього твору (у нашому випадку – стародруку), його автора, місця й часу створення» [14, с. 64].

Атрибуція кириличних стародруків передбачає їх експертне дослідження, тобто цілеспрямовану діяльність експерта щодо встановлення автентичності примірника (повного чи дефектного) конкретної книги до стародруків та її ідентифікації з уже каталогізованими і описаними київськими кириличними стародруками XVII-XVIII ст. При цьому, експертне дослідження київських кириличних стародруків може здійснюватися як широким колом експертів, які мають спеціальні знання в сфері мистецтвознавства, бібліографії, історії культури, книгодрукарства тощо, так і атестованими судовими експертами-мистецтвознавцями. Щодо останніх, ідеться

про судових експертів, атестованих за судово-експертною спеціальністю 15.1 – «Мистецтвознавчі дослідження».

Як правило, судова мистецтвознавча експертиза стардрукованих видань, включаючи київські кириличні стародруки, проводиться атестованими судовими експертами на виконання ухвали суду, постанови органу досудового розслідування чи звернення адвоката однієї зі сторін кримінального провадження, із метою встановлення наявності або відсутності можливості віднесення стардрукованого видання (стардруку) до певного періоду часу, до видання тієї чи іншої друкарні, приналежність наданого на дослідження друкованого твору до видань того чи іншого друкаря, визначення ступеня збереження цього видання, наявності або відсутності реставраційних робіт, визначення наукової, історичної, культурної чи мистецької цінності стардрукованих видань, їх вартості та іншого. Тобто, така експертиза виявляє конкретні кваліфікуючі ознаки, за якими судовий експерт-мистецтвознавець може відповісти на питання: чи належить стардруковане видання до конкретної групи стардруків (у нашому випадку – до київських кириличних стардруків XVII-XVIII ст.ст.), котрі мають наукове, історичне, культурне, чи мистецьке значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основі цього дослідження використані спеціальні публікації українських (Н. Бондар, В. Бочковська, С. Волощенко, О. Губи, Я. Ісаєвич, Я. Запаско, С. Кагамлик, В. Микитась, С. Петров, Ф. Тітов, Л. Хауха, І. Ходченко) і зарубіжних (О. Гусева, Т. Каменева, І.

Полонська, О. Сидоров і ін.) учених та експертів, присвячені київським кириличним стародрукам XVII-XVIII ст. ст., їх експертному дослідженню та атрибуції. Поряд із дослідженнями кириличних стардруків, які проводились у другій пол. XX ст. – XXI ст., використані результати наукових розвідок таких відомих українських учених і громадських діячів, як В. Аскоченський [32; 33], М. Грушевський [10], М. Максимович [31], І. Огієнко [11], І. Франко [34] і ін., присвячені генезису і культурній цінності кирилівських стардруків, видрукованих на Українських землях.

Самостійну групу джерел цієї наукової розвідки складають каталоги кириличних стардруків, у тому числі, спеціалізовані каталоги київських стардрукових кирилівських видань XVII-XVIII ст.ст., які детально аналізуються та систематизуються в самій статті. Упорядниками цих каталогів виступили вище згадані українські дослідники Н. Бондар, В. Бочковська, С. Кагамлик, Л. Хауха, С. Волощенко, О. Гусева та інші, зарубіжні вчені (Л. Горфункель, І. Поздєєва, Л. Спіріна, Н. Чернишова і ін.).

Важливими для мети і завдань цієї публікації стали і наукові джерела, які містять загальні методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України, насамперед – кириличних стардруків (Н. Бондар, Л. Гнатенко, Л. Дубровіна, Н. Зубкова і ін. [15]), методики експертного дослідження, зокрема в частині ідентифікації та атрибуції кириличних стардруків у цілому (О. Гусева [13]), а також методики, які безпосередньо відображують особливості експертного дослідження київських кириличних старо-

друків XVII-XVIII ст.ст., зокрема Звіт НДР: «Розробка методики мистецтвознавчого дослідження стародрукованих книг кириличного друку» (Київський НДІСЕ; керівн. І. Ходченко, *реєстр. № IX.1.1-2018/3*) [16], складовою якого є проєкт однойменної Методики, яка в 2021 р. пройшла планову апробацію в системі науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ) Міністерства юстиції України

Загальна мета дослідження полягає в узагальненні, аналізі та систематизації каталогів кириличних стародруків, як джерела для експертного дослідження київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст.

Викладення основного матеріалу. Важливими джерелами для експертного дослідження київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст. є каталоги стародруків, які містять фахові описи відповідних видань, як правило, зі вступними статтями (передмовами), методиками атрибуції стародруків, а також із зображеннями відповідних стародруків або їх фрагментів (форти, текстів, шрифтів, кількості рядків на сторінці, ініціалів, гравюр, виливних прикрас, гербів та ін.). Розглянемо та охарактеризуємо окремі із них, враховуючи а) основні етапи генезису та еволюціонування київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст., визначених у вступі цієї статті, та б) досвід їх наукового дослідження та каталогізації.

Становлення та розвиток діяльності зі складення каталогів, які стали і залишаються донині важливим джерелом для експертного дослідження та атрибуції кирилических стародруків, на кожному етапі відображувало рі-

вень розвитку науки, культури і мистецтва на Київщині.

Перший період формування каталогів київських кирилических стародруків ознаменувався започаткуванням роботи архівів, у тому числі й архівів типографій, музеїв, університетів, бібліотек, історико-етнографічних і культурологічно-мистецьких гуртків («Товариство Нестора Літопця в Києві» та ін.), колекціонерів-бібліофілів, букіністів, антикварів і книготорговців. Очевидно, що увага до рідкісних і цінних книг, які уже в XIX ст. були введені в товарний обіг, спонукала не лише до їх дослідження, а й до каталогізації. Остання передбачала складення бібліографічних показників і опису кирилических стародруків, іноді з зображенням їх фрагментів (форта, сторінки з прикметними гравюрами тощо). В основу таких каталогів або «реєстрів книг», як правило, покладалась критерії хронології та предмету видань, у їх системному поєднанні.

Прикладом таких каталогів позаминулого століття є укладений В. Пфафом «*Систематичний каталог книг російською мовою Імператорської публічної бібліотеки в частині правознавства, політичних і статистичних наук, виданий під спостереженням Князя Юсупова*» (1863 р.) [17]. Цей спеціалізований каталог містить повну бібліографію та розміри спеціальних наукових видань, вказує на багатотомні видання, які після друку першого тому не були продовжені, в тому числі, й виданих у Києві, насамперед – у Університеті Св. Володимира. Але, київські стародруковані видання цивільним шрифтом у цьому каталозі є поодинокими. До того ж, всі вони ви-

дані переважно в XIX ст., коли власне й були утворені імператорські університети в Харкові, Одесі та Києві. Такий стан речей відтворює політику Москви щодо книговидавання в Києві після першої чверті XVIII ст., коли у Києво-Печерській лаврі, дозволяли передруковувати її окремі, більш ранні видання богословського характеру, і майже не друкувалися нові твори.

Із сер. XIX ст. також з'являються каталоги, видані відомими тогочасними книговидавцями, популяризаторами антикварних видань і бібліофілами О. Смірдіним, П. Шебановим, С. Шпилевським та ін. [18; 19; 20]. У кін. XIX ст. – на поч. XX ст. у Російській імперії, до складу якої входили на той час і Київ та Київщина, видавалися і інші, більш ґрунтовані каталоги книг, які окрім бібліографії і цін містили й інші параметри книг, важливі для атрибуції аналогічних видань. До прикладу, це відоме і сучасним бібліофілам видання Ю. Бітовта «Рідкі російські книги і летючі видання XVIII ст. з бібліографічними примітками, вказівкою на ступінь їх рідкості та цінами антикварів на них, з додатком списку календарям XVIII століття і списку книг XVIII століття, які славляться за рідкі у деяких антикварів, але такі, що досі перебувають у продажі» (Москва, 1905 р.) [21].

Разом із тим, більшість із вище зазначених каталогів не містять у собі описів київських кириличних стародруків, які вже на той час стали бібліографічною рідкістю й, у більшості випадків, зберігались і використовувалися в церквах і монастирях, музеях і бібліотеках, архівах, а також рідко з'являлися в цивільному обігу в законний спосіб.

Натомість, слід згадати спеціалізовані каталоги XIX ст. – поч. XX ст., присвячені опису українських кириличних видань, включаючи лаврські стародруки, які видавалися в Російській імперії С. Голубевим, Е. Калужняцьким, І. Каратаєвим, В. Ундольським і ін. [22; 23; 24; 25]. У Західній Україні в кін. XIX ст. також видавалися каталоги, що містили описи окремих кириличних стародруків, у тому числі, й виданих у м. Києві. Це, наприклад, каталоги Музею Ставропільського Інституту, а також каталоги інших львівських музеїв. Існує декілька випусків таких каталогів, підготовлених А. Петрушевичем, І. Свенцицьким, І. Шараневичем і іншими науковцями [26; 27; 28; 29]. Зупинимось на окремих із цих каталогів.

Одним із перших каталогів, присвячених безпосередньо київським кириличним стародрукам, є «Каталог книгам Типографії Києво-Печерської лаври», випущений у 1860 році цією ж книгодрукарнею [30]. Не зважаючи на незначний обсяг вміщених у ньому стародруків і лаконічність їх опису, згадане видання залишається одним із перших спеціальних каталогів лаврських кириличних стародрукованих видань.

Відомим для фахівців до сьогодні залишається й каталог В. Ундольського «Нариси слов'яно-руської бібліографії» (1871 р.) [25], виданий уже після смерті цього вченого. Він містить доволі повний систематизований перелік кириличних стародруків, включаючи й ті із них, що були видані в типографії Києво-Печерської лаври. І хоча у цьому каталозі містяться певні неточності, про що неодноразово писали Я. Ісаєвич і інші дослідники книг-

друкарства в Україні, але він довго використовувався, як універсальний довідник з кирилівським самодруком, насамперед тих, які випущені починаючи із другої пол. XVII ст.

Дещо пізніше довідник-каталог В. Ундольського змінила наукова розвідка, опис і систематизація кириличних стародруків І. Каратаєва «Опис слов'яноноруських книг, надрукованих кирилівськими літерами. 1491-1730» (С.-Петербург, 1878 р.) [24]. Цей каталог був сформований дослідником на основі узагальнення, аналізу і систематизації попередньо складених каталогів, альбомів і довідників кириличних стародруків. Відзначимо, що І. Каратаєвим було видано лише перший випуск цієї праці. Утім, «Опис слов'яноноруських книг, надрукованих кирилівськими літерами. 1491-1730» І. Каратаєва до сьогодні використовується дослідниками для атрибуції українських кирилівських стародруків, включаючи ті з них, які видані в Києві.

Вдалі спроби дослідження та опису перших кириличних стародрукованих кирилівських видань Києво-Печерської лаври містять і окремі публікації відомих українських учених і громадських діячів XIX ст. Зокрема, М. Максимович у своїх публікаціях «Книжна старина Південноруська» (1850 р.) і «Про початки книгодрукарства в Києві вдавданому та дійсному» (1872 р.) не лише проаналізував багатоголосий дискурс богословів і учених другої пол. XIX ст. про лаврські видання-«первістки», а й визначив, що саме «Часослов» (1616 р.), «Візерунок цнот» (1618 р.) і «Анфолегіон» (1619 р.) стали такими першими виданнями, а також наводить досить повний опис 36 київ-

ських видань – 32 з яких, видання Києво-Печерської лаври [31, с. 661-716].

Дослідникам київських кириличних друкованих видань не варто обходити увагою й відому серед українських істориків, етнографів і бібліофілів 2-х томну роботу В. Аскоченського «Київ із прадавнім його училищем Академією» [32; 33], виданій у 1856 р. в Університеті Св. Володимира в Києві. У цій роботі, в контексті дослідження генезису та еволюціонування Київської духовної академії, висвітлюється зародження Київського Богоявленського братства на поч. XVII ст., а також зусилля його фундаторів (Є. Плетенцького, З. Копистенського, К. Саковича, М. Смортицького, Й. Борецького, І. Гізеля та ін.) щодо заснування типографії Києво-Печерської лаври.

Ця робота В. Аскоченського не містить систематизованого каталогу київських кириличних стародруків, подібно вище згаданій роботі М. Максимовича. Але, її зміст дозволяє уявити істотні обставини, за яких виникає і розвивається книгодрукарство в Києві та пізнати вплив ідеології Богоявленського братства на друк первісток Києво-Печерської лаври, значна частина яких мала богословсько-філософський, етичний, педагогічний і правничий характер; була проникнута духом національного відродження Київської метрополії, що мала ставропігію Константинополя, та України в цілому.

Слід згадати і відому роботу І. Франка «Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв.» (Львів, 1900 р.), в якій учений описує стародруки, видані русинською мовою в відповідний період у Карпатській Русі – Унгварські, Тух-

лянської та ін. збірок. У ній також знаходимо згадки про поширення в цьому регіоні в XVII ст. й кириличних стародруків, виданих у Києві, зокрема книг Й. Галятовського [34, с. 9]. Хоча, детального опису київських кириличних стародруків у згаданій роботі І. Франка не знаходимо.

Одним із перших спеціалізованих ґрунтовних каталогів лаврських кириличних стародрукованих видань стала робота професора, д-ра історії церкви, а з 1912 р. і ректора Київської духовної академії Ф. Тітова «Типографія Києво-Печерської лаври. Історичний нарис (1606-1616 – 1916). Том 1» (Київ, 1916 р.) [35], яка на біля пів тисячі сторінок описує еволюціонування книгодрукарства в Києво-Печерській лаврі з поч. XVII ст. – до 1721 року, у т.з. «золоту епоху», коли лаврська типографія після нищівної пожежі 1718 року, за короткий час підпала під репресивну синодальну цензуру Російської імперії та церкви.

Ця фундаментальна робота Ф. Тітова на довгі роки вперед, і навіть сьогодні, була і залишається важливим джерелом експертного дослідження та атрибуції київських кириличних стародруків. У ній досліджуються та описуються перші кириличні стародруки Києво-Печерської лаври, «Анфолегіон» та ін. При цьому, відзначається, що відомий у науці донині дискурс про випуск лаврського «первістка» іще в 1606 р., залишається відкритим, у силу відсутності та невідомості такого видання наступникам [35, с. 83]. У цій праці Ф. Тітова також наводяться зображення фрагментів тексту, передмови, посвяти, післямови, ініціали, гравюри (дереворити, медерити), ви-

ливні прикраси київських кириличних стародруків.

До того ж, Ф. Тітову, на наш погляд, вдалося глибоко розкрити як форму, так і сутність відповідних видань, їх відмінність від російських кириличних стародруків. Зокрема, Ф. Тітов пише, що книги, які видавалися Києво-Печерською типографією у першому столітті її існування, «супроводжувались від видавців *передмовою, післямовою та різними коментарями* у тексті ... зазначалися зазвичай мотиви, якими керувались видавці тієї чи іншої книги, обставини її друку, ті виправлення, що іноді вносились до неї, її зміст і т.п. Однією з найбільш оригінальних рис книг лаврського друку ... є присвячення високодостойним особам, – духовним і світським, – з боку Лаври, її архимандритів, типографії та окремих представників останньої». Ці видання також *«прикрашувались більшою пишністю та різноманітно, чим у пізніші часи»* [35, с. 7].

Утім, починаючи із другої пол. XVIII ст. ці відмінності київських кириличних стародруків, через відому видавничу політику Синоду зникають. На наше переконання, наведене дослідження Ф. Тітова є унікальним і, водночас, універсальним джерелом для дослідження київських кириличних стародруків, як науковцями, так і експертами, включаючи судових експертів-мистецтвознавців.

Важливим і популярним серед науковців і експертів, та таким, що з ХХ ст. використовується в каталогах, які будуть описані далі, залишається «Каталог книг церковно-славянської печати» (м. Жовква, 1908 р.), укладений І. Свенцицьким за дорученням митрополита А. Шептицького [27]. У ньому

знаходимо опис стародруків, виданих Києво-Печерською лаврою в досліджуваний нами період, від «Анфологіону Беренди» 1618 року – до «Алфавіту духовного кін. XVIII в.», а також «книги печатні» Спиридона Соболя, видані в його т.з. «Київський період». Це, зокрема: «Мінея загальна» (1628 р.), «Октоїх» (1629 р.) і «Апостол» (1630 р.). Каталог І. Свенцицького також містить алфавітний показник назв книг, авторів, друкарів, дереворитів (таблиці-кліше для орнаментального оформлення, виготовлені з дерева), присвят, гербів, власних імен і місцевостей, ціну стародруків, розміщених у цьому Каталогі.

Щодо опису стародруків у цьому каталозі І. Свенцицького, то він є лаконічним, але конкретизованим, враховує особливості видруку книг, покращені написи (маргіналії), формат видань і їх оправу тощо. Загалом цей каталог може і продовжує використовуватися для первинної атрибуції стародруків і на сьогодні. Для прикладу, наведемо опис «Анфологіону» (1619 р.):

«120 (98) Анфологіон, напечат. в Києве, 1619 р. Памвою Берендою (см. Карт. № 248 ст. 350-356), без последнего листа (1047-8 с.).

1-53 ст. ст. иде вкладна скоропис 1619 – В дублетах два дифекті: 1) 99-958 ст., 2) 245-964 ст.» [27, с. 36].

Окрім названих каталогів київські кириличні видання впорядковані та описані й у інших наукових розвідках. Зокрема, у багатотомному зібранні систематизованих каталогів Київської духовної академії (1892 р. і наступні роки) й ін. Слід враховувати, з одного боку, цінність цих каталогів, оскільки вони визначили основні видання ста-

родрукованих книг у м. Києві та місця зберігання їх примірників. При тому, що значна кількість досліджуваних київських кириличних стародруків у першій чверті XX ст. була переміщена з України під час перших хвиль еміграції українців до Польщі, Чехії, Канади, США і Росії. З іншого боку, у каталогах, віднесених нами до першого періоду, помітною є недосконалість методик атрибуції київських кириличних стародруків і відсутність універсальних критеріїв і термінології їх опису.

Другий період каталогізації київських кириличних стародруків припадає на час національно-визвольних змагань 1917-1922 років і включення України до складу колишнього СРСР в 1922 році й триває до розпаду колишнього Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності в 1991 році.

Заслужують на увагу дослідників каталоги кириличних стародруків, які були сформовані у 20-30 роки XX ст. і нині залишаються предметом уваги не лише експертів з дослідження українських кириличних стародруків, а й сучасних колекціонерів-бібліофілів. Так, у період НЕПу відроджувалась не лише українська література та поезія, а й любов до стародрукованих книг, виданих у Києві та інших українських друкарнях. Зокрема, слід звернутися до роботи уже згадуваного нами попередньо проф. Ф. Тітова «Матеріали для книжкової справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків» (Київ, 1924 р.) [36] та ін. Більшість з каталогів українських кирилических стародруків періоду «Репресованого Відродження» нині стали бібліографічною та колекційною рідкістю.

Слід звернути увагу також на масовий вивіз стародрукованих видань, включаючи київські кириличні стародруки, насамперед ті, що мали пишне оздоблення з дорогоцінних металів і каміння, із колишнього СРСР за кордон зарубіжним колекціонерам. Спочатку, в 1930-1936 рр. через мережу Всесоюзного об'єднання з торгівлі з іноземцями на території СРСР (скорочено – ТОРГЗІН), а після Другої світової війни – через державне підприємство «Міжнародна книга». Продаж рідких і цінних стародрукованих видань, включаючи київські кириличні стародруки, очевидно, передбачала їх експертне дослідження, атрибуцію та оцінку, в тому числі із використанням відомих на той час каталогів таких видань. Але, ця сторінка історії каталогізації стародруків на сьогодні залишається маловідомою для науковців і експертів.

Після Другої світової війни, можемо констатувати посилення уваги до стародруків, як історико-культурної спадщини і набуття академічного рівня виданими у цей час каталогами кириличних і інших стародруків. Цьому сприяли, з *одного боку*, належний рівень розвитку соціогуманітарних наук та суперництво наукових шкіл дослідників кириличних стародруків в Україні, Росії та Білорусі, які входили до складу колишнього СРСР, з *другого боку* – посилення музейних і бібліотечних фондів стародруками, повернутими після Другої світової війни до колишньої радянської федерації у різний спосіб із-за кордону.

Одним із перших вітчизняних повоєнних каталогів стародруків в Україні стало академічне видання С.О. Петрова «Книги кириличного друку XVIII

ст.» (Київ, 1956 р.), видана Публічною бібліотекою Академії наук Української РСР в 1956 році. У Передмові до цього видання упорядник пише, що це видання «*ставит за мету оприлюднити весь наявний фонд цивільних видань 1708-1800 р.р., які зберігаються в Відділі рідкісних і цінних книг ДДБ УРСР, і тим самим полегшити шляхи розшукування і використання книг у практичній роботі*» [37, с. 6].

Ця наукова робота С. Петрова узагальнює, каталогізує та систематизує стародруки XVIII ст., видані саме т.з. «цивільним (громадянським) шрифтом» або «Петровською абеткою». Як відомо, цивільний шрифт був уперше запроваджений 17(28) березня 1708 р. під час друку Друкарським Домом у Москві «Геометрії словенські землемір'я». Він, за свідченням А. Шицгала, «*став набагато простіше і доступніше широким колам населення*» [38, с. 5].

Каталог книг кириличного друку XVIII ст. побудований С. Петровим в алфавітному порядку (Абильгард З. «Твір про турф», С.-Петербург, 1776 р. – Яковлев А. «Відчайдушний коханець, трагічна пригода», С.-Петербург, 1793 р.), із 3-ма додатками для пошуку: 1) іменний вказівник перекладачів (значна частина книг у цьому каталозі є перекладеними виданнями); 2) вказівник міст і типографій і 3) систематичний вказівник літератури по галузям знань (природничі науки, географія, медицина, сільське господарство, ветеринарія, промисловість, техніка, ремесла і шляхи сполучення, торгівля, історія, держава і право, військові та морські науки, філософія та суспільно-політичні вчення, мовознавство, художня література і літературознавство, фольклор, наука, кулі-

нарія, довідники і збірники загального типу) [37, с. 285-301]. Чіткий критерій класифікації книг цього каталогу за третім критерієм залишається для нас не відомим.

Для експертного дослідження та атрибуції київських кириличних стародруків, які видані цивільним шрифтом у XVIII ст., може бути використаний другий пошуковий інструментарій каталог, підготованого С. Петровим: «Вказівник міст і типографій». Він починається з міст Санкт-Петербург і Москва і завершується підрозділом «Провінційні типографії», серед яких знаходимо і українські міст Бердичів, Київ і Новоросійськ, що мали власні типографії та видавали книги цивільним шрифтом. При цьому, в м. Києві до таких типографій С. Петровим віднесена виключно «Типографія Академії Київської при лаврі Печерській» [37, с. 297], що відповідає фактам. Оскільки фактично до кінця XVIII ст. Київ, із різних причин, не мав права на випуск світських творів гражданським друком.

Віднесення типографій в українських містах, які видавали стародруки цивільним шрифтом до «провінційних», з огляду на те, що С. Петров підготував цю роботу в межах досліджень Академії наук Української РСР, стало відображенням радянської державної політики в усіх сферах суспільного життя, включаючи наукові розвідки кирилівських стародрукованих видань. Адже в сер. XX ст. все, що не стосувалось Москви і Росії в цілому, не рідко невинувато вважалось меншовартісними, вторинним, додатковим, фоновим, провінційним.

Серед книг виданих зазначеною Типографією в Києві зазначаються на-

ступні видання: «Аполлос» (Байбаков А.Д.). «Грамматика, керівна до пізнання славено-російської мови» (1794 р.), Гофман Ф. «Роздуми про воду, загальному врачеству» (1789 р.), «Достопамятніші давності в Києві» (1795 р.), «Відомості про похованих в Києві князях і княгинях роду Рюрикового» (1795 р.), «Київський місяцеслів на літо від Різдва Христового на 1798, який є простим, що містить в собі 36 днів, створений в Київській Академії» (1798 р.) і ін. [37, с. 18, 63, 74, 104].

Каталог кириличних стародруків цивільного шрифту, підготований С. Петровим, мав позитивний вплив для розвитку мистецтвознавчої експертизи і атрибуції відповідних видань, що побачили світ у м. Києві та ще 15 містах України, які в XVIII ст. потрапили під вплив Російської імперії. Разом із тим, проаналізована робота С. Петрова, поза всі її позитивні аспекти, містить спрощений опис розміщених у каталозі книг. По-суті, вчений подав їх повну бібліографію (прізвище і ініціали автор (авторів), повну назву книги, місце видання, типографію, рік видання та розмір (формат) книги). Тому, на сьогодні роботу С. Петрова «Книги кириличного друку XVIII ст. (Каталог книг, які зберігаються в державній Публічній бібліотеці Української РСР)» можна використовувати переважно як додаткове джерело для атрибуції київських кириличних стародруків, виданих цивільним друком (шрифтом) [39, с. 108-112].

Двома роками пізніше після цього каталогу С. Петрова, вийшла інша робота «Слов'янські книги кириловського друку XV-XVIII ст.ст. Огляд книг, що зберігаються в Державній публічній бібліотеці УРСР» (Київ, 1958 р.) [40], упо-

рядкована українськими науковцями С. Петровим, Я. Бирюком і Т. Золотарьом. До виходу каталогу професорів Я. Запасака та Я. Ісаєвича у 80-х роках ХХ ст. каталог «Слов'янські книги кирилово-сербського друку XV-XVIII ст.ст.» став одним із основних джерел для атрибуції київських кирилических стародруків XVII-XVIII ст.ст.

У вступі С. Петровим, Я. Бирюком і Т. Золотарьом, на основі аналізу попередніх каталогів, дійшли до висновку, що загальна кількість стародруків XV-XVIII ст.ст, відомим по бібліографічним описам, виданим до сер. ХХ ст. становить 3 700 назв. Але, українські радянські вчені виявили у бібліотечних фондах іще 126 позицій стародруків, які попередньо не описувалися [40, с. 9].

Каталог, упорядкований С. Петровим, Я. Бирюком і Т. Золотарьом, містить розгорнутий опис кирилических стародруків, включаючи і досліджувані нами київські стародруковані видання кирилического друку, подібний до описаного в попередньому каталозі С. Петрова. У цьому виданні також міститься вказівник міст, типографій і їх видань, назв книг, імен, а також вміщує бібліографію найвідоміших каталогів кирилических стародруків минулого.

Слід звернути увагу, що С. Петровим та іншими науковцями Державної публічної бібліотеки Української РСР, особисто та у співавторстві, було підготовлено й інші цікаві академічні видання-каталоги рідкісних книг. До прикладу, роботу «Книги першої чверті ХІХ ст. (Каталог книг, які зберігаються в державній Публічній бібліотеці Української РСР)» (Київ, 1961 р.) [41]

й ін. Утім, предмет їх каталогізації виходить за межі цього дослідження.

У повоєнний час в Україні також активізується робота по формуванню бібліотек і книгосховищ в університетах, що активізує роботу відповідних підрозділів цих університетів щодо складення та опису рідких і цінних книг, які знаходяться на збереженні. Результати такої роботи нерідко втілюються в каталогах і описах, які містяться, у тому числі, й київських кирилических стародруків XVI-XVIII ст.ст. Прикладом таких розвідок *робота Я. Микитася «Давні рукописи і стародруки (Опис і каталог)» (1961-1964 рр.)*, яка складається з двох частин [42; 43].

Прикметно, що Я. Микитася у передмові-нарисі до першої частини своєї роботи «Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог» із першого ж абзацу відзначає вклад І. Франка в дослідження культури і літератури, включаючи книгодрукарство, на Закарпатті, згадуючи його фундаментальну наукову розвідку «Карпаторуська література XVII-XVIII в.» (назву роботи подано в інтерпретації В. Микитася) [42, с. 1], присвячену дослідженню феномену письма, письменництва та стародруків Карпатської Русі. То ж, цілком зрозуміло, що ядром цього каталогу є саме стародруки, видані у цьому регіону.

Разом із тим, характеризуючи 400-тисячне зібрання книг у бібліотеці Ужгородського державного університету, В. Микитася писав, що ця бібліотека містить значну кількість «староруських рукописів, досить багато стародруків XVI і особливо XVII століть, а також багату колекцію *київських, львівських, петербурзьких книг слов'янського і громадянського друку*

XVIII ст.» [42, с. 7]. При цьому, дослідник відзначає важливість впливу на розвиток книгодрукарства в Україні відкриття друкарні в Києво-Печерській лаврі та згадує про збереження в бібліотеці Ужгородського державного університету таких київських кирилических стародруків, як: «Книга про віру єдину» Захарія Копистенського (1619 р.), «Лексикон» П. Беренди (1627 р.), «Камінь або літос» П. Могили (1644 р.), два видання книги Лазаря Барановича «Меч духовний» (1666 і 1676 рр.) і ін. [71, с. 13-15]. Але, учений відзначав і той факт, що уже в XVIII ст., за підтримки Петра I, у Закарпаття потягнулися підводи із Москви і Петербургу зі стародруками і книгами, виданими «петровською азбукою», які підступно дозволялося далі везти без мита до Києва.

Щодо опису рідкісних і цінних книг бібліотеки Ужгородського державного університету, то сам В. Микитась визначав його так:

«подається назва книги, час і місце написання, розмір у сантиметрах, кількість аркушів чи сторінок, форма оправи, а потім інші важливі дані, у тому числі різні покрайні записи. У стародруках, крім того, говориться про автора, місце видання, друкарню тощо» [42, с. 28].

При цьому, одні з київських кирилических стародруків описані повно, інші надзвичайно стисло. Наведемо нижче приклади таких описів:

«101-Д . Баранович Лазар. Меч духовний еже есть глагол Божий на мощь церкви воюющей из уст Христовых поданный. Или книга проповеди слова божего южи сооружи господу поспешествующему и слово утверждающе Лазар Баранович, епископ черниговский,

новгородский и проч. Київ, друкарня Печерської лаври, 1666, 460 арк., з грав.

Перші і останні два аркуші переписані в XIX ст. від руки. На перших двох є малюнки олівцем всього того, що було в першовиданні. Є кілька записів, але не всі розбірливі. На 7-17 арк. покрайні записи різних почерків: «Сия книга Меч наданая мне иерею Иакову от отца Иоанникия Дубровского игумена обители Домници, 1750, месяца декабря ...»; «...купил сею рекомую Меч духовній у отца Андрея за два ...»; «... я иерей Андрей Жовтянский родич продал книгу сию Меч духовній пану Ивану Поповичу Демяничу ... за свое отпущение грехов прошу чевствовать всем. Димяне, прошу всех святых молитвах не забывать»; «Я раб Григориян из жоною своею Горфиною купили сию книгу, рекомую Меч духовный и продаемо до церкви храму...».

Петров. Книги славянские. № 237». [42, с. 62].

«108-Д. Патерик печерський. Київ, друкарня Печерської лаври, 1678, 300 арк., з грав.

Третій, четвертий та останній арк. переписані значно пізніше від руки, крім того на 3 арк. є кольорова заставка.

Петров. Книги славянские. № 263» [42, с. 63].

На наш погляд, «Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог», упорядковані В. Микитасем, є важливим джерелом для опису та атрибуції київських кирилических стародруків, у першу чергу, робіт виданих у друкарні Києво-Печерської лаври іще в XVII ст., коли вони безперешкодно потрапляли до Карпатської Русі. Хоча експерти мають брати до уваги, що згаданий каталог В. Микитася містить далеко не

всі позиції, необхідні для атрибуції стародруків. До прикладу, в наведених вище описах «Меча духовного» Л. Барановича та Патерика Печерського є згадка про гравюри, але відсутній їх опис і відомості про граверів; немає даних про кількість строчок на сторінці, що спрощує атрибуцію книги, тощо.

У 70-90 роки минулого століття каталоги кирилівських стародруків, в тому числі й видань Києво-Печерської лаври і інших київських друкарень, видавались і в колишній РСФСР (упорядники: Л. Горфункель [44], Н. Чернишова [45], О. Гусева [46], І. Поздеева [47], Л. Спіріна [47] і ін.).

Серед них слід відзначити спеціалізовані видання щодо українських стародруків і їх каталогів підготованих А. Гусевою, Т. Каменевою та І. Полонською [48]. У згаданій роботі «Українські книги кирилоного друку XVI-XVIII ст.ст.» (Москва, 1976 р.) вміщено каталог однойменних стародруків. У ньому, зокрема, атрибутовано перший лаврський стародрук «Часослов» (Київ, 1616 р.) (п. 24) та «Мінея святкова (Анфологіон)» (Київ, 1619 р.) (п. 28), «Часослов» (друк. Тим. Вербицького, 1625 р.) [48, с. 17-18, 21]. Це видання також вміщує важливі для експертів у галузі стародруків іконографічний вказівник історичних, біблійних і житійських зображень, а також каталогізує заставки, кінцівки, ілюстрації, герби і типографські марки, а також рамки, які використовувалися в українських, у тому числі й київських, кириличних стародруках.

Експертам слід зважити і на спеціалізований *Каталог стародрукованих кириличних рідких і цінних книг, виданих у Києво-Печерській лаврі*, підготов-

лений Г. Варваричем (Київ, 1986), із нагоди «Брежнівських святкувань 1500 ліття Києва». Г. Варварич відзначає в передмові, що при описі видань каталогу ним були враховані принципи каталогізації, попередньо сформовані такими ученими, як А. Зернова, Т. Бикова, Т. Каменева та Я. Ісаєвич. Каталог сформовано в хронологічному порядку, по мірі виходу книг, із зазначенням їх бібліографічного опису мовою оригіналу (з адаптацією), наводяться дати початку та завершення роботи над книгою (за наявності) за візантійським літочисленням (наприклад, п. 5 «ИОАНН ЗЛАТОУСТ. БЕСЕДЫ на 14 посланий ап. Павла» 2. IV.1628 (26.III.7129-2.IV.7131)) [49, с. 8], але арабськими цифрами, наводиться формат і листова формула видання (кількість зошитів, кількість сторінок у зошиті, перерахунок листів (нумерація) і кількість листів), вказується кількість строчок тексту на більшості аркушів, кількість фарб, використаних при друці тощо [49, с. 3-6].

Започатковує каталог київських кириличних стародруків Г. Варварича одне із перших видань Києво-Печерської друкарні «АНФОЛОГИОН с богом содержай церковную службу избранных святых на весь год. По чину восточного благочестия исправлено и по всему истинне от греческого приведено», датоване 16.I.1619. Г. Варварич також відзначає, що «Анфологіон» містить 18 гравюр, хоча не описує їх і не вказує граверів (за їх наявності), а також вказує на орнаменти цього видання: ініціали, заставки, кінцівки. Ним також вказується, що описуваний примірник «Анфологіону» є дефектним, оскільки не містить титульного листа, перших і останніх листів. Наво-

дяться відсилки до попередньо виданих каталогів, зокрема, уже згадуваних каталогів С. Петрова.

Другим іде опис стародрукованої книги «МАКСИМ ГРЕК. СЛОВО НА ЛАТИНОВ» (бл. 1620). Г. Варварич відзначив, що це видання має 110 сторінок, 21 строчку на листі, лінійне обрамлення сторінок, орнаменти – ініціали, заставки, кінцівки.

Загалом же каталог стародруків Києво-Печерської лаври, упорядкований Г. Варваричем містить 202 позиції, з них 95 – це саме лаврські видання 1619-1800 років, що є предметом нашого дослідження. Останнім у наведеному каталозі стала «СОБРАНИЕ РАЗНЫХ ПОУЧЕНИЙ на все воскресные и праздничные дни» Ч. 1-3., 1800. [49, с. 44].

За радянської доби 3-х томна робота Я. Запаска та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» (1981-1984 рр.) стала однією з найбільш важливих для експертів-мистецтвознавців каталожних робіт. Як відомо, у 1981-1984 роках відомі українські джерелознавці та книгознавці, дослідники історії книгодрукарства в Україні, професори Яким Запаско та Ярослав Ісаєвич видали фундаментальну роботу «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» у 3-х книгах (м. Львів, 1981-1984) [50; 51; 52]. Ця робота стала однією з найбільш відомих і актуальних до сьогодні розвідок українських стародруків. Вона активно продовжує активно використовуватися не лише у науці та освіті, а й для експертних досліджень і атрибуції вітчизняних стародруків експертами, оцінювачами, колекціонерами і всіма, хто не байдужий до

книжкової спадщини України XVI-XVIII ст.ст.

У анотації до Книги першої «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» авторами зазначається, що стародруки – це «книги видані до 1800 р. Це багатюще джерело для дослідження історичного минулого народу, його мови, літератури, образотворчого мистецтва» [50, с. 8].

Дійсно, ознайомлення з нарисами про історію українського книгодрукарства, вміщеними у двох книгах, вміщених у 3-х томах, цього видання (у Першій книзі наводиться нарис з історії вітчизняного книгодрукарства «Книга і друкарство на Україні в XVI-XVII ст.», а у Другій книзі вміщений нарис про стародруки у XVIII ст.: «Книга і друкарство на Україні в XVIII ст.»), дозволяє сформулювати думку про історію вітчизняної культури, в тому числі книговидання та гравюри, науки і освіти в XVI-XVIII ст., зокрема, у містах Львові, Острозі та ін., в яких культура книги (на латині, на польській мові) була поширена іще з поч. XVI ст., до приїду в Україну І. Федорова (Федоровича). А також сформулювати уявлення про генезис і еволюціонування київських кирилических стародруків XVII-XVIII ст.ст., які вдало продовжили традиції книгодрукарства, привнесені І. Федоровим в Україну, а також визначити відмінності українського книгодрукарства від виготовлення кирилических стародруків у Росії та Білорусі.

Звернемо увагу на наукову принциповість Я. Запаска і Я. Ісаєнка, які за часів колишнього СРСР не побоялися викласти той історичний факт, що друкована Біблія з'явилася в Росії

лише через 82 роки після появи Острозької Біблії та фактично стала її переддруком [50, с. 10].

Окрім ґрунтовної історичної та теоретико-методологічної складових (Вступ до книги першої та історичні нариси про книги і друкарство в Україні в книгах першій і другій), в науковому доробку Я. Запаса та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» вміщено найбільш повний і вичерпний каталог стародруків, виданих в Україні, які дозволяють атрибутувати відповідні книги, навіть не повні, чи навіть їх фрагменти. До того ж, це видання багато ілюстроване титульними сторінками, ілюстраціями, бандеролями, прикрасами і іншими декоративними елементами стародруків, які дозволяють провести додаткову атрибуцію, виключити помилки в дослідження книг, надрукованих у XVI-XVIII ст.ст. в Україні.

Розпочинається Книга перша Я. Запаса й Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» з вичерпного опису видань Івана Федорова (Федоровича): «Апостала» (м. Львів, 1574 р.), «Букваря» (м. Львів, 1574 р.), «Азбуки» (м. Остріг, 1578 р.), «Букваря» (м. Остріг, близько 1578 р.), Номоканону (м. Київ, 1620 р.) і ін. Як приклад, наведемо опис одного з перших достовірно встановлених і атрибутованих кириличних стародруків, виданих у м. Києві.

«Копистенський Захарія. Книга о вірі єдиной . Київ, друкарня лаври, 1620. 4°. [4], 317, 308 с. Рядків – 21, 15. Друк у дві фарби. Сторінки в лінійних рамках. Шрифти: 10 рядків — 64, 89, 49 мм. Гравюри: форта, заставки, кінців-

ки, ініціали. Передмова «Правовѣрным... христіаном» (текст: Тітов, 1924, с. 32). На с. 1 заголовок «Вѣра єдина сРтои католицкои апРстолскои цРкве на всходѣ» і початок розділу про трійцю. На с. 165–167 український переклад Символу віри. На с. 314 підпис «Азаріас» [Захарія Копистенський]. Далі «До чителника правовѣрного» (с. 315–316; текст: Тітов, 1924, с. 35-36), виправлення помилок. На с. 1–30 другого рахунку — «о образѣх», с. 179–180 — «о папѣ», с. 183 — виправлення до розділу «о образѣх», с. 184–308 — український переклад двох «слів на латинов» Максима Грека. Передрук тексту: АЮЗР, т. 8, с. 180-344. Каратаев, 1883, 246; Свенцицкий, 1908, 492; Тітов, 1924, с. 33-36; Максименко, 212; Каменева, Гусева, 30. ДБЛ, ЦДАДА, ДПБ, ЛБАН, ЛМУМ (з книг К. Саковича), ЛІМ, б-ка Харківського ун-ту, ДПНТБ та ін.» [50, с. 40-41].

Не складно помітити, що опис наведеного й інших кириличних стародруків, вміщених у каталозі Я. Ісаєвича і Я. Запаса, містить дискретні критерії для атрибуції відповідних видань, а саме: повну назву, друкарню, розмір книги, загальну кількість сторінок, у т.ч. й нумерованих, кількість рядків на сторінці, характер обрамлення сторінок книги, розмір шрифту, опис гравюр (форта, заставки, кінцівки, ініціали), вміщених у книзі, і ідентифікацію граверів, особливості змісту тексту (опис передмови і її автора, назви початку розділів, післямови, виправлення, вміщення фрагментів попередньо виданих робіт тощо), позначення на аркушах книги, включаючи маргіналії, походження стародруку, джерела в яких його уперше атрибутовано, а також описи у су-

часних каталогах, місця зберігання достовірно відомих примірників стародруку тощо.

Для зручності дослідження та атрибуції кириличних стародруків, у тому числі й тих, що видавалися в Києві та на Київщині, в Книзі першій Я. Запaska та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» вміщено корисні та практико-орієнтовані додатки, а саме:

- «Перелік друкарень та їх працівників» (Книга перша та Книга друга, частина друга), в якій вміщені три основних київські друкарні, які видавали кириличні стародруки (Друкарня Тимофія Олександровича Вербицького; Друкарня Спиридона Соболя; Друкарня Києво-Печерської лаври. (Засновник: Елисей Плетенецький) та ін.), які діяли в Україні та друкували книги в XVII-XVIII ст.ст. [50, с. 121];

- «Алфавітний покажчик стародруків» (Книга перша та Книга друга, частина друга), в якому в абетковому порядку визначено, з посиланням на опис конкретного виду книг, основні види книг, які друкувалися в той час: від «Азбуки» і Акафістів – до роботи польською мовою «*Zygrowiusz Jan. Epichirima albo dowód porządnego posłania na urząd pasterski*». Цей алфавітний покажчик вміщує й усі київські стародруки, видані кирилицею;

- «Показник стародруків за друкарнями» (Книга перша та Книга друга, частина друга), в якому наводяться посилання на конкретні стародруки і їх позиції в досліджуваному каталозі з прив'язкою до попередньо згаданих київських друкарень, які діяли із XVII ст. [50, с. 129; 51, с. 111-113];

- «Показчик стародруків за тематикою» (Книга перша та Книга друга, частина друга), використовуючи який, можна віднайти для дослідження не лише релігійну, а й світську літературу – античну, астрологію, букварі, граматику, історичну та юридичну тематику, і навіть медицину, математику та сільське господарство;

- «Показчик граверів» (Книга перша та Книга друга, частина друга) становить особливу цінність, оскільки у ньому упорядковано, за прізвищами і ініціалами, усіх основних граверів (Василь Ушакевич, Никодим Зубрицький, Ілля, Глікерій Баранецький і ін.) стародруків в Україні, включаючи і тих, які співпрацювали з київськими друкарнями при оформленні кириличних стародруків [50, с. 127; 52, с. 116];

- «Іменний показчик» (Книга перша та Книга друга, частина друга) допомагає ідентифікувати стародруки за персоналіями: авторами, друкарями, граверами та ін.

Очевидно, що поряд з високим професіоналізмом Я. Запaska і Я. Ісаєвич виявили у цій роботі й принциповість, не проводячи сумнівних паралелей про «колиску трьох братніх народів» чи «єдиний слов'янський народ». Хоча ці наративи на час написання згаданої роботи були популярні в колишньому СРСР. Як паралель подібної наукової принциповості можемо навести роботи тих часів у Росії – «Українські книги кирилівського друку XVI-XVIII ст.», що розпочинається з опису «Апостола» Івана Федорова [48], а також у Білорусі – «Книги Білорусі. Зведений каталог 1517-1917 рр.», які розпочинається з книг Ф.-Г. Скорини 1517 року.

У колишньому СРСР видавалась і спеціальна група каталогів букіністично-товарознавчого характеру – каталогів-прейскурантів художніх і наукових видань на купівлю та продаж букіністичних і антикварних книг [53; 54]. У них можна віднайти бібліографію книг, виданих у Типографії імператорського університету Св. Володимира в XIX ст. і орієнтовні ціни на них. Утім, згадок про київські кириличні стародруки XVII-XVIII ст.ст. нами не віднайдено. Очевидно, що такий стан букіністичного та антикварного ринку за радянської доби пояснюється антирелігійної політикою у перші роки радянської влади, коли відповідні стародруки, у своїй більшості вилучалися з цивільного обігу.

Із проголошенням незалежності України розпочинається *третій період* атрибуції та переатрибуції вітчизняних кириличних стародруків (1991 р. – до сьогодні) та їх подальшої каталогізації. Цей період ознаменувався трендом щодо помітного зростання уваги до кириличних стародруків, які уособлювали в собі культурну та мистецьку самобутність українців. Поряд із державними колекціями стародруків, які знаходяться в державних архівах, музеях, бібліотеках, університетах, а також у комунальних закладах культури, починають формуватися приватні колекції кириличних стародруків, видаватися каталоги видань, вміщених у таких колекціях. Окрасою і одних, і інших колекцій стають київські кириличні стародруки XVII-XVIII ст.ст.

Відзначимо, що увага до українських кириличних стародруків XVI – XVIII ст.ст. з боку приватних колекціонерів в Україні позначилась не лише

їх збиранням і збереженням, а й описом, експонуванням і каталогізацією таких приватних колекцій. Це, із поміж іншого, сприяло легітимізації таких колекцій, належному оформленню історії побутування представлених у них видань, а також дало можливість сучасним вітчизняним науковцям і експертам досліджувати рідкісні українські кириличні стародруки.

Серед каталогів стародруків, сформованих і виданих державними установами, слід згадати про видання *«Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494-1764 рр.»* (Київ, 1999 р.) [55]. У ньому вміщено опис 414 стародруків, із них 125 позицій – це кириличні стародруки, і 54 із них – це стародруковані книги, надруковані «гражданським шрифтом». Каталог ЦДІАК також містить у собі цінні для експертного дослідження та атрибуції стародруків додатки: алфавітний каталог стародруків; покажчик стародруків за друкарнями; список ілюстрацій.

Із поміж рідкісних кириличних стародруків у каталозі ЦДІАК зустрічаємо наступні книги, видані кириличним друком у Києво-Печерській лаврі: «Служебник», 1620 р., «Іоанн Златоуст», 1623/24 р., Могили П. «Лейтургіаріон сіе есть служебник ...», 1629 р., «Парамфія сиречь утѣшительным мольбы ...», 1634 р., «Акафісти і ... мольби» (фрагмент у складі конвалюту, с. 96-116), 1674 р. й ін.

Відзначимо, що окрім традиційних положень, описи згаданих київських стародруків містять дати початку та завершення друку книг за літочисленням «від Створення Світу», визначен-

ня мови стародруку (п. 248 «Іоанн Златоуст» (дефектний прим., втрачено 344 арк.), 1623 р. встановлено використання двох мов – церковнослов'янської та староукраїнської), здійснюється опис оправи – «картон обтягнутий брунатною шкірою. Кришки прикрашені рамкою з тисненим рослинним орнаментом (позолота). Палітурка потерта, поточена шкідниками, корінець по краям надірваний» [55, с. 139]. Єдиним джерелом атрибуції вміщених у цьому каталозі примірників київських кириличних стародруків визначено попередньо проаналізований нами каталог Я. Ісаєвича і Я. Запaska.

Змістовний каталог київських кириличних стародруків, виданих у Києво-Печерській лаврі в XVII-XVIII ст. вміщено і в науковому дослідженні С. Кагамлик, «*Києво-Печерська лавра: світ православної духовності та культури (XVII-XVIII ст.)*» [56]. Так, у Додатку 3 до своєї монографії С. Кагамлик вмістила каталог описів лаврських стародрукованих видань у хронологічному порядку від «Часослова» (1616 р.) і до «Псалтира» (1800 р.). Учена також сформулила унікальний «Список відомих лише в бібліографії і примірників, яких не віднайдено», який починається з опису «Акафіста Успінню Богородиці» (1606 р.) і завершується книгою Леванди Й. «Слово на погребение ... Самуила, митрополита Киевского и Галицкого ... говоренное в Киево-Софийском соборе 10 января 1796 г.» (1796 р.) [56, с. 446-489].

Цей каталог, складений С. Кагамлик, охоплює стародруки, видані у типографії Києво-Печерської лаври як кирилицею, так і іншими мовами, та

містить наступну структуру (на прикладі «Часослова», 1616 р.):

«1. Часослов. Не раніше 20.XII.1616.

Передмова Єлисея Плетенцького (текст: Тітов, 1924. № 1, с. 3-4); передмова Захарія Копистенського від 20. XII.1616 (текст: Тітов, 1924. № 1, с. 6-12).

Каратаєв, 1883, 230; Тітов, 1924, № 1, с. 4-5; № 2, с. 12-13; Каменева, Гусева, 24.; Запаско, Ісаєвич, 109.

РДБ, РНБ» [56, с. 446].

Заслуговує на увагу й видання «100 раритетів із колекції українських бібліотек», що стало прикладом поєднання зусиль експертів і науковців Музею книг і книгодрукарства України і букіністичного салону «Класика» в дослідженні та атрибуції видань, які зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського НАН України, Музею книг і книгодрукарства України і приватній бібліотеці [57].

Розділ III цього видання присвячено стародрукованим виданням, у тому числі, й виданих у Києво-Печерській лаврі. Це, у першу чергу, один із загальноновизнаних «первістків» цієї типографії – Анфолегіон, 1619 р., відома також в різних каталогах, як «Анфологій», «Трефологій», «Трефологіон», «Цвітослов», «Цвітна мінея». Автори каталогу описують історію створення цього масштабного та складного в оформленні видання Анфолегіону, аналізують зміст колективної передмови (Є. Плетенецький і ін.) до Анфолегіону, в якому описано історію зародження книгодрукарства у Києво-Печерській лаврі, та викладають перелік тематичних гравюр Анфолегіону, а також наводять фаховий опис примірника Анфолегіону, який збері-

гається в НБУ ім. В.І. Вернадського (№ 12) [57, с. 44].

У виданні «100 раритетів із колекції українських бібліотек» також наводиться історія походження та опис таких класичних лаврських богословських і навчальних стародруків, як: Требник Петра Могили, 1646 р. (№ 14), Патерик Печерський, 1661 р. (№ 15), Туптало Дмитрій [Ростовський]. Книга житій святих, у 4-х томах, 1689 р. (№ 16), Бернида Памво. Лексикон Славенороський, 1627 р. (№ 31), а також опис перших світських видань Лаврської друкарні Євхаристиріон або вдячність Петру Могили, 1632 р. (№ 38), Синопис Інокентія Пізеля, 1674 р. (№ 49) [57, с. 47-50; 51-53; 54-46; 92-95; 122-123]. Окрім згаданих описів стародруків ця робота В. Бочковської, Л. Хаухи і Ю. Єгорова також містить якісні кольорові фотографії фрагментів вище описаних видань (форта, сторінки, ініціали, гравюри, виливні прикраси), які можна використовувати при експертному дослідженні київських кириличних стародруків.

Заслугує на увагу експертів і науковців й каталог зібрання стародрукованих книг В. Гайдука, який містить опис і зображення (фотографії) понад 500 рідкісних стародруків, виданих в Україні до 1800 року – «Зібрання українських стародруків XVI – XVIII століть» (Київ, 2012 р.) [58]. У ньому, зокрема, міститься повний опис 138 назв книг, які відносяться до київських стародрукованих видань XVII-XVIII століть.

У передмові до каталогу («Передмова до ласкавого чительника») відомі дослідники українських стародруків В. Бочковська та Л. Хауха характеризують основні етапи стародрукарства в

Україні в досліджуваний період і унікальний характер книг, які входять до колекції стародруків В. Гайдука. Цей каталог також містить багату бібліографію основних досліджень українських стародруків і покажчик за книгодрукарнями, назвами стародруків і роком їх випуску. Звернемо увагу, що при описі примірників (екземплярів) цього зібрання стародруків, у кожному окремо взятому випадку, використовуються системні посилання на попередньо сформовані каталоги наступних упорядників: І. Свенцицького; С. Петрова, Я. Бирюка, Т. Золотаря; Максименко; А. Зернова; Т. Каменева, О. Гусева; Я. Запаско, Я. Ісаевич і ін. Більшість із них охарактеризовані нами попередньо.

Самостійний розділ зібрання В. Гайдука становлять київські кириличні видання Києво-Печерської лаври і друкарні М. Сльозки. Але більшість київських кириличних стародруків у колекції В. Гайдука видані в лаврській типографії. Підрозділ «Друкарня Києво-Печерської Лаври» розпочинається з опису «первістка» цієї друкарні «Анфологіона», 1619 р. :

«Формат – 2°. Листова формула видання: [1-16]. 1-1048 с. Пагінація розміщена угорі сторінок. Рядків – 28. 52. Друк у дві фарби. Мова видання: церковнослов'янська. Гравюри: форта, в тексті 29 ілюстрацій (із 26 дощок). Заставки, кінцівки, ініціали. Виливні прикраси. Гравери: ПГ., Г., ПТР» [58, с. 184].

Окрім того, в описі Києво-Печерського видання «Анфологіону» (або – «Трефологіон» - «Мінея загальна і святкова») лаконічно, але детально й яскраво наводиться історія створення цього стародруку, що відображає й ін-

формацію про витоки друкарства у Києво-Печерській лаврі. Важливим, на наш погляд, вбачається й детальний посторінковий опис 29 текстових гравюр на 26 дошах «Анфологіону» із зображеннями: «Знаряддя тортур» (с. 156), «Покрова Пресвятої Богородиці» (с. 255), «Св. Апостол і Євангеліст Лука» (с. 302), «Св. Апостол і Євангеліст Матвій» (с. 415) і ін. Також є вказівка на чисельні заставки (121 відбиток із 28 дощок), кінцівки (50 відбитків з 11 дощок) та ініціали, які часто зустрічаються в описуваному виданні. Автори опису «Анфологіону» також уточнили, що інформація, наведена в каталозі Я. Запасака і Я. Ісаєвича про збереження примірника цього першого кириличного стародруку в Києві, у Музеї книги і друкарства України, не відповідає дійсності по причині її відсутності на сьогодні в колекції названої установи [58, с. 184-185].

Опис стародруків з зібрання В. Гайдука завершується описом рідкісного «Молитвослова» 1800 року (в Україні відомий лише 1 прим., що зберігається в НБУ ім. В.І. Вернадського), описаного наступним чином:

«Формат книги – 12°. Листова формула: [1].1-585 арк. Фоліація розміщена в правому верхньому куті аркуша без крапки. Рядків – 20. Мова видання: церковнослов'янська. Гравюри: «Новозавітна Трійця», 28 ілюстрацій у тексті, заставки, кінцівки, ініціали. Виливні прикраси» [58, с. 338].

Наступний підрозділ «Зібрання українських стародруків XVI – XVIII століть» присвячено опису рідкісних стародрукованих книг Друкарні Спиридона Соболя, яка діяла в м. Києві протягом 1627-1630 років і видала тут 5 книг (загалом же М. Сльозка видав

біля 50 книг у друкарнях Львову, Києва та Білорусі). У колекції В. Гайдука зберігаються дві з них: «Мінея загальна» (1628 р.) і «Апостол» (1630 р.). Опис «Мінеї загальної», передрукованої з Московського видання «Мінеї загальної» 1600 року, для прикладу, є наступним:

«Формат книги – 2°. Листова формула: [2], 4, 260, 17, 12 арк. Фоліація розміщена в правому нижньому куті аркушів. Рядків – 24. Друк у дві фарби. Гравюри: форта, заставки, кінцівки, ініціали. Виливні прикраси» [58, с. 340].

Заслужують на увагу й каталоги стародруків, підготовані львівським приватним колекціонером А. Недільським «Триста двадцять дев'ять рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського» (м. Львів, 2017 р.), «Двісті п'ятдесят рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського» (м. Львів, 2017 р.) [59; 60] і ін.

Каталоги стародруків А. Недільського охоплюють часові рамки із XV до поч. XIX ст. і мають комплексний характер. Окрім бібліографічного опису та атрибуції 579 стародруків, ці каталоги містять ґрунтовну бібліографію дослідження стародруків, виданих на Українських землях, іменний покажчик і, чи не найбільш важливий додаток - ілюстрації (фотографії) окремих частин стародруків, із прив'язкою до конкретних позицій (статей) відповідних каталогів.

Так, у роботі «Триста двадцять дев'ять рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського» міститься бібліографічний опис наступних київських кирилических стародруків: [Часослов з возслідванням]. Київ, друкарня лаври, [1723-1725]; [Молитвослов]. Київ, друкарня лаври,

1743; [Молитвослов]. Київ, друкарня лаври, 1748; [Последованіє на преславний день воскресенія ...]. Київ, друкарня лаври, 1754; [Псалтир]. Київ, друкарня лаври, 1756; [Молитвослов]. Київ, друкарня лаври, 1760; [Псалтир]. Київ, друкарня лаври, 1761; Последованіє на преславний день воскресенія. Київ, друкарня лаври, 1762; Благопотребные ектиніи то есть: Собрание благопотребных прошений ко времени и нуждам различным употребляемых на проскомшдіях на ектеніях в начале божественных літургій, и Причастіив, по приличеству изображенних прошений. Благословленієм святейшого Синода Напечатана в святой Кіевопечерской Лавре..., Київ, друкарня лаври, 1760; [Требник]. Київ, друкарня лаври, 1787; [Послѣдованіє в неділю ...]. Київ, друкарня лаври, [1796]; [Молитвослов]. Київ, друкарня лаври, [1796-1799]; [Требник]. Київ, друкарня лаври, 1800; [Требник]. Київ, друкарня лаври, 1787 і ін. [59].

У другій роботі, «Двісті п'ятдесят рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського», міститься бібліографічний іще більш ранніх київських кириличних стародруків: [Новий Завіт]. Київ, друкарня лаври, 1703; [Акафісти, канони і прочая душеполезная моленія]. Київ, друкарня лаври, 1731; [Новий Завет]. Київ, друкарня лаври, 1741; [Псалтир толковая]. Фрагмент. Київ, друкарня лаври, 1741; [Часослов]. Київ, друкарня лаври, 1742; [Псалтир толковая]. Київ, друкарня лаври, 1755; [Последованіє на преславний день воскресенія ... Ісуса Христа]. Київ, друкарня лаври, 1756; [Тріодь пісна]. Київ, друкарня лаври, 1761; [Службник]. Київ, друкарня лаври, 1762; [Анфологійон]. Київ, друкарня

лаври, 1766; Последованіє на преславний день воскресенія ... Київ, друкарня лаври, 1772; Мінея службова, май. Київ, друкарня лаври, 1787; Мінея службова, іюль. Київ, друкарня лаври, 1787; [Служба, житіє св. Николая...]. Київ, друкарня лаври, 1789; [Кроковський Іоасаф]. Акафіст святій великомучениці Варварі. Київ, друкарня лаври, 1793; [Псалтир]. Київ, друкарня лаври, 1794; [Службник]. Фрагмент. Київ, друкарня лаври, 1796 і ін. [60].

Щодо характеру бібліографічного опису та проведеної А. Недільським у його каталогах атрибуції київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст., то сам автор самокритично пише: *«Маю привілей бути не стисненим науковими, тому цей каталог є виданням бібліофільським; однак змушений дотримуватися декількох основних вимог бібліографічного опису, котрі, однак, різні в багатьох дослідників і наукових інституціях. ... Для визначення рідкісності стародруків застосовую два основних критерії: наявність книги в українських державних та приватних колекціях і знаходження примірників на книжному ринку...»* [59, с. 3].

Наведемо приклад такого опису з робіт А. Недільського.

[Псалтир толковая]. Фрагмент. Київ, друкарня лаври, 1741. 2°.

[1], 2-261 арк. Рядків 17, 43, 35. Сторінки обрамлені рамками з однієї-двох лінійок. Фоліація у правому верхньому куті аркушів, всередині рамки. Мова видання: церковнослов'янська. Маргіналії, провенієнції. Оздоблення: заставки, кінцівки, ініціали, прикраси біля колонтитулів. Оправа з другої половини ХХ століття: картон, ледерин, на верхній обкладинці приклеєний маленький де-

рев'яний хрестик. Тільки три українські бібліотеки мають у своїх фондах по одному примірнику вищевказаного стародруку (НБУВ, ЛБАН, бібліотека В. Гайдюка). Наш примірник – четвертий в Україні.

З., І., 1403; П.Б.З., 585; Максименко, 363; Бочковська-Мартинювич, Хауха, с. 248.» [59, с. 43].

Українські кириличні стародруковані книги, видані в друкарні Києво-Печерської лаври, зберігаються також у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові. Про це свідчать сучасні видання, які містять описи київських печерських стародруків у відповідних фондах [61; 62]. Зокрема, у роботі С. Ващенко «Кириличні стародруки у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI-XIX століть. Каталог» (Жовква, 2015) подано опис наступних стародрукованих кириличних книг «видавництва Свято-Успенської Києво-Печерської лаври (1616-XX ст.)» (реально ж – стародруків XVII-XVIII ст.ст.): «Тріодь цвітна» (1631 р.), Баранович Лазар «Меч Духовний» (1666 р.), «Мінея загальна» (1680 р.), «Псалтир» (1733 р.), «Тріодь пісна» (1761 р.), «Октоїх» (1797 р.) [61, с. 92-111].

Окрім каталогів, сформованих в Україні після 1991 року, слід взяти до уваги і довідкові видання, сформовані за кордоном, зокрема, в Російській Федерації, в сховищах якої зберігається значна кількість київських кириличних стародруків, Білорусії, Великої Британії, США, Німеччини і інших держав світу, де досліджувані нами стародруки поширились. До прикладу, це каталоги українських стародруків

О. Гусевої [62], каталоги кириличних стародруків із 1701 року, які знаходяться в приватних колекціях у Великій Британії та Ірландії [64] і ін.

Висновки та перспективи подальших розробок. Наведена нами система каталогів київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст., як джерел для їх експертного дослідження, сформована за хронологічним критерієм, є комплексною, але не вичерпною. Вона може бути доповнена різними каталогами і методиками експертного дослідження відповідних стародруків, підготованими спеціальними підрозділами державних бібліотек: Відділ стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського, Відділ рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича КНУ ім. Т. Шевченка, а також іншими державними бібліотеками і архівами в Україні. Утім, положення та висновки цієї статті вбачаються важливими для формування знань експертів, у тому числі й судових експертів з мистецтвознавства (спец. 15.1), про каталоги київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст., як важливі джерела їх експертного дослідження та атрибуції.

Підводячи підсумки цього дослідження та уникаючи дублювання уже викладених попередньо висновків і положень, можна стверджувати, що експертне дослідження київських кириличних стародруків XVII-XVIII ст.ст. як широким колом експертів-мистецтвознавців, включаючи судових експертів, атестованих за спец. 15.1 - «Мистецтвознавчі дослідження», так і оцінювачами, атестованими за спец. 1.6 - «Культурні цінності», передбачає їх атрибуцію, тобто, йдеться про від-

несення конкретного примірника стародруку, *по-перше*, до українських кирилических стародрукованих видань, *по-друге*, до тих із них, які видані в друкарнях міста Києва із 1616/1619 рр. – до 1800 року.

Ця стадія експертного дослідження передбачає співставлення та посторінкове порівняння (форти, текстів, посьвят, передмов, післямов, шрифтів, кількості рядків на сторінці, ініціалів, гравюр, виливних прикрас, гербів та ін.) наданого для експертного дослідження (оцінки) примірника стародруку чи його фрагменту (дефектного примірника) із оригіналом уже достеменно атрибутованого кирилического стародруку. Але, далеко не всі експерти і оцінювачі мають можливість працювати з оригіналом атрибутованого кирилического стародруку через рідкість цих видань і спеціальний режим їх зберігання та умови роботи із ними у музеях, бібліотеках, архівах чи у приватних колекціях.

Тому, на практиці експерти і оцінювачі, маючи спеціальні знання, вміння та навички дослідження стародруків (до прикладу, розрізняючи українські, болгарські, грецькі чи російські стародруки; усвідомлюючи, за назвою та/або сюжетними гравюрами стародруку, який конкретно може бути твір перед ними *etc*) найчастіше звертаються до каталогів стародруків, як важливого джерела їх атрибуції. Нами проаналізовано основні спеціалізовані та загальні каталоги і інші видання, які містять науковий і експертний опис відомих київських кирилических стародруків XVII-XVIII ст.ст., що є предметом цієї публікації.

Власний досвід атрибуції київських кирилических стародруків XVII-XVIII

ст.ст. під керівництвом відомих експертів В. Брчковської, Л. Хаухи і ін. керівників і працівників Музеї книги і друкарства України (м. Київ) дозволяє сформувати окремі практичні рекомендації щодо роботи експертів (оцінювачів) із відповідними каталогами. Зокрема: сучасні каталоги втілюють найбільш досконалі методики експертного дослідження стародруків і часто вміщують в собі тексти таких методик чи методичних рекомендацій; сучасні каталоги містять детальні описи і фотографії не лише загальновідомих із XVIII-XIX ст.ст. стародруків, а й тих, які були виявлені за останні десятиліття, а також переатрибутованих стародруків; для повного експертного дослідження доцільно атрибутовувати конкретний стародрук за описами у декількох каталогах, у тому числі й у каталогах, виданих у XIX-XX ст.ст., посилаючись на них у дослідженні; при потраплянні на дослідження примірника стародруку, які С. Кагамлик сформувала у «Список відомих лише в бібліографії і примірників, яких не віднайдено» [56], тобто, які до сьогодні не були віднайдені та атрибутовані, слід виявити особливу уважність і добросовісність, уникнути співучасті у легалізації недостовірних творів та ін.

Після завершення цієї статті, 24 лютого 2022 року почалася військова агресія РФ проти України, які триває й нині. У зв'язку з цим, вбачаємо, що українські кирилическі стародруки, як важливі пам'ятки культури, науки і мистецтва національного значення, як історичне свідчення нашої національної самобутності та цивілізації, знову опинились під загрозою фізичного знищення, чи розкрадання. Тому,

власне каталоги українських, зокрема київських, кириличних стародруків залишаються на сьогодні беззаперечним свідченням національної приналежності та власності України щодо цих видань. Дуже важливо зберегти зараз і віднайти та повернути до місця зберігання після війни кожному з цих пам'яток прадавнього українського друкарства, а також створити загальнодержавний каталог кириличних стародрукованих видань України із їх повним описом і фотографіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айналов Д.В. Искусство Киевской Руси//Русская история в очерках и статьях. Составл. при участии профессоров и преподав. Под ред. проф. М.В. Довнар-Запольского. Том I, с 43 рис. и 2 карт. [2-е изд.]. Москва: Типо-Литог. И. Люндорф; Моск. учеб. кн-во, [1909]. С. 491-519.
2. Кирия И.В., Новикова А.А. История и теория медиа: учебн. Москва: Изд. дом. Высш. школы экономики, 2017. 423 с.
3. Федоренко В.Л. «Інформаційна видавнича революція» І. Гутенберга та утвердження авторського права і суміжних прав та механізмів їх захисту в Європі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 288-300.
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. У 3-х т. Том 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. Пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1995. 543 с.
5. Лабулэ Э. Государство и его пределы в связи с современными вопросами администрации, законодательства и политики. Петербург: Издание Н.И. Ламанского, 1868. XXX с.; 202 с.
6. Петрицкий В.А. Мир библиофильства: (Вопросы теории, истории, психологии). Научн. центр. исслед. кн. культуры. Москва: Наука, 2006. 400 с.
7. Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів: «Вища школа», Вид-во при Львівському держ. університеті, 1975. 151 с.
8. Каталог інкунабул. Уклад: Зданевич Б. / ЦНБ АН Української РСР. Київ: Вид-во «Наукова думка», 1974. 250 с.
9. Ляхницький А. Начало книгопечатания в России. С.-Петербург: Тип. И.П. Вошинского, 1883. 16 с.
10. Грушевский М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII ст. Київ-Львів: Друк. «С.В. Кульженко», 1912. 248 с.
11. Огієнко І. Історія українського друкарства. Том I. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII в.в. Львів: Накладом наук. Товариства імені Шевченка, 1925. (*Репринт*). Київ: «Либідь», 1994. 448 с.
12. Гусева А.А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI-XVIII в.в. Методические рекомендации. Москва: РГБ, 1997. 140 с.
13. Зібрання українських стародруків XVI - XVIII століть. Передмова В. Бочковська-Мартинівич, Л. Хауха. Київ: АДЕФ-Україна, 2012. 482 с.
14. Словник іншомовних слів. Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ: Наук. думка, 2000. 680 с.
15. Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки. Уклад. Н.П. Бондар, Л.А. Гнатенко, Л.А. Дубровіна, Н.М. Зубкова, О.І. Іванова / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського НАН України. Київ: НБУ, 2007. 134 с.
16. Розробка методики мистецтвознавчого дослідження стародрукованих книг кириличного друку: Звіт НДР; Київський НДІСЕ; (*ресстр. № IX.1.1-2018/3*). Київ, 2020. 180 с.
17. Пфаф В. Систематический каталог книг на русском языке Императорской публичной библиотеки по части правоведе-

ния, политических и статистических наук. Изданный под наблюд. и на иждев. Князя Юсупова. Санктпетербург: В Типограф. И. Тиблина и Комп., 1863. 445 с.

18. Смирдин А.Ф. Роспись российским книгам для чтения из библиотеки Александра Смирдина. Систематическим порядком расположенная. В 4 частях. Санктпетербург: В Типогр. А. Смирдина, 1828. 907 с.

19. Антикварная книжная торговля П. Шебанов. Каталог русских книг, старых и новых, замечательных и редких. Москва, 1899. 720 с.

20. Антикварная книжная торговля П. Шебанова: Антикварный каталог № 142: Новые приобретения: Библиотека профессора С.М. Шпилевского. III. Москва: Печатня А.И.Снегиревой, 1908. 34 с.

21. Битовт Ю. Редкие русские книги и летучие издания XVIII века. С библиографическими примечаниями, указанием степени редкости и ценами антикваров на них, с приложением списка календарям XVIII века и списка книгам XVIII века, слывшими за редкие у некоторых антикваров, но имеющимся до сих пор в продаже. Москва: Типограф. С.П. Семенова, 1905. (Репринтное изд.). Сопров. стат. В.М. Константинова. Москва: Изд-во: «Книга», 1989. VIII, 608 с., 16 с.

22. Голубев С.Т. Библиографические заметки о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах преимущественно *Труды Киевской духовной Академии* конца XVI и XVII столетий. Киев, 1876.. 1876. № 1. С. 121-161; № 2. С. 359-398.

23. Калужняцкий Е.И. Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских. Киев, 1878. (Отд. из Тр. III Археол. съезда. Киев, 1878, т. 2, С. 34-46, приложение).

24. Каратаев И. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491-1730. Вып 1. С 1491 по 1600 г. Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева, 1878. [6], VI, 280, III с.: табл.;

25. Ундольский В.М. Очерк славяно-русской библиографии. С дополнениями А.Ф. Бычкова и А. Викторова. Москва: Моск. публичный и Румянцев. музеи, 1871. [4], IV с., 388 стб.

26. Петрушевич А.С. Каталог церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся на археологически-библиографической выставке в Ставропигиальном заведении. Львов, 1888. 45 с.

27. Свенцицкий И. Каталог книг церковно-славянской печати. Вид-во Церковного музея во Львове. Жовква: Печатня ОО. Василян, 1908. 213 с.

28. Свенцицкий И. Опись музея Ставропигийского института во Львове. Львов: Тип. Ставроп. Ин-та, 1908. XII, 248 с., 22 с.

29. Шараневич И. Каталог археологическо-артистических предметов, церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся в Музее Ставропигийского института на дни 1/13 Марта 1890. Львов: Типогр. Ставропигийского ин-та, 1890. 87 с.

30. Каталог книгам Типографии Киево-печерской лавры. Киев: В Типограф. Киевопечерской Лавры, 1860. [2], 37 с.

31. Максимович М.А. Книжная старина Южнорусская // Максимович М.А. Собрание сочинений. Том III. Языкознание. История словесности. Киев: Типогр. аренд. Е.Т. Керер, 1880. С. 661-716.

32. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академией. Часть I. Киев: В Университ. типогр., 1856. [8], 370 с.

33. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академией. Часть I. Киев: В Университ. типогр., 1856. [4], 567 с.

34. Франко І. Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв. Львів: З друк. Наук. Т-ва імені Шевченка, 1900. 160, [2] с.

35. Титов Ф. Типография Киево-Печерской лавры. Исторический очерк (1606-1616 – 1916). Том 1. Киев: Типогр. Кие-

во-Печерск. Успенской Лавры, 1916. 496 с., ил.

36. Тітов Ф. Матеріали для книжкової справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ: З Друкарн. Академії Наук України, 1924. II, 18, [4-456] с.

37. Книги гражданской печати XVIII века (Каталог книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеки Украинской ССР). Состав.: С.О. Петров. Отв. ред. В.И. Маслов. Киев: Изд-во Академии наук Украинской ССР, 1956. 302 с.

38. Щицгал А. Русский гражданский шрифт 1708-1058. Москва: Госуд. изд-во «Искусство», 1959. 279 с.

39. Федоренко В.Л. Дослідження С.О. Петрова «Книги кириличного друку XVIII ст.» (Київ, 1956 р.) як джерело для атрибуції київських кириличних стародруків, виданих цивільним шрифтом. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: Матеріали XV-ої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ: м. Роттердам, 07 листопада 2021 р. За ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ; Валлетта: ГО «ВАДНД», 2021. С. 108-112.

40. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII в.в. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР. Состав.: С.О. Петров, Я.Д. Бирюк, Т.П. Золотарь. Отв. ред. П.Н. Попов. Киев: Изд-во Академии наук Украинской ССР, 1958. 266 с.

41. Книги первой четверти XIX века (Каталог книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеки Украинской ССР). Состав.: С.О. Петров. Отв. ред. Ф.Я. Шолом. Киев: Изд-во Академии наук Украинской ССР, 1961. 400 с.

42. Микитась В.Л. Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог / Ужгородський державний ун-т, Бібліотека. Ужгород, 1961. 93 с.

43. Микитась В.Л. Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог. Частина друга /

Ужгородський державний ун-т, Бібліотека. Ужгород, 1964. 81 с.

44. Горфункель А. Каталог книг кирилловской печати XVI-XVII. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1970. 80 [2] с., 7 л. ил.

45. Чернышова Н.Ф. Каталог русских книг кирилловской печати XVI-XVIII вв. (Госуд. публ. истор. библ.). Москва: Изд. Госуд. публ. истор. библ., 1972. 37 с.

46. Книги кирилловской печати XV-XVIII вв.: катал. Сост.: А.А. Гусева. Москва, 1979. 32 с.

47. Каталог книг кириллической печати XV-XVII вв. Научной библиотеки Московского университета. Сост.: И.В. Поздеева и др. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1980. 359 с.: ил.

48. Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.; Каталог изд. хранящихся в ГБЛ. Вып. 2. Т. 1. Киевские издания 2-й пол. XVII ст. Сост.: А.А. Гусева, Т.К. Каменева, И.М. Полонская. Москва, 1981. 322 с.

49. Славянские книги кирилловской печати XVII-XX вв. Каталог. Книги, изданные в типографии Киево-Печерской лавры. Сост.: Г. Варварич. Киев: Госуд. истор. библ. УССР, 1986. 80 с.

50. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 1 (1574-1700). Львів: «Вища школа», Вид-во при Львівському держ. університеті, 1981. 136 с.

51. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 2. Частина 1 (1701-1765). Львів: «Вища школа», Вид-во при Львівському держ. університеті, 1984. 132 с.

52. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 2. Частина 2 (1765-1800). Львів: «Вища школа», Вид-во при Львівському держ. університеті, 1984. 128 с.

53. Художественная литература. Каталоги-прейскуранты, на покупку и продажу

букинистических и антикварных книг. Москва: Изд-во Всесоюз. Книжн. палаты, 1961. 564 с.

54. Научная литература, словари, справочники, энциклопедии. Каталоги-прейскуранты на покупку и продажу букинистических и антикварных книг. Москва: Изд-во Всесоюз. Книжн. палаты, 1961. 286 с.

55. Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494-1764 рр. Голв. арх. управл. При Каб. Міністрів України, Центр. держ. архів у м. Києві та ін. Упорядн.: О.Г. Полегайлов (ст. упор.) та ін.; редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. Ред. і ін.). Київ: б.в., 1999. 266 с., [24] арк. іл.

56. Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності та культури (XVII-XVIII ст.): монограф / Національний Києво-Печерс. історико-культурн. заповідн; Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ: ЗАТ «Віпол», 2005. 551 с.

57. Бочковская-Мартынович В.Г., Егоров Ю.В., Хауха Л.В. 100 раритетов из коллекции украинских библиотек. Киев: АДЕФ-Украина, 2012. 220 с.; ил.

58. Зібрання українських стародруків XVI - XVIII століть. Передмова В. Бочковська-Мартынович, Л. Хауха. Київ: АДЕФ-Україна, 2012. 482 с.

59. Недільський А.В. Триста двадцять дев'ять рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського. Вип. 8. Львів: Ліга-Прес, 2017. 100 с., іл.

60. Недільський А.В. Двісті п'ятдесят рідкісних стародруків краєзнавчої бібліотеки А. Недільського. Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2017. 128 с., іл.

61. Волощенко С.А. Києво-Печерські кириличні стародруки XVII-XVIII ст. у фондах Львівської центральної провінційної бібліотеки отців-василіян при Свято-Онуфріївському монастирі: Матер. міжнародна наук.-практ. Конференц. «Сучасні проблеми консервації і реставрації пам'яток

мистецтва та писемної культури на пергаментній і паперовій основах» (23 листопада 2018 р., м. Львів). URL: <https://www.academia.edu/26277468/%D0%9A%D0%B8%D1%94%D0%>;

62. Кириличні стародруки у фондах бібліотек Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI-XIX століть. Каталог. Уклад.: С. Ващенко. Жовква: Міссіонер, 2015. 204 с.; іл.

63. Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: св. кат. : в 2-х кн. Москва : Индрик, 2003. 1356 с.; ил.

64. Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections. A Union Catalogue / Complited by: Cleminson R., Thomas C., Radoslavova D., Voznesenskij A. London: The British Library, 2000. 172 p.

REFERENCES:

1. Ajnalov D.V. Iskusstvo Kievskoj Rusi // Russkaja istorija v ocherkah i stat'jah. Sostavl. pri uchastii profesorov i prepod. Pod red. prof. M.V. Dovnar-Zapol'skogo. Tom I, s 43 ris. i 2 kart. [2-e izd.]. Moskva: Tipo-Litog. I. Ljundorf; Mosk. ucheb. kn-vo, [1909]. S. 491-519.

2. Kirija I.V., Novikova A.A. Istorija i teorija media: uchebn. Moskva: Izd. dom. Vyssh. shkoly jekonomiki, 2017. 423 s.

3. Fedorenko V.L. «Informacijna vidavnicna revoljucija» I. Gutenberga ta utverdzhennja avtors'kogo prava i sumizhnih prav ta mehanizmv ih zahistu v Evropi. Visnik Lugans'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav imeni E.O. Didorenka. 2019. № 4. S. 288-300.

4. Brodel' F. Material'na civilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. U 3-h t. Tom 1. Strukturi povsjakdennosti: mozhlive i nemozhlive. Per. z fr. G. Filipchuk. Kiiv: Osnovi, 1995. 543 s.

5. Labulje Je. Gosudarstvo i ego predely v svjazi s sovremennymi voprosami administracii, zakonodatel'stva i politiki. Peterburg: Izdanie N.I. Lamanskogo, 1868. XXX s.; 202 s.

6. Petrickij V.A. Mir bibliofil'stva: (Voprosy teorii, istorii, psihologii). Nauchn. centr. issled. kn. kul'tury. Moskva: Nauka, 2006. 400 s.
7. Isaevich Ja.D. Pershodrukar Ivan Fedorov i viniknennja drukarstva na Ukraïni. L'viv: «Vishha shkola», Vid-vo pri L'vivs'komu derzh. universiteti, 1975. 151 s.
8. Katalog inkunabul. Uklav: Zdanevich B. / CNB AN Ukraïns'koï RSR. Kiïv: Vid-vo «Naukova dumka», 1974. 250 s.
9. Ljahnickij A. Nachalo knigopechatanija v Rossii. S.-Peterburg: Tip. I.P. Voshhinskogo, 1883. 16 s.
10. Grushevskij M. Kul'turno-nacional'nij ruh na Ukraïni v XVI-XVII st. Kiïv-L'viv: Druk. «S.V. Kul'zhenko», 1912. 248 s.
11. Ogienko I. Istorija ukraïns'kogo drukarstva. Tom I. Istorichno-bibliografichnij ogljad ukraïns'kogo drukarstva XV-XVIII v.v. L'viv: Nakladom nauk. Tovaristva imeni Shevchenka, 1925. (Reprint). Kiïv: «Libid'», 1994. 448 s.
12. Guseva A.A. Identifikacija jekzempljarov ukraïnskikh izdanij kirillovskogo shrifta vtroj poloviny XVI-XVIII v.v. Metodicheskie rekomendacii. Moskva: RGB, 1997. 140 s.
13. Zibrannja ukraïns'kih starodrukiv XVI - XVIII stolit'. Peredmovja V. Bochkovs'ka-Martinovich, L. Hauha. Kiïv: ADEF-Ukraïna, 2012. 482 s.
14. Slovnik inshomovnih sliv. Uklad.: S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa. Kiïv: Nauk. dumka, 2000. 680 s.
15. Metodichni rekomendacii dlja derzhavnoï reestracii knizhkovih pam'jatok Ukraïni. Kirilichni rukopisni knigi ta starodruki. Uklad. N.P. Bondar, L.A. Gnatenko, L.A. Dubrovina, N.M. Zubkova, O.I. Ivanova / Nacional'na biblioteka Ukraïni imeni V.I. Vernads'kogo NAN Ukraïni. Kiïv: NBU, 2007. 134 s.
16. Rozrobka metodiki mistectvoznachogo doslidzhennja starodrukovanikh knig kirilichnogo duku: Zvit NDR; Kiïvs'kij NDISE; (reestr. № IH.1.1-2018/3). Kiïv, 2020. 180 s.
17. Pfaf V. Sistematičeskij katalog knig na russkom jazyke Imperatorskoj publichnoj biblioteki po chasti pravovedenija, političeskikh i statističeskikh nauk. Izdannij pod nabljud. i na izhdev. Knjazja Jusupova. Sanktpeterburg: V Tipograf. I. Tiblina i Komp., 1863. 445 s.
18. Smirdin A.F. Rospis' rossijskim knigamdlja čtenija iz biblioteki Aleksandra Smirdina. Sistematičeskim porjadkom raspoložennaja. V 4 častjah. Sanktpeterburg: V Tipogr. A. Smirdina, 1828. 907 s.
19. Antikvarnaja knižnaja trgovlja P. Shebanov. Katalog russkikh knig, staryh i novyh, zamechatel'nyh i redkikh. Moskva, 1899. 720 s.
20. Antikvarnaja knižnaja trgovlja P. Shebanova: Antikvarnyj katalog № 142: Novye priobretenija: Biblioteka professora S.M. Špilevskogo. III. Moskva: Pechatnja A.I. Snegirevoj, 1908. 34 s.
21. Bitovt Ju. Redkie russkie knigi i letuchie izdanija XVIII veka. S bibliografičeskimi primečanijami, ukazaniem stepeni redkosti i cenami antikvarov na nih, s prilozheniem spiska kalendarjam XVIII veka i spiska knigam XVIII veka, slyvushhimi za redkie u nekotryh antikvarov, no imejushhimsja do sih por v prodazhe. Moskva: Tipograf. S.P. Semenova, 1905. (Reprintnoe izd.). Soprov. stat. V.M. Konstantinova. Moskva: Izd-vo: «Kniga», 1989. VIII, 608 s., 16 s.
22. Golubev S.T. Bibliografičeskie zametki o nekotoryh staropechatnyh cerkovno-slavjanskikh knigah preimushhestvenno Trudy Kievskoj duhovnoj Akademii konca XVI i XVII stoletij. Kiev, 1876.. 1876. № 1. S. 121-161; № 2. S. 359-398.
23. Kaluzhnjackij E.I. Obzor slavjanorusskikh pamjatni-kov jazyka i pis'ma, nahodjashhimsja v bibliotekah i arhivah l'vovskikh. Kiev, 1878. (Otd. iz Tr. III Arheol. s#ezda. Kiev, 1878, t. 2, S. 34-46, prilozhenie).
24. Karataev I. Opisanie slavjano-russkikh knig, napechatannyh kirillovskimi bukvami. 1491-1730. Vyp 1. S 1491 po 1600 g. Sankt-

Peterburg: Tip. V.S. Balasheva, 1878. [6], VI, 280, III s.: tabl.;

25. Undol'skij V.M. Oчерk slavjano-russkoj bibliografii. S dopolnenijami A.F. Bychkova i A. Viktorova. Moskva: Mosk. publichnyj i Rumjancev. muzei, 1871. [4], IV s., 388 stb.

26. Petrushevich A.S. Katalog cerkovnoslovjanskih rukopisej t staropechatnyh knjig kirillovskogo pts'ma, nahodjashhihsja na arheologicheski-bibliograficheskoj vystave v Stavropigial'nom zavedenii. L'vov, 1888. 45 s.

27. Svencickij I. Katalog knjig cerkovnoslavjanskoj pečati. Vid-vo Cerkovnogo muzeja vo L'vove. Zhovkva: Pечатnja OO. Vasilijan, 1908. 213 s.

28. Svencickij I. Opis' muzeja Stavropigijskogo instituta vo L'vove. L'vov: Tip. Stavrop. In-ta, 1908. XII, 248 s., 22 s.

29. Sharanevich I. Katalog arhiologicheskio-artisticheskikh predmetov, cerkovno-slovjanskih rukopisej i staropechatnyh knjig kirillovskogo pis'ma, nahodjashhihsja v Muzee Stavropigijskogo instituta na dni 1/13 Marta 1890. L'vov: Tipogr. Stavropigijskogo in-ta, 1890. 87 s.

30. Katalog knjigam Tipografii Kievopecherskoj lavry. Kiev: V Tipograf. Kievopecherskoj Lavry, 1860. [2], 37 s.

31. Maksimovich M.A. Knizhnaja starina Juzhnoruskaja // Maksimovich M.A. Sobranie sochinenij. Tom III. Jazykoznanie. Istorija slovesnosti. Kiev: Tipogr. arend. E.T. Kerer, 1880. S. 661-716.

32. Askochenskij V. Kiev s drevnejshim ego uchilishhem Akademiej. Chast' I. Kiev: V Universit. tipogr., 1856. [8], 370 s.

33. Askochenskij V. Kiev s drevnejshim ego uchilishhem Akademiej. Chast' I. Kiev: V Universit. tipogr., 1856. [4], 567 s.

34. Franko I. Karpato-rus'ke pis'menstvo XVII-XVIII vv. L'viv: Z druk. Nauk. T-va imeni Shevchenka, 1900. 160, [2] s.

35. Titov F. Tipografija Kievo-Pecherskoj lavry. Istoricheskij oчерk (1606-1616 – 1916). Tom 1. Kiev: Tipogr. Kievo-Pechersk. Uspenskoj Lavry, 1916. 496 s., il.

36. Titov F. Materiali dlja knizhkovoi spravi na Ukraїni v XVI-XVIII vv. Vsezbirka predmov do ukraїns'kih starodrukiv. Kiїv: Z Drukarn. Akademii Nauk Ukraїni, 1924. II, 18, [4-456] s.

37. Knigi grazhdanskoj pečati XVIII veka (Katalog knjig, hranjashhihsja v Gosudarstvennoj publichnoj biblioteki Ukrainskoj SSR). Sostav.: S.O. Petrov. Otv. red. V.I. Maslov. Kiev: Izd-vo Akademii nauk Ukrainskoj SSR, 1956. 302 s.

38. Shhicgal A. Russkij grazhdanskij shrift 1708-1058. Moskva: Gosud. izd-vo «Iskusstvo», 1959. 279 s.

39. Fedorenko V.L. Doslidzhennja S.O. Petrova «Knigi kirilichnogo druku XVIII st.» (Kiїv, 1956 r.) jak dzherelo dlja atribucii kiїvs'kih kirilichnih starodrukiv, vidanih civil'nim shriftom. Suchasni aspekti modernizacii nauki: stan, problemi, tendencii rozvitku: Materiali XV-oї Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii, m. Kiїv: m. Rotterdam, 07 listopada 2021 r. Za red. E.O. Romanenka, I.V. Zhukovoї. Kiїv; Valletta: GO «VADND», 2021. S. 108-112.

40. Slavjanskije knigi kirillovskoj pečati XV-XVIII v.v. Opisanie knjig, hranjashhihsja v Gosudarstvennoj publichnoj biblioteke USSR. Sostav.: S.O. Petrov, Ja.D. Birjuk, T.P. Zolotar'. Otv. red. P.N. Popov. Kiev: Izd-vo Akademii nauk Ukrainskoj SSR, 1958. 266 s.

41. Knigi pervoj četverti XIX veka (Katalog knjig, hranjashhihsja v Gosudarstvennoj publichnoj biblioteki Ukrainskoj SSR). Sostav.: S.O. Petrov. Otv. red. F.Ja. Sholom. Kiev: Izd-vo Akademii nauk Ukrainskoj SSR, 1961. 400 s.

42. Mikitas' V.L. Davni rukopisi i starodruki. Opis i katalog / Uzhgorodskij derzhavnij un-t, Biblioteka. Uzhgorod, 1961. 93 s.

43. Mikitas' V.L. Davni rukopisi i starodruki. Opis i katalog. Chastina druga / Uzhgorodskij derzhavnij un-t, Biblioteka. Uzhgorod, 1964. 81 s.

44. Gorfunkel' A. Katalog knjig kirillovskoj pečati XVI-XVII. Leningrad: Izd-vo LGU, 1970. 80 [2] s., 7 l. il.

45. Chernyshova N.F. Katalog russkikh knig kirillovskoj pečati XVI-XVIII vv. (Gosud. publ. istor. bibl.). Moskva: Izd. Gosud. publ. istor. bibl., 1972. 37 s.
46. Knigi kirillovskoj pečati XV-XVIII vv.: katal. Sost.: A.A. Guseva. Moskva, 1979. 32 s.
47. Katalog knig kirillicheskoj pečati XV-XVII vv. Nauchnoj biblioteki Moskovskogo universiteta. Sost.: I.V. Pozdeeva i dr. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1980. 359 s.: il.
48. Ukrainskie knigi kirillovskoj pečati XVI-XVIII vv.; Katalog izd. hranjashhihsja v GBL. Vyp. 2. T. 1. Kievskie izdanija 2-j pol. XVII st. Sost.: A.A. Guseva, T.K. Kameneva, I.M. Polonskaja. Moskva, 1981. 322 s.
49. Slavjanskije knigi kirillovskoj pečati XVII-XX vv. Katalog. Knigi, izdannye v tipografii Kievo-Pecherskoj lavry. Sost.: G. Varvarich. Kiev: Gosud. istor. bibl. USSR, 1986. 80 s.
50. Zapasko Ja., Isaevich Ja. Pam'jatki knizhkovogo mistectva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni. Kniga 1 (1574-1700). L'viv: «Vishha shkola», Vid-vo pri L'vivs'komu derzh. universiteti, 1981. 136 s.
51. Zapasko Ja., Isaevich Ja. Pam'jatki knizhkovogo mistectva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni. Kniga 2. Chastina 1 (1701-1765). L'viv: «Vishha shkola», Vid-vo pri L'vivs'komu derzh. universiteti, 1984. 132 s.
52. Zapasko Ja., Isaevich Ja. Pam'jatki knizhkovogo mistectva. Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni. Kniga 2. Chastina 2 (1765-1800). L'viv: «Vishha shkola», Vid-vo pri L'vivs'komu derzh. universiteti, 1984. 128 s.
53. Hudozhestvennaja literatura. Katalogi-prejskuranty na pokupku i prodazhu bukinisticheskikh i antikvarnyh knig. Moskva: Izd-vo Vsesojuzn. Knizhn. palaty, 1961. 564 s.
54. Nauchnaja literatura, slovni, spravochniki, jenciklopedii. Katalogi-prejskuranty na pokupku i prodazhu bukinisticheskikh i antikvarnyh knig. Moskva: Izd-vo Vsesojuzn. Knizhn. palaty, 1961. 286 s.
55. Katalog starodrukovanih knig, shho zberigajut'sja u Central'nomu derzhavnomu arhivi Ukraïni u m. Kievi (CDIAK Ukraïni). 1494-1764 rr. Golv. arh. upravl. Pri Kab. Ministriv Ukraïni, Centr. derzh. arhiv u m. Kievi ta in. Uporjadn.: O.G. Polegajlov (st. upor.) ta in.; redkol.: F.P. Shevchenko (vidp. Red. i in.). Kiïv: b.v., 1999. 266 s., [24] ark. il.
56. Kagamlik S. Kievo-Pechers'ka lavra: svit pravoslavnoi duhovnosti ta kul'turi (XVII-XVIII st.): monograf / Nacional'nij Kievo-Pechers. istoriko-kul'turn. zapovidn; Centr ukraïnoznavstva Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Kiïv: ZAT «Vipol», 2005. 551 s.
57. Bochkovskaja-Martynovich V.G., Egorov Ju.V., Hauha L.V. 100 rarietov iz kolekcii ukrainskikh bibliotek. Kiev: ADEF-Ukraina, 2012. 220 s.; il.
58. Zibrannja ukraïnskikh starodrukiv XVI - XVIII stolit'. Peredmov V. Bochkovs'ka-Martinovich, L. Hauha. Kiïv: ADEF-Ukraïna, 2012. 482 s.
59. Nedil's'kij A.V. Trista dvadcat' dev'jat' ridkisnih starodrukiv kraeznavchoi biblioteki A. Nedil's'kogo. Vip. 8. L'viv: Liga-Pres, 2017. 100 s., il.
60. Nedil's'kij A.V. Dvisti p'jatdesjat ridkisnih starodrukiv kraeznavchoi biblioteki A. Nedil's'kogo. Vip. 9. L'viv: Liga-Pres, 2017. 128 s., il.
61. Voloshhenko S.A. Kievo-Pechers'ki kirilichni starodruki XVII-XVIII st. u fondah L'vivs'koï central'noi provincijnoi biblioteki otciv-vasilijan pri Svjato-Onufrievs'komu monastiri: Mater. mizhnarodna nauk.-prakt. Konferenc. «Suchasni problemi konservacii i restavracii pam'jatok mistectva ta pisemnoi kul'turi na pergamentnij i paperovij osnovah» (23 listopada 2018 r., m. L'viv). URL: <https://www.academia.edu/26277468/%D0%9A%D0%B8%D1%94%D0%>;
62. Kirilichni starodruki u fondah bibliotekm Otciv Vasilijan pri Svjato-Onufriivs'komu monastiri u L'vovi XVI-XIX stolit'. Katalog. Uklad.: S. Vashhenko. Zhovkva: Missioner, 2015. 204 s.; il.
63. Guseva A. A. Izdanija kirillovskogo shrifta vtoroj poloviny HVI v.: sv. kat. : v 2-h kn. Moskva : Indrik, 2003. 1356 s.; il.

64. Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections. A Union Catalogue / Compiled by: Cleminson R., Thomas C., Radoslavova D., Voznesenskij A. London: The British Library, 2000. 172 p.

64. Cyrillic book printed before 1701 in British and Irish Collections. A Union Catalogue / Compiled by: Cleminson R., Thomas C., Radoslavova D., Voznesenskij A. London: The British Library, 2000. 172 p.

УДК 343.98

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-66-72](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-66-72)

Іванченко Елла Ігорівна,

студентка 2 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 61052, м. Харків, вул. Дмитрівська, б.28, кв. 86, тел.: +380505745059, e-mail: ella.ivanchenko2016@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2354-2091>

Журавель Неонілла Олександрівна,

студентка 2 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, 36022, м. Полтава, вул. Богдана Хмельницького, б.34, кв.2 тел.: +380957833957, e-mail: neonilla.zguravel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1265-2650>

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ГЕН ЗЛОЧИНЦЯ

Анотація. Розвиток медицини, біології, хімії та технологій протягом останніх двох століть зумовив великий прорив у сфері пізнання навколишнього середовища та особливостей будови людського організму. Наукові дослідження в анатомії та фізіології стали підґрунтям для розробки та проведення досліджень у різних сферах життєдіяльності людини, зокрема, у кримінології.

Розбудова соціальних та правових держав у світі передбачає необхідність у забезпеченні стабільності країни, захисті прав та інтересів держави та суспільства, дотримання основоположних свобод кожного індивіда, що безпосередньо пов'язане із заходами, що направлені на попередження та боротьбу зі злочинністю. Злочинність є однією з найбільших проблем у світі, що зумовило у XIX столітті виникнення та розвиток самостійної галузі науки – кримінології.

З метою ефективної протидії такому негативному явищу як злочинність важливим є вивчення її чинників. У науці існують дві протилежні точки зору щодо основоположних детермінант злочинності – біологічна та соціальна концепція. Прихильники соціального чинника зазначали, що проблеми злочинності виявляються у економічній та політичній нерівності людей в суспільстві та заперечували концепцію «природженого злочинця».

Стаття присвячується дослідженню біологічної концепції для пояснення злочинної поведінки, необхідності виокремлення біологічного чинника як окремого детермінанта злочинності. Авторами досліджуються наявні наукові напрацювання у сфері геному людини та здійснюється аналіз впливу генотипу на формування анти-соціальної поведінки особистості. У межах цієї теми було розглянуто різні підходи та результати проведених досліджень науковців про закономірності передання мутації генотипу та вплив цього явища на особливості поведінки цих осіб.

Ключові слова: особа злочинця, біологічний чинник злочинності, хромосомні аномалії, мутації генів, делінквентна поведінка.

Ivanchenko Ella Ihorivna,

2nd year master's student of the Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of The Yaroslav Mudryi National Law University, 61052, Kharkiv, Dmitrivska street, 28, apt. 86, tel.: +380505745059, e-mail: ella.ivanchenko2016@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2354-2091>

Zhuravel Neonilla Oleksandrivna,

2nd year master's student of the Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of The Yaroslav Mudryi National Law University, 36022, Poltava, Bohdana Hmel'nitskogo street, 34, apt. 2, tel.: +380957833957, e-mail: neonilla.zguravel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1265-2650>

MODERN CONCEPTS OF CRIME: THE CRIME GENE

Abstract. The development of medicine, biology, chemistry and technology over the past two centuries has led to a major breakthrough in the field of knowledge of the environment and the structure of the human body. Scientific research in anatomy and physiology has become the basis for the development and conduct of research in various spheres of human life, in particular, in criminology.

The development of social and legal states in the world implies the need to ensure the stability of the country, protect the rights and interests of the state and society, respect for the fundamental freedoms of each individual, which is directly related to measures to prevent and combat crime.

Crime is one of the biggest problems in the world, which led in the XIX century to the emergence and development of an independent branch of science – criminology. In order to effectively combat such a negative phenomenon as crime, it is important to study its factors. In science, there are two opposing views on the fundamental determinants of crime – the biological and social concept. Proponents of the social factor noted that the problems of crime will be manifested in economic and political inequality of people in society and denied the concept of «born criminal».

The article is devoted to the study of the biological concept to explain criminal behavior, the need to isolate the biological factor as a separate determinant of crime. The authors study the existing scientific developments in the field of the human genome and analyze the influence of genotype on the formation of antisocial behavior of the individual. Within this topic, various approaches and results of research by scientists on the patterns of transmission of genotype mutations and the impact of this phenomenon on the behavior of these individuals were considered.

Key words: criminal identity, biological factor of crime, chromosomal abnormalities, gene mutations, delinquent behavior.

Постановка проблеми. «У людському суспільстві деякі з найгірших схильностей, що раптово, поза всякою видимою причиною, виявляються у членів родини, можливо, є поверненням до первісного стану, від якого ми відділені не так і багатьма поколіннями», – саме так висловився Чарльз Дарвін у своїй еволюційно-біологічній теорії розвитку видів. Ця теза нашо́вхує на роздуми про спадковість як один із факторів, що впливають на вчинки людини, в тому числі й протиправних.

Одним із найвідоміших науковців, який започаткував дослідження біологічного напрямку причин злочинності, є Ч. Ломброзо. У ХІХ столітті він розробив теорію «природженого злочинця», яка ґрунтувалася на великому емпіричному дослідженні осіб, які відбували покарання у в'язницях. Він стверджував, що за допомогою антропологічного методу вимірювання та інших фізіологічних характеристик людини можна встановити здатність особи вчиняти кримінальні правопорушення. Ці дослідження стали фундаментом для формування новітніх кримінологічних концепцій, зокрема, й нео-біологічних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні багато дослідників всього світу намагаються знайти універсальний чинник, який зумовлює розвиток схильності людини до протиправних діянь, у тому числі й у її біологічній структурі. Певні дослідження у цьому напрямі здійснили такі вчені, як: Л. Белік, Ф. Гальтон, П. Джекобс, О. Джу́жа, Б. Елгер, А. Зінн, Й. Ланге, В. Леґра, С. МакСвіґґан, Дж. Росс, Д. Тичина, Ф. Штумпфль та інші.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є аналіз попередніх наукових напрацювань та підходів щодо розуміння генетичного чинника злочинності, його ролі під час формування заходів запобігання злочинності і формулювання сучасного підходу до розуміння «гену злочинця» з урахуванням результатів проведених досліджень.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття Й. Ланге провів дослідження взаємозв'язку поведінки людини від генетичних факторів на однойцевих та різнояцевих близнюках. Експеримент показав, що у однойцевих близнюків в 7,5 разів частіше виявлялась взаємозалежність злочинної поведінки близнюків, аніж у різнояцевих [1]. Аналогічні дослідження через декілька років провів В. Леґра. Його результати показали, що у 100% випадків однойцеві близнюки обидва виявилися злочинцями, а стосовно різнояцевих таких фактів не було зафіксовано. Ф. Штумпфль у 1936 р. опублікував свою роботу присвячену також дослідженню близнюків, за результатами якої було встановлено, що у 61% близнюків з однаковими генотипами спостерігалось парне вчинення злочинів і лише у 36% близнюків із різними генотипами [2]. Так, ці результати були підставою вважати, що генотип є значним важелем у формуванні злочинної поведінки і саме це вплинуло на запровадження кастрації та стерилізації як міри кримінальної свґеніки у Німеччині під час панування нацистської расової політики [3].

Однак не всі вчені підтримували нову концепцію, оскільки проведені дослідження не витримували критики з точки зору репрезентативності. Так,

Й. Ланге обстежив лише 30 пар близнюків, В. Легра – 9 пар, а Ф. Штумпфль – 37 пар. Перші ж спроби збільшити обсяг вибіркової сукупності дали негативний результат [4, с. 123].

У 50-х роках ХХ ст. дослідження генетичних факторів злочинності було зосереджено на хромосомах людини. Спадкова інформація закладена у ДНК кожної людини, які й утворюють хромосоми. Особлива увага вчених кримінологів зосереджена саме на мутаціях, які відбуваються у статевій парі хромосом. Жінкам притаманна пара хромосом – ХХ, а чоловікам – ХУ. Наявність 47 хромосоми У впливає на поведінку людини та ризик розвитку психічних розладів у неї. Так, науковці провели дослідження серед осіб різного віку та різного соціального статусу, у яких наявна зайва хромосома та встановили, що вони є більш імпульсивними та агресивними, мають проблеми з концентрацією уваги [5].

У 50-60 роках минулого століття такі особливості генетичних аномалій використовувались американськими криміналістами з метою ідентифікації правопорушників. З часом було висунута теорія про те, що особи з 47 хромосомами частіше вчиняють кримінально каране діяння аніж особи зі звичайним набором хромосом. П. Джекобс, з метою перевірки цієї гіпотези, провела аналіз серед шотландських ув'язнених та виявила, що кількість осіб з хромосомною аномалією значно більша, ніж серед законослухняних громадян. Однак, повторні дослідження цього явища у Західній Європі та США не підтвердили отриманих П. Джекобс результатів [6].

На початку 1990-х років було виявлено, що у чоловіків однієї голланд-

ської сім'ї високі показники агресивної та асоціальної злочинної поведінки. Науковцями проведено дослідження, зокрема, генетичне, за результатами якого було виявлено рідкісну мутацію, що призвела до повної відсутності ферменту моноаміноксидази А (далі – МАОА).

МАОА є ферментом зовнішньої мембрани мітохондрій, який відповідає за руйнування ключових нейромедіаторів, такі як серотонін, норадреналін і дофамін. Неактивний ген моноаміноксидази А зустрічається рідко, однак існують загальні варіанти гена з різною ефективністю транскрипції. Варіанти гена з низькою активністю моноаміноксидази (МАОА-Л) менш ефективні, а отже, призводять до вищої концентрації серотоніну в мозку, ніж більш ефективні високоактивні варіанти (МАОА-Н).

Перше дослідження генотипу МАОА-Л, було проведено в Новій Зеландії та встановлено, що наявність у генотипі людини МАОА-Л підвищувала ризик агресивної та антисоціальної поведінки у чоловіків європеїдної раси, але тільки тоді, коли вони піддавались жорсткому поводженню у дитинстві. Однак існує ряд судових прецедентів, де під час судових засідань суддями та присяжними було враховано наявність вказаного генної мутації як обставини, яка пом'якшувала покарання.

Справа *Moblely v. State* (1995) – це перша кримінальна справа, в якій сторона захисту стверджувала, що генотип МАОА-Л слід розглядати як пом'якшуючий фактор при застосуванні покарання. Судовий розгляд було проведено ще в той час, коли було не багато наукових даних про

вплив MAOA-L на злочинну поведінку особи. Генетичні докази вважалися надто новими для їх прийняття в суді. У результаті, суд відмовився призначати генетичне тестування або розглядати його відсутність у справі як підставу для повторного розгляду справи [7].

У справі *State v. Waldroup* (2011) чоловіку було пред'явлено звинувачення у вбивстві друга своєї дружини та замаху на вбивство дружини. Судом першої інстанції було визнано як доказ наданий судовим психіатром висновок, про наявність у обвинуваченого генотипу MAOA-L. Сторона захисту використала цей доказ та зазначила, що генетична вразливість обвинуваченого до імпульсивної агресії була причинним фактором злочинів [8]. В іншій справі: *State v. Yezzer* (2015) свідчення експерта щодо впливу генотипу MAOA-L на дії обвинуваченого були враховані лише судом апеляційної інстанції під час перегляду справи [9].

Під час слухання справи *State (Respondent) v. Driskill (Apelant)* (2014) [10] експерт дав свідчення про роль генетики у злочинній поведінці та повідомив, що настрій, поведінка та схильність до насильства є результатом поєднання генетики та навколишнього середовища. Крім того, психіатр засвідчив, що коли людина має і генотип MAOA-L, і історію жорстокого поводження у дитинстві, то їй важче контролювати емоції, обробляти інформацію та обдумувати речі, а тому у них «в 4,6 рази більше шансів вчинити насильницькі дії, ніж у тих, у кого генотип MAOA з низькою активністю» [11].

Докази наявності генотипу MAOA-L, виходячи з проаналізованої зарубіжної практики, не звільняють злочинця від кримінальної відповідальності. Проте, вони неодноразово визнавалися допустимими у серйозних кримінальних справах для пом'якшення моральної вини (*moral culpability*). Поняття моральної вини у кримінальному праві США близьке до поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення в українському праві. Тому, у контексті вітчизняного законодавства йшлося б про кваліфікацію кримінально-протиправного діяння як скоєного з непрямым умислом, або б мало місце пом'якшення покарання.

Деякі вчені вважають, що дані про наявність генотипу MAOA-L у сукупності з даними про статеву і расово-популяційну приналежність злочинця та його життя й виховання в дитинстві необхідно враховувати як відомості про особистість винного, що мають значення для правильної кваліфікації злочину та індивідуалізації покарання, що застосовується до нього. Це дозволить, на їх думку, ефективніше використовувати наявні відомості. У разі, якщо винний є чоловіком-носієм генотипу MAOA-L, представником європеїдного типу та переніс жорстоке поводження в дитинстві, комплекс цих обставин, з позиції вказаних науковців, слід розцінювати як підставу для розгляду питання про кваліфікацію кримінального правопорушення як скоєного з непрямым умислом або у стані афекту. Властива таким особам імпульсна агресія, пов'язана з нервовою гіперчутливістю до емоційних стимулів, говорить про те, що:

1) кримінальне правопорушення на цьому ґрунті відбувається у вагомій частині випадків без прямого умислу;

2) афект у таких осіб може наступати від ширшого кола ситуацій, у тому числі пов'язаних з аморальною поведінкою потерпілого [11, с. 45].

Зрозуміло, слід враховувати й те, що доказовий ефект даного аргументу є обмеженим і не слід розцінювати запропоновану рекомендацію як абсолютну. Слід наголосити, що призначення покарання за тим чи іншим складом злочину має бути винесене з обов'язковим урахуванням усіх інших обставин справи.

Висновки. З огляду на вищевикладене, можна дійти висновку про те, що наявність мутацій у генах людини відіграє важливу роль у формуванні злочинної поведінки, однак лише при взаємодії з іншими чинниками: умовами життя, емоційним станом та вихованням.

Так, виявлення мутацій генотипу у ранньому віці дасть змогу скорегувати виховання особи, надати додаткову психологічну допомогу та вжити інших превентивних заходів для контролю агресії або шляхів її подолання.

Запропоновані ж нововведення дозволять як поліпшити якість кримінального судочинства під час вирішення питань кваліфікації кримінальних правопорушень, так і підготують відповідних фахівців до появи генетичних і біосоціальних доказів, позначивши як практичний сенс їх використання, так і етичні підстави, за якими таке використання буде проводиться. Зокрема, вказані дані особи можливо б було віднести до характеристики обвинуваченого, що дасть змогу винести саме індивідуалі-

зоване та справедливе покарання для конкретного злочинця. При цьому, запропоновані зміни виявляють нову проблему про необхідність регулювання питань використання біосоціальних даних про особу правопорушника у кримінальному судочинстві з урахуванням положень біоетики та забезпечення основних конституційних прав, а також правової політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lange Johannes. Verbrechen als Schicksal. Leipzig : G. Thieme, 1929. 96 p.
2. Stumfl F. Die Ursprünge des Verbrechens. Leipzig : G. Thieme, 1936. 24 p.
3. Дубінін Н.П., Карпець І.І., Кудрявцев В.М. Про природу антигромадських вчинків та шляхи їх попередження / – М: Політвидав, 1982. – 304 с.;
4. Иншаков С. М. Зарубежная криминология : учеб. пособие. Москва : Норма, ИНФРА-М, 1997. 383 с.
5. Ross, J. L., Roeltgen, D. P., Kushner, H., Zinn, A. R., Reiss, A., Bardsley, M. Z., McCauley, E., & Tartaglia, N. (2012). Behavioral and social phenotypes in boys with 47,XYY syndrome or 47,XXY Klinefelter syndrome. *Pediatrics*, 129 (4), 769–778. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-0719>. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3356148/>
6. Белік Л. С. Психологічний портрет злочинця, крізь призму історичних досліджень. Ген злочинності. Криміналістика і судова експертиза. Випуск 63. С. 245 – 255
7. Судове рішення у справі «Моблі проти Штату», ухвалене 17.03.1995 URL: <https://law.justia.com/cases/georgia/supreme-court/1995/s94p1271-1.html>
8. Судове рішення у справі «Штат Теннессі проти Девіса Бредлі Волдроупа-молдшого» URL: <https://law.justia.com/cases/tennessee/court-of-criminal-appeals/2011/e2010-01906-cca-r3-cd.html>

9. Судове рішення у справі «Штат Нью-Мексико проти Ентоні Бласа Епеса» URL: <https://caselaw.findlaw.com/nm-court-of-appeals/1899388.html>

10. Судове рішення у справі «Штат Теннессі проти Роберта Лі Дріскелла» URL: <https://law.justia.com/cases/missouri/supreme-court/2015/sc93882.html>

11. МакСвігган С., Елгер Б. Криміналістичне використання поведінкової генетики в кримінальному провадженні: Випадок генотипу MAOA-L. Міжнародний журнал права та психіатрії, 2017. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5250535/>

REFERENCES:

1. Lange Johannes. (1929). *Verbrechen als Schicksal*. [Crime as fate] Leipzig: G. Thieme, 96 p. [in German]

2. Stumfl F.(1936). *Die Ursprunge des Verbrechens*. [The Origins of Crime] Leipzig : G. Thieme, 24 p.

3. Dubinin N.P., Karpets' I.I., Kudryavtsev V.M. (1982). *Pro pryrodu antyhromads'kykh vchynkiv ta shlyakhy yikh poperedzhennya*. [On the nature of anti-social actions and ways to prevent them]. Polityvdav – 304 p. [in Ukrainian].

4. Inshakov S. (1997). *Zarybezna kryminologiya* . [Foreign criminology]. Moskov: Norm, INFRA-M [in Russian].

5. Ross, J. L., Roeltgen, D. P., Kushner, H., Zinn, A. R., Reiss, A., Bardsley, M. Z., McCauley, E., & Tartaglia, N. (2012).

Behavioral and social phenotypes in boys with 47,XXY syndrome or 47,XXY Klinefelter syndrome. Pediatrics. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3356148/>

6. Byelik, L.S. (2016). *Psykholohichnyy portret zlochyntsy, kriz' pryzmu istorychnykh doslidzhen'*. *Hen zlochynnosti*. [Psychological portrait of a criminal through the prism of historical research. Crime gene.] *Kryminalistyka i sudova ekspertyza. Vypusk 63* . – Forensics and forensic science. Issue 63, p. 245- 255 [in Ukrainian].

7. Case “Moblely v. State” (Supreme Court of Georgia, March 17, 1995). Retrieved from: <https://law.justia.com/cases/georgia/supreme-court/1995/s94p1271-1.html>

8. Case “State v. Waldroup” (COURT OF CRIMINAL APPEALS OF TENNESSEAT KNOXVILLE, March 29, 2011) Retrieved from: <https://law.justia.com/cases/tennessee/court-of-criminal-appeals/2011/e2010-01906-cca-r3-cd.html>

9. Case “State v. Yopez” (Court of Appeals of New Mexico, July 24, 2018) Retrieved from: <https://caselaw.findlaw.com/nm-court-of-appeals/1899388.html>

10. Case “State (Respondent) v. Driskill (Apelant)” (Supreme Court of Missouri, March 31, 2015) Retrieved from: <https://law.justia.com/cases/missouri/supreme-court/2015/sc93882.html>

11. McSwiggan S., Elger B. (2017) The forensic use of behavioral genetics in criminal proceedings: Case of the MAOA-L genotype . *International Journal of Law and Psychiatry*. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5250535/>

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 330:351.29

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-73-79](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-73-79)

Цимбал Богдан Михайлович,

кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України, 61023, м. Харків, вул. Чернишевська 94, тел. (057) 707 34 31, e-mail: tsembalbogdan@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2317-3428>

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ.

Анотація. Наукова стаття присвячена комплексному дослідженню та визначенню людського фактору в системі публічного управління безпекою людини крізь призму теоретико-концептуального аспекту. Акцентовано увагу на тому, що в умовах глобалізації відбувається активний процес трансформації та реформування традиційних та вже усталених принципів державності, що дозволяє фіксувати феномени, що свідчать про кризу держави та державного управління. Це пов'язано з тим, що уніфікація одних аспектів державно-суспільного життя (правових, політичних, економічних тощо) неминуче тягне за собою зміну інших (культурно-антропологічних). Відтак, розвиток та виокремлення антропологічної концепції державного управління, що стверджує інваріантні засади консолідації та солідаризації держави, людини та суспільства, набуває особливо-важливого значення, адже це має не лише евристичну значимість за умов пошуку балансу між глобальним і регіональним у практиці вирішення проблем майбутніх антропологічних форматів держави, але й постає основоположним аспектом в контексті формування механізмів публічного управління безпекою особистості.

Зроблено висновок, що у сучасних умовах політичної та цивілізаційної глобалізації, яка проявляється у специфічному поєднанні інтеграційних та дезінтеграційних процесів та сил: чим стрімкіший і невідворотніший процес уніфікації та корпоративізації політико-правової, фінансово-економічної систем, тим глибше стають міжцивілізаційні, міжкультурні, міжконфесійні розбіжності, проблематика становлення людського фактору в системі публічного управління набуває особливо-важливого значення. У світлі пошуку нових моделей консолідації сучасної держави (зокрема на основі принципів солідарності), доцільно розробляти прогностичну концепцію антропології державного управління, що враховує властивості та особливості як етнічних утворень, так і окремих людей, спрямовану на реконструкцію антропологічних констант державності та їх трансформацію на засадах культурного консерватизму та культурно-цивілізаційної ідентичності, що дозволить поєднувати як сучасні традиції та технології існування, так і історичний національний досвід.

Ключові слова: публічне управління, механізми публічного управління, людський фактор, безпека людини, управління безпекою людини.

Tsybal Bohdan Mikhailovich

PhD, Department of Occupational, Technogenic and Environmental Safety, National University of Civil Defence of Ukraine, 61023, Kharkiv, st. Chernyshevska 94, phone. (057) 707 34 31, e-mail: tsembalbogdan@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2317-3428>

THE HUMAN FACTOR IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF HUMAN SECURITY: THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECT

Abstract. The scientific article is devoted to the complex research and definition of the human factor in the system of public management of human security through the prism of the theoretical and conceptual aspect. Emphasis is placed on the fact that in the context of globalization there is an active process of transformation and reform of traditional and well-established principles of statehood, which allows to capture the phenomena that indicate the crisis of the state and public administration. This is due to the fact that the unification of some aspects of public life (legal, political, economic, etc.) inevitably entails a change in others (cultural and anthropological). Therefore, the development and separation of the anthropological concept of public administration, which affirms the invariant principles of consolidation and solidarity of the state, man and society, is especially important, because it is not only heuristic in terms of finding a balance between global and regional in future anthropological problems. formats of the state, but also appears as a fundamental aspect in the context of the formation of mechanisms for public management of personal security.

It concluded that in modern conditions of political and civilizational globalization, which is manifested in a specific combination of integration and disintegration processes and forces: the faster and more inevitable process of unification and corporatization of political, legal, financial and economic systems, the deeper intercivilizational, the issue of formation of the human factor in the system of public administration is of particular importance. In light of the search for new models of consolidation of the modern state (in particular on the basis of solidarity), it is advisable to develop a prognostic concept of anthropology of public administration, taking into account the properties and characteristics of both ethnic groups and individuals. conservatism and cultural and civilizational identity, which will combine both modern traditions and technologies of existence, and historical national experience.

Keywords: public administration, mechanisms of public administration, human factor, human security, human security management.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації відбувається активний процес трансформації та реформування традиційних та вже усталених принципів державності, що дозволяє фіксувати феномени, що свідчать про кризу держави та державного управління. Це пов'язано з тим, що уніфіка-

ція одних аспектів державно-суспільного життя (правових, політичних, економічних тощо) неминуче тягне за собою зміну інших (культурно-антропологічних). Відтак, розвиток та виокремлення антропологічної концепції державного управління, що стверджує інваріантні засади консолі-

дації та солідаризації держави, людини та суспільства, набуває особливо-важливого значення, адже це має не лише евристичну значимість за умов пошуку балансу між глобальним і регіональним у практиці вирішення проблем майбутніх антропологічних форматів держави, але й постає основоположним аспектом в контексті формування механізмів публічного управління безпекою особистості.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти дослідження людського фактору в системі публічного управління знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених, зокрема таких як: Г. Беекер, О. Бородіна, Н. Голікова, О. Грішнова, Е. Денісон, Дж. Кендрік, С. Кузнець, Р. Лукас, В. Мандибура, Р. Сміт, Р. Солоу, Л. Туроу, С. Фабрикант, І. Фішер, А. Чухно, Т. Шульц. Водночас, питання пов'язані із пошуком напрямків та шляхів виокремлення людського фактору у системі публічного управління безпекою людини крізь призму теоретико-концептуального аспекту ще не отримали належного теоретико-прикладного обґрунтування та аналізу.

Внаслідок чого **метою** даної статті є повне, всебічне та доктринальне дослідження людського фактору у системі публічного управління безпекою людини крізь призму теоретико-концептуального аспекту.

Виклад основного матеріалу. Проблема реконструкції антропологічних констант держави та державного управління в сучасних політичних та соціокультурних умовах не тільки суттєво актуалізується, а й набуває якісно-новий зміст. Це зумовлено тенденціями глобалізаційних процесів,

що моделюють єдиний соціальний простір, у якому традиційні етнокультурні постулати заміщені економічними та політико-правовими, у світлі чого національний та культурно-цивілізаційний фактор уже не розглядається як провідна основа для вибудовування зовнішньої та внутрішньодержавних зв'язків.

Уніфікація етнокультурних цінностей як традиційної основи ідентифікації та оформлення типів державності на тлі мультикультуралізму, «знищення» національної політики та міжнародного права руйнує цілісність суспільства та сприяє «атомізації» зв'язку людина-держава, що змушує шукати нові підстави для консолідації. Кардинальні зміни, що відбуваються сьогодні в державотворчих системах, свідчать про початок кризи низки традиційних антропологічних форматів держави та державного управління (наприклад, формат національної держави сьогодні втрачає статус універсальної формули державного будівництва). Водночас потенціал держави, зокрема національної держави, сьогодні не вичерпано. Нове прочитання антропологічних констант державності, що відповідають певним культурно-цивілізаційним типам, якісна трансформація моделі державного управління в мінливих соціокультурних умовах здатні стати відповіддю на численні виклики [1, с. 32].

У світлі реконструкції розуміння держави як основи соціальної ідентичності та культурно-історичного феномену найважливішим завданням державного управління є радикальне переосмислення проблеми інтеріоризації та формування образу та ціннос-

тей держави та державного життя на рівні окремої людини, оскільки «західна модель соціалізації заснована на принципах постмодерністського лібералізму є стратегію радикальної індивідуалізації, що включає такі принципи: звільнення індивіда від традиції; визволення індивіда від держави; визволення індивіда від суспільства; звільнення індивіда від статі» [2, с. 17].

В умовах вітчизняної специфіки, подібні тенденції повинні були мати найбільш руйнівні наслідки, оскільки основа його буття традиційно вибудовується на єдності території та багатонаціонального народу, що підтримується державою. Територіальний, природно-антропологічний чинники традиційно є вирішальними. Ідеї єдності та цілісності, нарівні з такими константами, як моральне служіння, сильна влада як спосіб реалізації духовно-моральної місії держави та збереження цілісності постають як домінуюча цінність та найважливіше завдання державності [3, с. 203].

Становлення якісно-нового етапу у розвитку сучасних держав, зумовленого глобалізаційними процесами, характеризується кризою колишньої системи державного управління та сплеском особливого роду соціальної активності, відтак, політичними суспільствами пропонуються нові концепції суспільного та державного устрою та форми управління. Особливо значущою ця проблема стає при порівняльному вивченні досвіду використання антропологічних, етнічних знань у системі державного управління у різних країнах та міжнародних міждержавних утвореннях.

В той же час, варто зауважити, що сьогодні ситуація з використанням

поняття «державне управління» різко змінюється, і можна сподіватися на те, що поняття в нових соціально-політичних умовах отримає змістовний розвиток з урахуванням його антропологічних параметрів. Процес формування сучасної антропологічної концепції державного управління здійснюється у контексті переходу від класичного розуміння державного управління до посткласичного [4, с. 49]. Вирішення поставлених завдань передбачає, насамперед, з'ясування сутності та змісту категорії «державне управління». Звернення до реальної практики показує, що поняття «державне управління» залишається базовою категорією такої науки як адміністративне право, а її наукове використання в інших науках цілком правомірне. Оскільки державне управління, представлене соціальними, політичними, правовими інститутами є основною, найбільш «відчутною» впливовою формою соціального управління загалом. Його змістовну сторону зазвичай описують як цільову функцію держави щодо встановлення контролю над громадськими ресурсами для підтримки консенсусу інтересів та мобілізації цих ресурсів [5, с. 200].

В даний час у західній та вітчизняній літературі активно обговорюється проблема формування нової парадигми державного управління, систематизуючим фактором якого має стати «людський вимір», а тому, облік антропологічного фактору у структурі державного управління складає найскладнішу проблему, від вирішення якої залежать як внутрішня, так і зовнішня політика багатьох сучасних держав, формат трансформації між-

державних інституцій. Тому особливо-го значення набуває питання прояву національного егоїзму та альтруїзму в державному управлінні. На жаль, слід визнати, що ця проблема знаходиться на початковій стадії свого розв'язання. Водночас її вирішення дозволить уникнути багатьох негативних проблем в умовах трансформації державності та міждержавного простору [6, с. 33].

Суть антропологічного підходу в державному управлінні полягає в орієнтації на ті характеристики та принципи, які іманентно властиві самому об'єкту управління: на самих людей, які утворюють конкретно-історичні спільноти, що «дозволяє розкрити творчий потенціал процесу управління, без якого воно перетворюється на неефективні «механічні зусилля», на простий додаток влади» [7, с. 88]. При цьому головне – не інтенсифікація зовнішнього впливу, що управляє, а узгодження його з власними тенденціями самоструктурування. Саме антропологічні параметри держави слід розглядати як змістовні межі сучасної державності.

Так, окремі науковці називають антропологію гуманітарною технологією XXI ст., зазначаючи, що «управлінська антропологія розглядає питання впливу та взаємодії суб'єкта управління з урахуванням антропологічних характеристик об'єкта...» [8, с. 97]. Справді, під час створення нових концептуальних моделей державного управління зростає значущість обліку об'єкта управління, людського фактору. При цьому важливо виходити з певної типології антропологічного фактору: індивід, особистість, сім'я, а також таких спільностей як етнос, нація та народ,

та на їх основі виробляти різні принципи та форми національно-державного управління. Особливо це значимо для України як багатонаціональної держави, що перебуває сьогодні у процесі реформування. Вивчення теорії управління принципово важливо насамперед для аналізу державних реформ. У зв'язку з цим необхідно спробувати уявити стан та перспективи сучасної теорії управління, тоді як антропологічний підхід передбачає аналіз системи управління з позиції чинного суб'єкта, з погляду того, як сприймається управління державним службовцем та одночасно громадянином, який виступає об'єктом управлінського впливу [9, с. 309].

При інтерпретації процесу державного управління методологічні відмінності зазвичай зводяться до розгляду співвідношення раціонального та нераціонального у розумінні держави. Тим часом формування посткласичного підходу у дослідженні держави сприяло утвердженню переважуючої установки на технологізацію. Дослідження природи державного управління та його особливостей показує, що сьогодні необхідно спиратися на новий підхід у розумінні взаємодії держави та людини, який полягає у конкретно-історичному антропологічному вимірі державного управління, що свідчить про початок формування особистісно-орієнтованої технологізації державного управління [10, с. 166].

Аналізуючи проблему, безпосередньо пов'язану з практичними потребами з управління суспільством, заслуговує на увагу та обставина, що культурне різноманіття сучасної держави не може ігноруватися системою

управління та етноконфесійний моніторинг необхідно здійснювати на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому, – підкреслюючи його важливість для вирішення управлінських завдань, а тому, особливого значення має врахування специфіки антропологічного чинника [10, с. 85].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасних умовах політичної та цивілізаційної глобалізації, яка проявляється у специфічному поєднанні інтеграційних та дезінтеграційних процесів та сил: чим стрімкіший і невідворотніший процес уніфікації та корпоративізації політико-правової, фінансово-економічної систем, тим глибше стають міжцивілізаційні, міжкультурні, міжконфесійні розбіжності, проблематика становлення людського фактору в системі публічного управління набуває особливо-важливого значення. У світлі пошуку нових моделей консолідації сучасної держави (зокрема на основі принципів солідарності), доцільно розробляти прогностичну концепцію антропології державного управління, що враховує властивості та особливості як етнічних утворень, так і окремих людей, спрямовану на реконструкцію антропологічних констант державності та їх трансформацію на засадах культурного консерватизму та культурно-цивілізаційної ідентичності, що дозволить поєднувати як сучасні традиції та технології існування, так і історичний національний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абелес М. Политическая антропология : новые задачи, новые цели. *Международный журнал социальных наук* . 1998. № 20. Т. VI. С. 27-44.

2. Бади Б. Переосмысление социологии государства. *Международный журнал социальных наук* . 1994. № 4. С. 17–36.

3. Атаманчук В. Г. Теория государственного управления. Москва : Омега-Л, 2004. 301 с.

4. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.

5. Ларіна Я., Брацлавська О. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 248 с.

6. Ковальчук В. Інвестування в людський капітал як фактор інноваційного розвитку економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава* . 2016. Вип. 2 (15). С. 33-40.

7. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.

8. Гавкалова Н. Л., Маркова Н. С. Формування та використання інтелектуального капіталу. Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. 252 с.

9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: антология экономической классики. Москва, 1999. 489 с.

10. Амосов О., Дегтяр А. Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: методологічний аспект. *Публічне управління: теорія та практика* . 2011. № 3(7). С. 164-172.

11. Верхоглядова Н. І. Людський капітал і показники економічного зростання. *Економіка та держава: Міжнародний науково-практичний журнал* 2007. № 1. С. 84-86.

12. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.

13. Гавкалова Н. Л., Маркова Н. С. Формування та використання інтелектуального капіталу. Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. 252 с.

14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: антология экономической классики. Москва, 1999. 489 с.

15. Амосов О., Дегтяр А. Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: методологічний аспект. *Публічне управління: теорія та практика* . 2011. № 3(7). С. 164-172.

16. Верхоглядова Н. І. Людський капітал і показники економічного зростання. *Економіка та держава: Міжнародний науково-практичний журнал* 2007. № 1. С. 84-86.

REFERENCES:

1. Abeles, M. (1998). Politicheskaya antropologiya : novye zadachi, novye celi [Political anthropology: new challenges, new goals]. *Mezhdunarodnyj zhurnal social'nyh nauk – International Journal of Social Sciences*, 20, 27-44 [in Russian].

2. Badi, B. (1994). Pereosmyslenie sociologii gosudarstva [Rethinking the sociology of the state]. *Mezhdunarodnyj zhurnal social'nyh nauk – International Journal of Social Sciences*, 4, 17-36 [in Russian].

3. Atamanchuk, V.G. (2004). *Teoriya gosudarstvennogo upravleniya [Theory of public administration]*. Moscow: Omega-L [in Russian].

4. Grishnova, O.A. (2006). *Lyuds'kij rozvitok [Human development]*. Kiyv: KNEU [in Ukrainian].

5. Larina, Ya., & Braclavs'ka, O. (2012). *Rozvitok lyuds'kogo kapitalu v umovah globalizacii [Development of human capital in the context of globalization]*. Kiyv: VC «Akademiya» [in Ukrainian].

6. Koval'chuk, V. (2016). Investuvannya v lyuds'kij kapital yak faktor innovacijnogo rozvitku ekonomiki Ukrainy [Investing in human capital as a factor in the innovative development of Ukraine's economy]. *Social'no-ekonomichni problemi i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 2, 33-40 [in Ukrainian].

7. Mel'nychuk, D.P. (2015). Lyuds'kij kapital: prioritety modernizacii suspil'stva u konteksti polipshennya yakosti zhittya naselennya [Human capital: priorities for

modernization of society in the context of improving the quality of life]. *Zhitomir : Polissya* [in Ukrainian].

8. Gavkalova, N.L., & Markova, N.S. (2006). *Formuvannya ta vikoristannya intelektual'nogo kapitalu [Formation and use of intellectual capital]*. Harkiv : Vid. HNEU [in Ukrainian].

9. Smith, A.A. (1999). Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov: antologiya ekonomicheskoy klassiki [The study of the nature and causes of the wealth of peoples: an anthology of economic classics]. Moscow [in Russian].

10. Amosov, O., & Degtyar, A. (2011). *Formuvannya lyuds'kogo kapitalu v umovah innovacijnoy ekonomiki: metodologichnij aspekt [Formation of human capital in an innovative economy: methodological aspect]*. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktika – Public administration: theory and practice*, 3, 164-172 [in Ukrainian].

11. Verhoglyadova, N.I. (2007). Lyuds'kij kapital i pokazniki ekonomichnogo zrostannya [Human capital and indicators of economic growth]. *Ekonomika ta derzhava: Mizhnarodnij naukovopraktichnij zhurnal – Economy and State: International Scientific and Practical Journal*, 1, 84-86 [in Ukrainian].

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 352.07

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-80-90](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-80-90)

Жадан Олександр Васильович,

доктор наук з державного управління, професор кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 61000, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, тел.: 0677913497, e-mail: d.p.alex007@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8088-355X>

Гончаренко Марина Василівна,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економічної теорії та публічних фінансів, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 61001, м. Харків, просп. Московський, 75, тел.: 0679151177, e-mail: goncharenko.m.w@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7249-9734>

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Поняття «адміністративні послуги» в Україні широко почало застосовуватися в період проведення адміністративної реформи, тоді як у багатьох зарубіжних країнах – це одна зі звичних форм відносин громадянина і держави, де держава розуміється як «постачальник послуг». Остаточно це поняття увійшло у науковий та практичний обіг у сфері публічного управління у 2012 році з прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги».

Вивчення практики децентралізації у публічному управлінні розвинених країн диктується об'єктивними потребами пошуку заходів для підвищення ефективності функціонування управлінських структур та усунення адміністративних бар'єрів для інституту надання адміністративних послуг. За основу вивчення було взято досвід таких країн як Велика Британія, Франція, США, Німеччина, Канада, Польща та ін. Однією з основних концепцій даної реформи було розмежування «стратегічних» та «виконавчих» функцій та передача частини повноважень центральних органів влади на місця, спрямоване на підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів за рахунок раціонального управління.

Розвиток сфери надання адміністративних послуг в Україні відбувається в руслі європейських та загальносвітових тенденцій. Підтвердженням цього є прийняття 3 листопада 2020 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі». Даний Закон передбачає поетапний розвиток мережі центрів надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування в Україні на період до 2024 року.

Процес реформування публічного управління у сфері адміністративних послуг в Україні здійснюється комплексно, за кількома напрямками одночасно. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє визначити, які тенденції розвитку системи надання адміністративних послуг використовуються у вітчизняній практиці, а також виділити основні напрямки подальшого реформування системи адміністративних послуг у сучасній Україні.

Ключові слова: адміністративні послуги, місцеве самоврядування, технологія, децентралізація владних повноважень, електронне врядування, адміністративний регламент.

Zhadan Oleksandr Vasylovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor of department of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University, 61000, Kharkiv, st. Mironosizka, 1, tel.: 0677913497, e-mail: d.p.alex007@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8088-355X>

Goncharenko Maryna Vasylivna,

Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor of department of Economic Theory and Public Finance, Educational And Scientific Institute "Institute of Public Administration" of V.N. Karazin Kharkiv National University, 61001, Kharkiv, Moskovskii av., 75? tel.: 0679151177, e-mail: goncharenko.m.w@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7249-9734>

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BY LOCAL GOVERNMENT BODIES

Abstract. The concept of “administrative services” in Ukraine began to be widely used during the period of administrative reform, while in many foreign countries it is one of the usual forms of relations between citizens and the state, where the state is understood as a “service provider”. Finally, this concept entered into scientific and practical circulation in the field of public administration in 2012 with the adoption of the Law of Ukraine “On Administrative Services”.

The study of the practice of decentralization in public administration in developed countries is dictated by the objective need to find measures to improve the efficiency of management structures and eliminate administrative barriers to the institution of administrative services. The study was based on the experience of countries such as Great Britain, France, USA, Germany, Canada, Poland and others. One of the main concepts of this reform was the separation of “strategic” and “executive” functions and the transfer of some powers of central government to the local level, aimed at improving the efficiency of budget spending through sound management.

The development of administrative services in Ukraine is in line with European and global trends. This is confirmed by the adoption on November 3, 2020 by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Optimizing the Network and Functioning of Administrative Service Centers and Improving Access to Electronic Services Provided in Electronic Form”. This Law provides for the gradual development of a network of centers for the provision of administrative services of local governments in Ukraine until 2024.

The process of reforming public administration in the field of administrative services in Ukraine is carried out comprehensively, in several areas simultaneously. The study of foreign experience allows to determine what trends in the development of the system of administrative services are used in domestic practice, as well as to identify the main areas of further reform of the system of administrative services in modern Ukraine.

Keywords: administrative services, local self-government, technology, decentralization of power, e-government, administrative regulations.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації публічної влади пов'язує ефективне вирішення переважної більшості соціальних, економічних, екологічних та інших проблем конкретної місцевості з розвитком місцевого самоврядування. Безумовно, що якість життя та комфортності проживання населення у конкретній територіальній громаді залежить від повноти і якості адміністративних послуг, які надаються владою всіх рівнів та іншими організаціями у різних сферах життєдіяльності міст, сіл, селищ. При цьому необхідно зазначити, що основним завданням місцевої влади, безумовно, залишається вирішення місцевих завдань (питань місцевого значення), для чого вона, власне, і формується. Вирішення даних завдань, у свою чергу, передбачає серед іншого використання сучасних та ефективних публічно-управлінських технологій, запровадження відповідних організаційних та контрольних механізмів. Важливо, що подібні механізми і технології найчастіше виробляються самою системою публічного управління і нею ж втілюються в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку системи надання адміністративних послуг на різних рівнях публічного управління знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних вчених К.Афа-

насьєва, Н.Васильєвої, Є.Демського, Ю.Куца, А.Ліпенцева, К.Ніколаєнко, О.Оболенського, Г.Писаренко, В.Тимошука, Ю.Шарова та ін.

Незважаючи на досить тривалий період дослідження феномену адміністративних послуг в розвинених країнах і вже достатню ґрунтовні напрацювання щодо визначення сутності, видів, інструментів і механізмів їх надання, питання розвитку технологій організації надання цього виду публічних послуг органами місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізації влади вивчені все ще недостатньо.

Мета статті полягає у розробці на основі світового досвіду теоретико-методологічних положень та методичних рекомендацій щодо вдосконалення технологічних процесів надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні послуги у сучасному світі постійно перебувають у розвитку. За словами французького дослідника у галузі адміністративного права Р. Драго «адміністрація перебуває у стані постійної реформи, що є ознакою її здоров'я» [1, с. 72]. Поняття «адміністративні послуги» в Україні широко почало застосовуватися в період проведення адміністративної реформи, тоді як у багатьох зарубіжних країнах публічна послуга – це одна зі звичних

форм відносин громадянина і держави, де держава розуміється як «постачальник послуг», а остаточно увійшло у науковий та практичний обіг у сфері публічного управління у 2012 році з прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги» [2]. При розробці адміністративної реформи аналізувався досвід багатьох зарубіжних країн, і найуспішніший було відібрано для реалізації в Україні. За основу вивчення було взято досвід таких країн як Велика Британія, Франція, США, Німеччина, Канада, Польща та ін.

Вивчення практики децентралізації у публічному управлінні розвинених країн диктується об'єктивними потребами пошуку заходів для підвищення ефективності функціонування управлінських структур та усунення адміністративних бар'єрів для інституту надання громадських послуг. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття у Франції під впливом процесів глобалізації в Європі та зміни ролі держави в житті суспільства, просування правової думки про децентралізацію державного управління дало початок реформі під назвою «Оновлення державної служби». Однією з основних концепцій даної реформи було розмежування «стратегічних» та «виконавчих» функцій та передача частини повноважень центральних органів влади на місце, спрямоване на підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів за рахунок раціонального управління [3].

У Німеччині в рамках прийнятої в 1995 р. концепції з метою вдосконалення порядку надання державних послуг було створено спеціальні напівавтономні служби на місцевому рів-

ні, оскільки більшість послуг надавалися на цьому рівні. Згодом їм були передані повноваження обслуговуючого характеру [3].

У Канаді основна кількість громадських послуг передана у відання територіальних суб'єктів країни, які, у свою чергу, передають деякі державні функції у приватний сектор. Децентралізація надання публічних послуг в умовах територіального розподілу підрозділів, великої кількості працівників і постійної зміни зовнішнього середовища дозволяє швидко розробляти і приймати самостійні ініціативні рішення з урахуванням об'єктивної ситуації в конкретній території, що знижує навантаження на центр і дозволяє орієнтувати фахівців віддалених районах на досягнення конкретних результатів. У той же час центром затверджуються довгострокові плани, розподіляються ресурси, здійснюється загальний контроль, проводиться навчання співробітників та оцінка діяльності підрозділів. У даному контексті передача надання основної частини адміністративних послуг на місцевий рівень представляється доцільною.

Розвиток сфери надання адміністративних послуг в Україні відбувається в руслі європейських та загальносвітових тенденцій. Підтвердженням цього є прийняття 3 листопада 2020 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» [4].

Погоджуючись з висновками щодо даного закону народної депутатки України Лариси Білозір, що адміністративні послуги є важливим елементом реформи децентралізації, адже органи місцевого самоврядування отримують додаткові повноваження щодо їх надання, слід констатувати: для людини значно зручніше отримати ту чи іншу послугу у своїй громаді ніж їхати в районний центр [5].

До недавнього часу, певні переваги в отриманні адміністративних послуг мали жителі міст обласного значення та районних центрів, де був законодавчий обов'язок створювати центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Але були й окремі громади, що добровільно створювали ЦНАП, для надання якісних та доступних адміністративних послуг своїм жителям.

Після затвердження нового адміністративно-територіального устрою ситуація змінюється. Більшість питань, в тому числі й надання адміністративних послуг тепер в основному буде вирішуватись на місцевому рівні, а не наприклад на рівні районному. В зв'язку з цим, потреба у функціонуванні мережі ЦНАП районних державних адміністрацій (РДА) відпала. При цьому, надзвичайно важливо, протягом перехідного періоду не допустити погіршення доступу до адміністративних послуг. Це можна зробити шляхом трансформації ЦНАП РДА в ЦНАП органів місцевого самоврядування (ОМС) та поступово розвиваючи мережу ЦНАП ОМС. Саме на це і спрямований Закон, а також на забезпечення умов для якісного надання адміністративних послуг у ЦНАП ОМС.

Закон є максимально компромісним адже в його розробці і доопрацюванні брали участь усі зацікавлені сторони, зокрема, народні депутати України, Мінцифри, Асоціації органів місцевого самоврядування, Асоціація ЦНАП, експерти Програми «U-LEAD з Європою».

Даний Закон передбачає поетапний розвиток мережі ЦНАП ОМС в Україні на період до 2024 року [4].

На першому етапі відбуватиметься поступова трансформація ЦНАП РДА у ЦНАП ОМС. Процес триватиме до кінця 2021 року, при цьому ЦНАП РДА існуватиме до моменту створення у громаді власного ЦНАП. Це дозволить зберегти доступність послуг для мешканців громади у перехідний період. У Законі чітко прописано обов'язок держави утримувати ЦНАП РДА до моменту трансформації.

На час прийняття даного Закону в Україні функціонувало близько 370 ЦНАП РДА, при цьому в 130 районних центрах вже було створено ЦНАП ОМС [5]. Очевидно що існування двох ЦНАП в одній громаді є не доцільним, тому потрібно максимально швидко підсилити ЦНАП ОМС наявною інфраструктурою та персоналом ЦНАП РДА, а останній при цьому ліквідувати. Але в будь-якому випадку, провалів в доступі до адміністративних послуг у таких громадах мешканці не відчують.

У 240 районних центрах досі не створено ЦНАП ОМС. Враховуючи стислі строки і обмежені фінансові ресурси, вкрай важливо, щоб (де це потрібно) громади змогли використати приміщення, обладнання та персонал ЦНАП РДА для швидкого облаштування ЦНАП ОМС [5]. Законодавчі передумови для цього вже враховані у За-

коні: працівники ЦНАП РДА матимуть спрощені процедури переведення на нові посади, щоб не втратити фахових спеціалістів (за згодою сторін та без проведення конкурсу).

Другий етап – у об'єднаних громадах з населенням більше 10 тис. мешканців передбачено до кінця 2022 року створення ЦНАП та належної мережі віддалених робочих місць, щоб громадяни мали змогу отримати базові адміністративні послуги не виїжджаючи за межі свого населеного пункту до центру територіальної громади.

Третій етап – ЦНАП має бути створений у громад до 10 тис. мешканців до кінця 2023 року. Але це зобов'язання діє за умови фінансування цього процесу державою. Йдеться про будівництво, реконструкцію та забезпечення обладнанням [4].

Виконання кожного з етапів буде відбуватись паралельно, і якщо громада навіть до 10 тисяч жителів, зможе відкрити ЦНАП у 2021 році, то це буде перш за все прояв ефективного врядування та турботи про жителів громади.

Стосовно технологічних аспектів надання адміністративних послуг вище розглянутий Закон запроваджує такі зміни:

– адміністративні послуги можуть надаватись через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктом надання адміністративної послуги, безпосередньо адміністратором, суб'єктом надання адміністративної послуги (з дотриманням графіку роботи ЦНАП). Це дозволить максимально ефективно налагодити процеси надання адміністративних послуг в різних громадах та надавати «швидкі» послуги невідкладно, за один візит;

– всі адміністративні послуги виконавчих органів громади надаватимуться у ЦНАП;

– перелік обов'язкових адміністративних послуг, що мають надаватись через ЦНАП буде затверджено КМУ;

– регламент ЦНАП більше не регуляторний акт (за умови його прийняття на базі Примірного регламенту ЦНАП, затвердженого КМУ);

– скасовано спеціальні вимоги до адміністраторів для надання відомостей з ДЗК;

– чітко передбачено, що усі чи окремі завдання адміністратора можуть покладатись на старосту чи інших посадових осіб ОМС, що утворив ЦНАП [5].

Стрижневою тенденцією розвитку технологічного забезпечення надання адміністративних послуг, що сформувалась останнім часом, є широке використання сучасних інформаційних технологій при наданні публічних послуг, у тому числі надання послуг в електронній формі. Зазначений підхід є одним із основних підходів до розвитку системи громадських послуг у більшості країн світу. Так, ще 1997 р. у Великій Британії було прийнято концепцію «Модернізований уряд» [6]. Ця правова програма пропонувала розвиток інформаційно-комунікаційних систем та популяризацію Інтернету. Таким чином, наступним етапом стало вдосконалення державного управління шляхом доступу до адміністративних послуг в електронній формі. Це завдання реалізується і вдосконалюється до нашого часу.

У Канаді для переведення надання послуг в електронний формат 2000 р. було розроблено програму «Уряд On-Line». Концепція даної програми по-

лягає у забезпеченні доступу одержувачів послуг до комплексних сервісів у будь-якому зручному часі та місці. Таким чином, діяльність державної влади стала більш доступною та орієнтованою на задоволення інтересів своїх громадян. Цифровізація позитивно вплинула на якість послуг, що надаються органами виконавчої влади в Канаді. Одним із етапів реалізації адміністративної реформи Німеччини також став розвиток інформаційно-технічних комунікацій у сфері управління та надання державних послуг: у 2005 р. було затверджено програму електронного уряду «BundOnline», згідно з якою надання 180 державних послуг було переведено в електронну форму, крім того, було спрощено процедури отримання публічних послуг заявниками – представниками бізнесу.

Найбільш широким досвідом використання сучасних інформаційних технологій при наданні адміністративних послуг відрізняється Сінгапур, де основний акцент у розвитку системи їх надання зроблено на впровадженні електронних послуг [7]. Доступ заявників здійснюється через портал електронних послуг. У розділі для громадян та резидентів Сінгапуру представлено понад 450 електронних послуг. До особливостей portalу слід віднести такі функції: єдиний канал зворотного зв'язку із заявниками, система рейтингування послуг: кожен авторизований користувач portalу може оцінити зрозумілість викладу та якості надання електронних послуг; послуги в електронному вигляді надаються онлайн через особистий кабінет за єдиним паролем. Також є можливість через спеціальний єдиний сервіс

завантажити будь-яку форму для заповнення. На порталі передбачено доступ до різних сервісів оплати, а також розрахунку платежів; представлена карта-онлайн із значною кількістю інформаційних шарів (генеральний план міста, карта кордонів земельних ділянок, реєстр рішень про плановане використання земельних ділянок, план житлового будівництва, маршрути громадського транспорту, карти місць спостереження за птахами та ін.).

Для отримання електронних послуг та доступу до урядових інтернет-ресурсів, заявники можуть скористатися послугами Центрів електронного доступу. Такі центри створені для громадян, які не мають доступу до Інтернету або не можуть скористатися електронними сервісами самостійно через відсутність потрібних навичок, інших причин.

Економічний та соціальний розвиток українського суспільства на сучасному етапі вимагає якісних змін у наданні адміністративних послуг населенню. Основним досягненням у частині використання інформаційних технологій при наданні адміністративних послуг в Україні останнім часом стало значне поліпшення порталів державних послуг, збільшення кількості послуг, що надаються в електронному вигляді. Водночас досвід зарубіжних країн у цьому напрямі показує недостатність цих досягнень.

Переведення громадських послуг в електронний формат слід розглядати як початковий етап автоматизації. Головні цілі і завдання застосування інформаційно-комунікаційних технологій – не дублювання «у цифровому форматі» порядку надання адміні-

стративних послуг, що склався, а кардинальне перетворення зазначеного порядку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного інструменту. У цьому контексті досвід використання сучасних інформаційних технологій під час надання адміністративних послуг у провідних країнах світу корисний з погляду можливості його застосування у вітчизняній практиці публічного адміністрування. Доречи, основу такого застосування в Україні вже закладено.

Підвищення якості послуг неможливе без розробки нормативно-правової бази, що регулює регламентацію надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. Таким чином, для підвищення ефективності муніципальних послуг необхідно: удосконалювати законодавчу базу щодо формування системи адміністративних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування; сформувати цільові програми щодо підвищення якості надання муніципальних послуг; розробити та затвердити адміністративні регламенти, інструкції, методичні рекомендації, які б регулювали надання послуг місцевим самоврядуванням.

У межах напряму оптимізації послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, необхідна інвентаризація складу муніципальних послуг. Дані про відповідні муніципальні послуги необхідні для розробки адміністративних регламентів. Крім того, вони дозволять приймати рішення щодо оптимізації порядку та термінів надання послуг. Оптимізація системи надання муніципальних послуг дозволяє значно знизити часові та матеріальні витрати споживачів

послуг, забезпечити прозорість адміністративних послуг.

Крім того, при реалізації напрямів оптимізації адміністративних послуг доцільно враховувати необхідність децентралізації повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Рішення щодо розмежування повноважень мають базуватися на таких принципах:

- забезпечення чіткого законодавчого закріплення віднесення повноважень до певного рівня публічної влади – щодо повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які закріплені в законодавстві;

- формування нормативно-правової бази, яка забезпечить щодо всіх переданих повноважень наявність актів, що визначають порядок фінансування цих повноважень, контроль за їх виконанням та надання звітності щодо них;

- виключення прогалин, дублювання та подвійного фінансування спільних сфер діяльності.

Комфортність надання адміністративних послуг залежить насамперед від оперативності вирішення питання, з яким звертається людина, та від того, скільки часу та зусиль витрачається заявником на спілкування з органами влади з цього приводу. Це обумовлює, по-перше, необхідність прийняття адміністративних регламентів послуг органів місцевого самоврядування.

Адміністративні регламенти повинні встановлювати абсолютно чіткі нормативи: за термінами розгляду питання, за нормами часу очікування у черзі, за порядком взаємодії різних органів влади. І головне ці правила

повинні неухильно дотримуватися, має бути налагоджена система контролю та жорсткого реагування на випадки порушення встановлених правил. По-друге, має бути створено відповідне інституційне, організаційне середовище, яке дозволяло б людям не бігати по кабінетах, особливо якщо вони розташовані в різних кінцях міста або навіть у різних населених пунктах.

Стандартизація покликана ліквідувати численні суперечливі інструкції та відомчі накази, усунути дублювання дій працівників, автоматизувати відповідні адміністративні процеси. Як базовий елемент стандартизації адміністративні регламенти: забезпечують мінімізацію витрат часу та інших ресурсів одержувача адміністративних послуг; забезпечують мінімізацію дій, кількості документів, які вимагаються від одержувача послуг; закріплюють параметри вимог до якості та доступності адміністративної послуги; враховують думку та інтереси одержувачів адміністративних послуг.

Адміністративний регламент повинен бути документом, що містить всю необхідну інформацію як громадянам, так посадовим особам. А саме терміни надання послуги, перелік документів, підстави для відмови, адміністративні процедури, відповідальність та порядок оскарження дій (бездіяльності) посадових осіб, контактну інформацію та інше. Адміністративні регламенти муніципальних функцій та послуг дозволяють систематизувати повноваження органів місцевого самоврядування, заповнити нормативно-правові прогалини у законодавстві

та впорядкувати адміністративні процедури.

У сучасних умовах, виходячи з максимізації економічної та соціальної ефективності організації надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування, частина цих функцій може бути передана в аутсорсинг організаціям, що спеціалізуються у відповідній галузі.

Аутсорсинг (від англ. outsourcing: (outer-source-using) використання зовнішнього джерела/ресурсу) – передача організацією (органами влади) на підставі договору певних бізнес-процесів або виробничих соціальних функцій на обслуговування іншій компанії, що спеціалізується у відповідній області. На відміну від послуг сервісу та підтримки, що мають разовий, епізодичний, випадковий характер та обмежені початком і завершенням, на аутсорсинг передаються зазвичай функції з професійної підтримки безперебійної працездатності окремих систем та інфраструктури на основі тривалого контракту. Головним джерелом економії витрат за допомогою аутсорсингу є підвищення бюджетної ефективності загалом. При цьому з'являється можливість звільнити відповідні організаційні, фінансові та людські ресурси, щоб розвивати нові напрямки, або сконцентрувати зусилля на тих, що потребують підвищеної уваги.

Світовий досвід показує, що впровадження аутсорсингу потенційно дає змогу заощадити 10-50% бюджетних коштів за рахунок збільшення конкуренції в секторі замовлень.

Для успішного застосування даної технології в органах місцевого самоврядування необхідно враховувати не

тільки обмеження та труднощі при використанні аутсорсингу, що зустрічаються у світовій практиці, але й специфіку умов відповідної країни, у тому числі такі обмеження, як низький рівень розвитку ринку послуг, недосконалість законодавства, низька адміністративна культура існуючої бюрократії тощо. Багато в чому розвиток аутсорсингу стримується також відсутністю методичної бази реалізації аутсорсингу, закріпленої в нормативних правових актах. Фактично, органи влади продовжують вирішувати завдання забезпечення своєї діяльності за рахунок власних сил, використовуючи аутсорсинг на несистемній основі.

Висновки. Проаналізувавши технологічні аспекти організації надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в Україні та провідних країнах світу, можна зробити висновок, що реформування в цій галузі відповідає кращим зразкам світового досвіду та відбувається у вірному напрямку. Підтвердженням цього є створення у територіальних громадах багатофункціональних центрів з надання адміністративних послуг, стрімке поширення електронного врядування на загальнодержавному та місцевому рівнях. Розвиваються інформаційно-технічні засоби з метою підвищення доступності та якості адміністративних послуг. Таким чином, процес реформування публічного управління у сфері адміністративних послуг в Україні здійснюється комплексно, за кількома напрямками одночасно. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє визначити, які тенденції розвитку системи надання адміністративних послуг використову-

ються у вітчизняній практиці, а також виділити основні напрямки подальшого реформування системи адміністративних послуг у сучасній Україні:

- вдосконалення нормативно-правової бази надання адміністративних послуг, що має полягати у орієнтованості стандартів надання послуг насамперед на інтереси заявника;

- розвиток системи державно-приватного партнерства в питанні надання адміністративних послуг із збереженням контролюючої ролі держави;

- децентралізація надання основної частини адміністративних послуг;

- розбудова системи електронного врядування з метою забезпечення надання високоякісних адміністративних послуг всім категоріям заявників;
- підвищення мотивації службовців органів місцевого самоврядування на надання якісних послуг, введення популярної в зарубіжній практиці системи сертифікації та публічного заохочення організацій, найбільш орієнтованих на клієнтів і якісне надання адміністративних послуг;

- підвищення дієвості інститутів громадського контролю у сфері надання адміністративних послуг.

Перспективою подальших досліджень в цьому напрямі може бути пошук шляхів підвищення рівня інтеграції та цифровізації адміністративних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Драго Р. Административная наука / Драго Р.; Под ред.: Лазарев Б.М.; Пер.: Энтин В.Л. – М.: Прогресс, 1982. – 245 с.

2. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р., № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>.

3. Mazur S. The Resource-integrating state: Development Potential vs. the Quality of Public Regulations / S. Mazur. – Krakow: The Malopolska School of Public Administration, 2011. – 163 p.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» від 3 листопада 2020 р., № 943-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text>.

5. Білозір Л. Новий закон про адміністративні послуги: як він працюватиме [Електронний ресурс] / Л. Білозір. – Децентралізація. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/13000>.

6. Tung L.L. Adoption of electronic government services among business organizations in Singapore / L.L. Tung // The Journal of Strategic Information Systems. – 2005. – № 14 (4). – P. 417–440.

7. Carter L. The utilization of e-government services: citizen trust, innovation and acceptance factors / L. Carter // Informations systems journal. – 2005. – № 15 (1). – P. 5–25.

REFERENCES:

1. Drago R. (1982) *Administrativnaya nauka [Administrative Science]* / Pod red.:

Lazarev B.M.; Per.: Entin V.L. Moscow: Progress. [in Russian].

2. Zakon Ukrayiny «Pro administrativni posluhy» [Law of Ukraine «On Administrative Services»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].

3. Mazur S. (2011) *The Resource-integrating state: Development Potential vs. the Quality of Public Regulations*. Krakow: The Malopolska School of Public Administration.

4. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo optymizatsiyi merezhi ta funktsionuvannya tsestriv nadannya administrativnykh posluh ta udoskonalennya dostupu do administrativnykh posluh, yaki nadayut'sya v elektronniy formi» [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Optimization of the Network and Functioning of Centers for Provision of Administrative Services and Improvement of Access to Administrative Services Provided in Electronic Form»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text> [in Ukrainian].

5. Bilozir L. Novyy zakon pro administrativni posluhy: yak vin pratsyuvatyme [New law on administrative services: how it will work]. *Detsentralizatsiya*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/13000> [in Ukrainian].

6. Tung L.L. (2005) *Adoption of electronic government services among business organizations in Singapore*. The Journal of Strategic Information Systems. (№ 14 (4)), (P. 417–440).

7. Carter L. (2005) *The utilization of e-government services: citizen trust, innovation and acceptance factors*. Informations systems journal. (№ 15 (1)), (P. 5–25).

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 332.13:338.32

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1\(19\)-91-102](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-1(19)-91-102)

Гайдученко Світлана Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 61098, м. Харів вул. Холодногірська, 4, кв.182, тел.: 0672611301, e-mail: gaiduchenko_svet@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНИХ РЕФОРМ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. В статті узагальнено сутність категорії «сільська територія» та розглянуто певні теоретичні аспекти розвитку сільських територій з позицій різних наукових підходів і, зокрема, з урахуванням успішного європейського досвіду застосування програмно-цільового підходу до їхнього розвитку. Також проаналізовано нормативно-правове забезпечення розвитку сільських територій в Україні та виявлена необхідність доопрацювання чинного законодавства з метою завершення реформ децентралізації та забезпечення державної гуманітарної політики на основі певного балансу між різними історично сформованими національними духовними цінностями громадян різних регіонів як однієї із локальних ідентичностей. Розглянуто прагматичні аспекти реалізації сучасних наукових підходів до забезпечення розвитку сільських територій України в умовах реформ децентралізації у контексті впровадження стратегічного управління та програмно-цільових технологій в системі місцевого самоврядування з урахуванням унікальності та локальної ідентичності територіальних громад і регіонів; адаптації європейського досвіду підтримки розвитку сільських територій та сільгоспвиробництва; нарощення позитивного соціального капіталу громад, зокрема, його молодіжного аспекту; нарощення організаційного потенціалу новостворених територіальних громад з позицій проектної зрілості та обласних рад з позицій координації та консультації місцевої програмно-проектної діяльності. При цьому, особливу увагу приділено питанням розвитку соціального потенціалу новоствореної територіальної громади з урахуванням локальних особливостей кожного села, що зосереджує увагу управлінців на людині (особливо, молодій) з її власними потребами й інтересами, а також на підтримці та розвитку історично сформованих національних духовних цінностей громадян різних регіонів.

Ключові слова: сільська територія, сільське господарство, місцеве самоврядування, публічне управління, програмно-цільові технології управління, стратегічне управління та планування, проектування та програмування, управління потенціалом громади.

Haiduchenko Svitlana Aleksandrivna,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Management and Administration Department; O.M. Bekefov National University of Urban Economy in Kharkiv, 61098, Kharkiv, Str. Kholodnohirska, 4, ap.182, tel.: 0672611301, e-mail: gaiduchenko_svet@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

POTENTIAL DEVELOPMENT MANAGEMENT OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE IN UNFINISHED CONDITIONS DECENTRALIZATION REFORMS

Abstract. The article summarizes the essence of the category “rural area” and considers certain theoretical aspects of rural development from the standpoint of different scientific approaches and, in particular, taking into account the successful European experience of applying program-targeted approach to their development. The normative and legal support of rural development in Ukraine was also analyzed and the need to finalize the current legislation in order to complete decentralization reforms and ensure state humanitarian policy based on a certain balance between different historically formed national spiritual values of citizens of different regions as one of local identities. Pragmatic aspects of the implementation of modern scientific approaches to ensuring the development of rural areas of Ukraine in the context of decentralization reforms in the context of strategic management and program-targeted technologies in local government, taking into account the uniqueness and local identity of local communities and regions; adaptation of European experience in supporting rural development and agricultural production; increasing the positive social capital of communities, in particular, its youth aspect; increasing the organizational capacity of newly created territorial communities from the standpoint of project maturity and regional councils from the standpoint of coordination and consultation of local program and project activities. At the same time, special attention is paid to the development of social potential of the newly created territorial community, taking into account the local characteristics of each village. different regions.

Keywords: rural area, agriculture, local self-government, public administration, program-target management technologies, strategic management and planning, design and programming, community potential management.

Постановка проблеми. У 2014 році Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні започаткувала процеси децентралізації українського публічного управління. На її підставі було прийнято відповідну законодавчу базу діяльності територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спроможних забезпечити доступність і не-

обхідну якість публічних послуг для населення сільських територій в умовах їх повного занепаду.

Перші поодинокі позитивні результати реформи децентралізації дало об'єднання територіальних громад, завдяки різного роду інвестиціям держави у розвиток їхньої соціальної інфраструктури та збалансованому економічному, природному та людському потенціалу громади. Укруп-

нення територіальних громад і кардинальні зміни у фінансовій сфері мало сприяти спроможності органів місцевого самоврядування надавати населенню доступні адміністративні, соціальні та інші послуги на відповідних територіях за принципом субсидіарності. На даний час більше 800 новостворених територіальних громад взяли на себе відповідальність самостійно вирішувати місцеві питання забезпечення життєдіяльності населення громад, але за відсутності системного підходу до цих процесів та відповідної науково-методичної підтримки успіху досягла лише незначна їх частина, яка вже мала необхідний ресурсний потенціал.

Системні зміни у місцевому самоврядуванні обумовлюють застосування ефективних підходів до використання усього комплексу ресурсів територіальних громад; чітке визначення стратегічних пріоритетів та відповідного плану заходів щодо розвитку сільських територій. Одним із таких підходів є програмно-цільовий, який спирається на програмно-цільові технології у сільському господарстві; малі форми господарювання; стимулювання інвестиційної діяльності; збереження природних багатств, культурних та історичних пам'яток тощо. В Україні такий підхід використовується, переважно, на національному та регіональному рівнях управління та недостатньо адаптований до рівня місцевого самоврядування в силу низки причин і, зокрема, низького рівня управління потенціалом розвитку сільських територій в умовах нашої сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти децен-

тралізації владних відносин, розвитку сільських територій та впровадження програмно-цільового підходу в публічному управлінні досліджували такі українські науковці: М. Бриль, В. Куйбіда, І. Куліш, О. Лебединська, В. Мамонова, М. Орлатий, С. Романюк, Д. Стеченко, А. Ткачук, В. Шарий, Ю. Шаров та ін. Питання програмно-цільового управління досліджували такі зарубіжні дослідники, як Х. Андерсен К. Вайс, П. Дракер, В. Кінг та ін. Разом із цим, застосування комплексу сучасних наукових підходів до забезпечення розвитку сільських територій та потенціалу їхніх громад на практиці, нажаль, майже не використовується, в силу слабкої методичної підтримки розвитку системи місцевого самоврядування на рівні новостворених територіальних громад в умовах незавершених реформ децентралізації.

Метою даної статті є визначення та обґрунтування прагматичних аспектів реалізації сучасних наукових підходів до управління потенціалом розвитку сільських територій України в умовах реформ децентралізації у контексті нарощення потенціалу новостворених територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що система публічного управління обумовлює розвиток суспільства та держави на підставі виважених та обґрунтованих стратегічних цілей (довго- та середньострокових) з прив'язкою до наявних ресурсів, чіткого контролю виконання поставлених завдань і прийнятих рішень, а також своєчасного попередження і усунення перешкод їхньому виконанню, або коригування завдань з урахуванням впливу об'єктивних обставин. Такими ж системними засадами ма-

ють керуватися і органи місцевого самоврядування при управлінні життєдіяльністю територіальних громад сільських територій, як такими, що забезпечують надійне функціонування територіального врядування, незалежно від особистісних характеристик управлінців.

Слід зазначити, що сутність категорії «сільська територія» не має уніфікованого визначення у нормативно-правових і законодавчих актах України, зокрема, у Конституції України. Утім, українські науковці та експерти визначають її як складну та багатофункціональну систему життєдіяльності, яка охоплює природно-географічний та виробничо-господарський потенціал сільської місцевості у межах базового адміністративно-територіального утворення та характеризується малою щільністю населення та соціально-економічної інфраструктури; певною культурно-історичною спадщиною врядування; здатністю до самоорганізації та саморозвитку. З позицій системного підходу сталий розвиток сільської території обумовлений комплексом адміністративних, соціальних, економічних, політичних, безпекових складових соціальної системи, необхідних для комфортних умов проживання та забезпечення необхідного рівня добробуту сільського населення та розвитку ринку праці. При цьому вирішальними виступають такі управлінські аспекти, як розвиток людського потенціалу; аналіз соціально-економічного стану території, робота на цій основі стратегічного плану та програм соціально-економічного розвитку, галузевих проектів та програми розвитку територіальної громади.

Реалізації перелічених управлінських аспектів сприяє програмно-цільовий підхід до розвитку сільських територій, визнаний успішними країнами однією з основних форм комплексного, системного підходу до процесів управління об'єктами, процесами, відносинами різної природи та змісту, способом вирішення великих і складних завдань за допомогою вироблення та здійснення системи програмних заходів, орієнтованих на цілі та підкріплених наявними ресурсами.

Цей підхід акцентує увагу на координації та гармонізації усіх видів та управлінських рівнів діяльності; на контролі й аналізі результативності прийнятих рішень і реалізованих завдань. Якщо в державному управлінні використання програмно-цільового підходу передбачає досягнення максимального соціально вагомого ефекту в результаті використання коштів, сплачених платниками податків, то в умовах місцевого самоврядування сільських територій він передбачає рівний доступ кожного сільського мешканця до усіх необхідних послуг владних структур.

Існуючий невеликий досвід застосування програмно-цільового управління на рівні регіону та сільської територіальної громади засвідчує його недостатню результативність/ефективність з причин відсутності системного підходу до нормативно-правового та методичного забезпечення управління; недосконалості організації програмно-цільового менеджменту; недостатньої професійної компетентності виконавців і низької якості контролю за програмно-цільовою діяльністю. На даному етапі реформи місцевого самоврядування вкрай важ-

ливо врахувати ці висновки й усунути перелічені недоліки управління, адже соціальне програмування є способом визначення управлінського завдання з позицій стратегічних цілей розвитку соціальної системи та найбільш ефективного варіанту його вирішення. Технологічні аспекти соціального програмування/планування охоплюють аналіз реального стану соціальної системи і цілей її розвитку; розподіл результатів на складові частини і їхнє взаємне узгодження; визначення пріоритетних цілей; вибір оптимального варіанту досягнення цілі, його реалізація й оцінювання результатів тощо. На практиці ці технології сприяють соціальній інтеграції, узгодженню інтересів усіх суб'єктів і координації їх діяльності, концентрації необхідних ресурсів.

При цьому, особлива увага держави приділяється підтримці сільгоспвиробництва для забезпечення їх стійкості до конкурентного тиску; впровадженню інноваційних технологій; вирощуванню екологічно чистої сільськогосподарської продукції; придбанню засобів виробництва для сільського господарства; страхуванню фермерів на випадок несприятливих погодних умов, стихійного лиха; сільськогосподарському виробництву в зонах із несприятливими кліматичними умовами.

Саме таким чином на національному рівні були враховані особливості регіонів при реформуванні адміністративно-територіального устрою країни та створенні системи публічної влади в адміністративно-територіальних одиницях, здатної забезпечити стійкий сталий розвиток усіх регіонів з позицій раціонального використан-

ня їхнього потенціалу. Разом із цим, процес укрупнення територіальних громад, запущений реформою місцевого самоврядування, критично загострив питання згуртованості населення новоствореної громади та формування внутрішнього відчуття єдності у всіх її мешканців. Рішення цього питання передбачало, у першу чергу, спільне з населенням громад чітке визначення пріоритетних напрямів забезпечення життєдіяльності та розвитку громади у довготривалій перспективі з акцентом на соціалізацію та розвиток молоді, покликаної ототожнювати себе з певною громадою, її історією, традиціями тощо. Такі кроки мали сприяти залученню населення до планування розвитку громади та прийняття спільних управлінських рішень стосовно усунення місцевих проблем і, зокрема, недовіри до носіїв змін місцевого самоврядування та формування позитивного соціально-психологічного клімату серед населення. Практика реформування потребувала також забезпечення необхідного рівня громадянської освіти громадян у питаннях демократії управління життєдіяльністю громади та їхніх громадянських прав і свобод як основних чинників розвитку внутрішнього потенціалу та поліпшення внутрішніх умов життєдіяльності.

Слід зазначити, що українці з давніх часів підтримували локальні особливості або традиції життєдіяльності своєї громади, тому формування ідентичності новоствореної укрупненої громади передбачає збереження цих локальних особливостей кожного населеного пункту, щоб не порушити відчуття спільності та приналежності до даної територіальної громади, осо-

бливо, за умов економічних і політичних викликів як джерел соціальних конфліктів. Сприяти цьому може введення визначальної дати «День громади», яка відображає дату утвердження її Статуту. Ще до складових локальної ідентичності населення громади відносять місце народження; особливості ландшафту, природних ресурсів, клімату; економічну спеціалізацію; значущі історико-культурні події; визначні односельці; особливі риси колективної поведінки тощо. Зокрема, Стратегія соціальної згуртованості суспільства Ради Європи орієнтована на спільні цінності, міцні соціальні зв'язки у суспільстві та реалізацію ідеї соціальної солідарності. Згідно цієї ідеї, групи людей мають схожість базових цінностей; визначення спільної мети; демократичний стиль лідерства; організаційну взаємозалежність в процесі діяльності; престиж. До універсальних заходів формування згуртованості територіальної громади можна віднести проведення культурно-масових заходів; формування груп підтримки; організація майданчиків спілкування та спільних розваг; сприяння громадській участі. Суб'єктами формування локальної ідентичності є органи місцевого самоврядування, громадські організації, культурні діячі, активісти, медіа, які спираються на територіальний маркетинг; соціальну та символічну політику; місцевий патріотизм.

Аналіз нормативно-правового забезпечення реформ децентралізації; розвитку сільських територій та новостворених укрупнених територіальних громад в Україні виявив достатньо високий, але ще незавершений рівень розробленості. Зокрема, існує

проблема врахування Рекомендацій Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи стосовно внесення змін до Конституції України щодо запровадження виконавчих органів обласних і районних рад. До того ж, українськими експертами виявлено суперечність Концепції розвитку сільських територій із раніше прийнятими, більш детальними та фінансово забезпеченими стратегічними документами, а також відсутність чітких директивних документів щодо системного та комплексного впровадження програмно-цільового підходу до сталого розвитку сільських територій та їх соціально-економічного аналізу у форматі «профілю» як підстави для оцінювання інвесторами потенціалу громади щодо розрахунків за отримані кредити.

Існуючий невеликий досвід використання технологій управління проектами та локальною ідентичністю у розвитку окремих сільських територій України доводить їх ефективність за умов участі громадськості та підприємців у процесах стратегічного планування; інформування усіх зацікавлених про стан реалізації стратегії; формування «профілю» території з оцінкою фактичного стану та тенденцій розвитку; співробітництва територіальних громад; децентралізованого надання послуг населенню громади тощо. При цьому, головним надбанням стали поступові прогресивні зміни у свідомості населення територіальних громад щодо власної активної громадянської позиції і представників місцевої влади стосовно необхідності розробки власної стратегії розвитку територіальної громади як робочого документу, розробленого

членами громади, а не експертним середовищем, яке має носити консультативний характер.

За таких умов, актуалізується системний підхід до підтримки та реалізації цих процесів на рівні територіальних громад з наукової точки зору, що обумовлює адаптацію кращих зарубіжних технологій програмно-цільового підходу до управління, а також формування методичних рекомендацій.

Першим кроком керівництва громади у цьому напрямі має бути створення у форматі селищної ради із числа активної громадськості (2 – 3 особи) проектного комітету, очолюваного відповідальним депутатом, який співпрацює з експертом зі стратегічного планування відповідного департаменту обласної ради. Останній оперує аналітичними навичками, інтерактивними методами консультування щодо алгоритмів і складових розробки стратегічного документа та скеровує членів комітету у їхній проектній діяльності.

До основних повноважень селищного проектного комітету слід віднести такі:

- залучення місцевих і сторонніх фахівців з різних сфер життєдіяльності (юристів, економістів, представників виробничої сфери, землевпорядників, експертів з просторового планування та ін.), які можуть поділитися відповідними знаннями та досвідом;

- залучення активної громадськості до широкого обговорення планів, проектів, програм розвитку громади з позицій їхніх інтересів і потреб;

- формування «профілю» громади (території) з оцінкою фактичного стану та тенденцій розвитку;

- вибір пріоритетних напрямів розвитку громади на підставі чіткого аналізу ресурсних можливостей громади та наявних економічних показників;

- мотивація потенційних інвесторів;

- розробка та реалізація стратегічних документів розвитку громади;

- регулярний моніторинг реалізації стратегічних документів, спираючись на визначені індикатори та результати опитування населення;

- інформування населення, як самого об'єктивного контролера, на всіх етапах формування та реалізації стратегії, плану, проекту, програми.

За таких умов актуалізуються рішення проблем координації стратегічно-проектної діяльності територіальних громад силами регіонального проектного офісу у контексті їх спільних інтересів та врегулювання конкуренції за спільні ресурси, які виділяють держава та регіони на місцевий розвиток. Регіональний проектний офіс покликаний виконувати такі функції:

- організаційна підтримка технічної підготовки проектів із дотриманням методології проектного підходу;

- нормативно-правове закріплення функціональних обов'язків та відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування за проектну діяльність;

- консультативна, експертна, освітня підтримка проектної діяльності відповідних комітетів територіальних громад;

- формування єдиної бази даних проектів стратегічного розвитку територій для акумуляції досвіду, ідей та результатів та оптимізації їх реаліза-

ції завдяки «касетним» проектам, що сприяє економії часу та коштів завдяки розповсюдженню передового досвіду громад.

Крім цього, вирішальним виступає методико-технологічне забезпечення визначення інноваційності проектів; формування набору індикаторів оцінювання результатів проектів; порядку комерціалізації проектів; аналізу ризиків проектів та їхньої життєздатності тощо. Саме таке забезпечення сприяє формуванню проектної зрілості територіальної громади відповідно до таких етапів розвитку суб'єктів місцевого самоврядування:

- мають місце тільки теоретичні знання з розробки проектів і повна відсутність системного підходу до управління та належного документування проектної діяльності;

- безсистемне використання технологій управління проектами за відсутності командної роботи, що компенсується залученням зовнішніх консультантів до підготовки проектів

- досить високий рівень зрілості проектної діяльності, процеси формування та реалізації проекту формалізовані стандартами та регламентовані посадовими інструкціями; має місце чітка командна робота; забезпечується документування й архівація проектної діяльності;

- проектний комітет громади професійно володіє методологією та техніками управління проектами, безперервно підвищує свою кваліфікацію та застосовує цей арсенал шляхом успішної участі у різноманітних конкурсах проектів.

Таке представлення розвитку проектної зрілості сприяє виявленню сильних та слабких сторін діяльності

проектного комітету громади, а також аналізу рівня виконання, управління та контролю відповідних проектних процесів із системних позицій, які знижують вплив людського чинника якості проекту (програми).

У контексті людського чинника розвитку сільської території визначальну роль відіграють також ціннісні орієнтири життєдіяльності населення територіальних громад. Це доводять історичні факти втрати Україною державності, коли основними стрижнями духовного життя українського народу, у тому числі, сільських громад, було збереження мови, притаманних території традицій та звичаїв, а також національних характерних рис, сформованих у боротьбі за національну незалежність. На жаль, історичним фактом став сучасний ціннісний розкол українського громадянського суспільства, спричинений тривалим радянським періодом нівелювання традиційної національної системи духовних цінностей народу.

Сучасне кризове явище в нашій країні обумовлено відсутністю чіткої державної стратегії духовного розвитку її населення (особливо, молодого покоління) із урахуванням територіальних особливостей з самого початку отримання незалежності. Існуючий розкол суспільства виявився не тільки у розривах за географічними ознаками, ускладнених подвійним громадянством, а й у негативних тенденціях виховання молодого покоління; домінуванні матеріальних потреб над моральними; недостатньо виваженій мовній та релігійній позиції держави.

Відомо, що сутність поняття «духовність» відображує внутрішній світ особистості людини як частини соціу-

му з притаманними їй загальними громадянськими та національними цінностями. Цей аспект має бути врахований при формуванні духовних цінностей молодого покоління, зокрема, сільських громад, у процесах, спрямованих на його особистісне зростання, задоволення індивідуальних потреб, розвиток лідерських якостей, надання можливостей для реалізації особистісного потенціалу, популяризації демократичного врядування, патріотичних настроїв, поваги до історії держави, її мови тощо. Отже, процес формування та розвитку духовних цінностей молоді слід розглядати як комплекс заходів індивідуального та суспільного спрямування, які сприяють гармонійному становленню прийдешнього покоління молоді, у тому числі, сільської.

За таких умов, виникає необхідність у контексті територіальних особливостей національних традицій упровадження програмно-цільового управління духовним розвитком сільських територіальних громад; державної політики щодо розвитку духовності українського суспільства; науково обґрунтованої стратегічної програми духовно-культурного розвитку молодого покоління; необхідного рівня відповідальності органів місцевого самоврядування щодо розвитку духовних цінностей молодого покоління територіальної громади. Іншими словами, запорукою успішного формування духовних орієнтирів життєдіяльності населення територіальних громад, особливо сільських територій, виступає злагоджена взаємодія держави, регіонів та місцевої влади щодо підтримки та розвитку історично сформованих національних

духовних цінностей громадян у процесах реформ децентралізації.

Держава, як головний суб'єкт публічного управління, повинна створювати відповідне нормативно-праве поле для розвитку історично сформованих національних духовних цінностей громадян у межах регіональної гуманітарної політики. У цей же час, державна гуманітарна політика має бути зосереджена виключно на аспектах впровадження сучасних національних духовних цінностей, які сприяють національній безпеці та встановлюють певний баланс між різними історично сформованими національними духовними цінностями громадян різних регіонів. Такий підхід є цілком обґрунтованим і таким, що відповідає сучасним цивілізаційним викликам стосовно глобальних мережевих комунікацій, які відчутно прискорюють еволюційні процеси формування громадянського суспільства як претендента на провідного суб'єкта публічного врядування. На практиці суб'єктами регіональної гуманітарної політики виступають органи місцевого самоврядування, політичні партії, соціальні групи, громадські та підприємницькі організації, наукові інституції, окремі громадяни та суспільство в цілому. Тому завданням місцевої влади є сприяння співпраці цих суб'єктів та дотримання встановленої політики та проведення різноманітних заходів, які підвищують патріотичний дух, просувають загальнолюдські цінності та сприяють розвитку духовних цінностей як локальної ідентичності окремо взятої територіальної громади.

Сприятливу духовну атмосферу в межах територіальної громади створюють також доступні та якісні пу-

блічні послуги населенню, як один із показників ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, що створює для них комфортні умови життя. Досягнення цього показника обумовлює формування належного кадрового забезпечення, яке володіє сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та орієнтоване на новітні підходи до розвитку сфери надання публічних послуг. Це властиво саме молоді, тому вона має бути активно залучена до діяльності у місцевому самоврядуванні, в силу наявності таких характеристик, як енергійність; мобільність; активна громадянська позиція; позитивний авантюризм; цілеспрямованість; адаптивність; креативність; комунікабельність; оптимізм. Такий підхід до управління сприятиме створенню революційної сили, яка буде прагнути прогресивних змін у своєму селі чи селищі, та у подальшому трансформуватися у нових лідерів та управлінців, здатних до сучасних нестандартних управлінських рішень.

Для того, щоб молодь залишалась у громаді, необхідно забезпечити їй гідні умови праці та заробітну плату, належну інфраструктуру, можливості для дозвілля, саморозвитку та самореалізації, а також підтримувати її ініціативи та залучати до вирішення нагальних територіальних проблем. Таке можливе за умов фактичної спроможності і дієвості територіальної громади, які має забезпечити остаточне завершення реформ децентралізації у всіх сферах життєдіяльності країни.

Визначально, що молодіжний аспект є ключовою складовою соціального капіталу територіальної громади як ключового чинника її розвитку,

який несе зміст одночасно і процесу (соціальні мережі), і результату розвитку громади (спільні норми життєдіяльності). Це підтверджується власним ресурсом соціального капіталу громади, який виявляється у цінності кожної особи, що може бути корисно для усієї спільноти. Ще соціальний капітал розглядають через цілеспрямовану дію, яка здатна трансформувати цей капітал на звичайні економічні доходи у контексті реалізації особою соціальних зобов'язань через відповідні зв'язки та мережі, до яких вона має відношення.

На жаль, крім позитивного існує і негативний соціальний капітал громади, який не тільки не сприяє її розвитку, а й може бути шкідливим для її населення громади (злодії або члени громади, які тримаються осторонь та інвестують не в громаду, а за її межами або за межами країни). Іншими словами, глибина і різноманітність соціальних взаємовідносин дає поштовх громадам для процвітання, а наявність перешкод для таких відносин веде до їх руйнування. Саме тому одним з основних напрямів державної політики розвитку територіальних громад та формування громадянського суспільства в Україні є нарощення позитивного соціального капіталу громад шляхом соціального партнерства стосовно успішного досягнення узгоджених цілей життєдіяльності громади.

Разом із цим, реалізація розвитку соціального капіталу є місією виключно самої громади та її членів, орієнтованих на такі групи чинників успішності цього процесу, відображених у «профілі» громади: характеристики громади (соціальні, географічні, еко-

номічні, політичні); характеристики процесу розвитку соціального капіталу (рівень громадської участі та соціального партнерства; залучення та підтримка з боку місцевих організацій; зв'язки з організаціями поза межами спільноти; оптимальне поєднання ресурсів); характеристики організаторів процесу (щирість; відносини довіри; високий рівень компетентності; гнучкість та адаптивність).

Принципи формування «профілю» громади із високим рівнем соціального капіталу спираються на те, що люди у відкритому і вільному оточенні думають і працюють разом заради успішного власного майбутнього. Адже нерідко думки тих громадян, які не погоджуються з більшістю, приводять до посилення креативного мислення та винаходження інноваційних підходів для вирішення довгострокових і складних проблем.

Взагалі, розвиток соціального капіталу громади базується на ідеї про цінність кожного активного члена громади та важливість його голосу під час прийняття управлінських рішень місцевою владою. До цього слід додати особистий потенціал корисності для громади у контексті забезпечення ресурсами, відповідальності за результати спільної діяльності та повної поінформованості. Виходячи з цього, можна визначити такі напрями державної політики щодо розвитку соціального капіталу громад:

- нормативно-правове забезпечення фактичної участі громадян в управлінні місцевими справами та моніторингу й оцінювання розвитку територіальних громад;

- реалізація безкоштовних програм навчання з розвитку громад для

громадських лідерів і посадових осіб місцевого самоврядування;

- сприяння співпраці між різними громадами через створення на загальнодержавному рівні майданчиків для обговорення проблемних питань та досвіду, а також узгодження спільних програм і проектів.

Висновки. Таким чином, управління потенціалом розвитку сільських територій України в умовах незавершених реформ децентралізації доцільно зосередити на таких напрямках, як завершення нормативно-правового забезпечення реформ децентралізації у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, особливо у контексті розвитку сільських територій; системне впровадження програмно-цільових технологій в системі місцевого самоврядування з урахуванням унікальності та локальної ідентичності територіальних громад і регіонів; адаптація європейського досвіду підтримки розвитку сільських територій та сільгоспвиробництва; нарощення позитивного соціального капіталу громад, зокрема, його молодіжного аспекту; нормативно-правове забезпечення державної гуманітарної політики на основі певного балансу між різними історично сформованими національними духовними цінностями громадян різних регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про місцеве самоврядування : закон України від 21.05.1997 р. № 280/97 – ВР [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>.

2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р № 333-р [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

3. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy “Pro mistseve samovriaduvannia” : vid 21 travnia 1997 r. № 280/97 [Law of Ukraine “On local self-government” from May 21, 1997 № 280/97 - VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>. [in Ukrainian].

2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady” : vid 01 kvitnia 2014 r № 333-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power” from April 1, 2014, № 333-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>. [in Ukrainian].

3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii” : vid 23 veresnia 2015 r. № 995-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Concept of rural development” from September 23, 2015, № 995-r.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>. [in Ukrainian].

Лопушинський Іван Петрович,

доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12; e-mail: doctordumetaua@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7460-7476>;

Філіппова Вікторія Дмитрівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12; e-mail: filippova_vd@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

Плющ Руслан Миколайович,

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12; e-mail: r.pliushch@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ: НОВАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У дослідженні розглядаються проблемні питання проходження служби в органах місцевого самоврядування в Україні, викликані недосконалістю чинного законодавства в означеній сфері публічного управління; аналізується проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування України» на предмет установа нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування як професійної та політично неупередженої діяльності на благо держави і громади, а також гарантування реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування; показано, що потреба ухвалення запропонованих змін зумовлена необхідністю привести законодавство про службу в органах місцевого самоврядування відповідно до чинного Закону України «Про державну службу» та наслідків здійсненої в Україні децентралізації; доведено, що у висліді ухвалення нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» Україна має отримати створення правових передумов для підвищення престижності служби в органах місцевого самоврядування, урегулювання статусу службовця органу місцевого самоврядування, рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування виключно на основі заслуг, прозорого прийняття на службу до органів місцевого самоврядування, стимулювання кар'єрного зростання службовців органів місцевого самоврядування, деполітизації, нової моделі оплати праці, що мінімізує суб'єктивізм керівника, впровадження ефективного механізму запобігання корупції, підвищення рівня соціального та матеріального захисту службовців органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що ухвалення Верховною Радою України нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» сприятиме встановленню нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності.

Ключові слова: міське самоврядування, реформа, законодавче забезпечення, ресурсне забезпечення, місцева демократія.

Lopushynskiy Ivan Petrovich, Doctor of Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University; Berislavskoe highway, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12; e-mail: doctordumetaua@meta.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7460-7476>;

Filippova Viktoriia Dmytrivna,

Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University; Berislavskoe highway, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12; e-mail: filippova_vd@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

Pliushch Ruslan Mykolaiovych,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Local Self-Government Department, Kherson National Technical University; Berislavskoe highway, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12; e-mail: r.pliushch@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

SERVICE IN THE AUTHORITIES OF MISSION SELF-REGULATING OF UKRAINE: NOVATIONS IN LEGISLATIVE PROVISION

Abstract. The study examines the problematic issues of service in local government in Ukraine caused by the imperfection of the current legislation in this area of public administration; analyzes the draft Law of Ukraine “On Service in Local Self-Government of Ukraine” for the purpose of establishing new legal and organizational foundations for service in local government as a professional and politically impartial activity for the benefit of the state and society, as well as guaranteeing the realization by citizens of Ukraine the right of equal access to service in local government; it is shown that the need to adopt the proposed changes is due to the need to bring the legislation on service in local government in accordance with the current Law of Ukraine “On Public Service” and the consequences of decentralization; it is proved that as a result of the adoption of the new Law “On service in local government” Ukraine should receive the creation of legal prerequisites for increasing the prestige of service in local government, the regulation of the status of the employee of local government, equal access to service in local government solely on the basis of merit, transparent admission to service in local government, stimulating career growth of local government employees, de-politicization, a new model of remuneration that minimizes the subjectivity of the leader, the introduction of an effective mechanism to prevent corruption, and increasing the level of social and material protection of local government employees. It is substantiated that the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the new Law “On service in local self-government” will contribute to the establishment of new legal and organizational foundations of service in local government of Ukraine as a professional and impartial activity.

Key words: local self-government, reform, legislative support, resource support, local democracy.

Постановка проблеми. Проходження служби в органах місцевого самоврядування України, починаючи з 2001 року і до цього часу, визначається Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [11].

25 березня 2015 року Кабінет Міністрів України схвалив і 1 квітня того ж року вніс до Верховної Ради України проєкт нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» [12]. У цьому законопроєкті було враховано принципові зауваження Асоціації міст України щодо повноважень місцевих рад самостійно визначати посадові оклади службовців органів місцевого самоврядування (раніше пропонувалося надати такі повноваження Уряду) та виключення спеціальних повноважень Національного агентства України з питань державної служби (НАДС) з контролю над органами місцевого самоврядування та перевірки нею відомостей при проведенні конкурсу.

Метою законопроєкту було встановлення нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування як професійної та політично неупередженої діяльності на благо держави і громади, а також для гарантування реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування.

Проєктом Закону передбачалося створення правових передумов для: підвищення престижності служби в органах місцевого самоврядування; урегулювання статусу службовця органу місцевого самоврядування; рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування виключно на основі заслуг; прозорого прийняття на

службу до органів місцевого самоврядування; стимулювання кар'єрного зростання; деполітизації; нової моделі оплати праці, що мінімізує суб'єктивізм керівника; впровадження ефективного механізму запобігання корупції; підвищення рівня соціального та матеріального захисту службовців [12].

Проєкт містив низку новел, головними серед яких були: новий поділ посад в органах місцевого самоврядування на категорії; вимоги до політичної неупередженості службовців; вимоги до рівня професійної компетентності особи, яка претендує на зайняття посади в органах місцевого самоврядування; порядок проведення конкурсу; новели щодо оплати праці, преміювання та заохочення [12].

У першому читанні законопроєкт [12] було ухвалено парламентом України ще 23 квітня 2015 року. 9 лютого 2017 року Верховна Рада України ухвалила в другому читанні та в цілому проєкт Закону України № 2489 «Про службу в органах місцевого самоврядування» [12]. За це рішення проголосувало 253 народні депутати при поіменному голосуванні.

Проте Президент України із зауваженнями (здебільшого вони стосувалися нерівних умов оплати праці порівняно з державними службовцями – на користь посадових осіб місцевого самоврядування) повернув його на розгляд Верховної Ради України, що так і не спромоглася подолати вето Глави держави.

Згодом було зареєстровано ще кілька законопроєктів такого Закону. Проте до його розгляду в сесійній залі парламенту справа так і не дійшла.

Наразі 29 грудня 2021 року Кабінет Міністрів України схвалив з доопра-

цюванням проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (нова редакція) і 05 січня 2022 року вніс його до Верховної Ради України [13].

Проект підготовлено НАДС з метою встановлення нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, а також приведення відповідно до вимог бюджетного законодавства, Закону «Про державну службу» [9] та нової системи адміністративно-територіального устрою України. Крім того, в документі закладено правову основу для реалізації ключових HR-процедур, таких як: проведення конкурсу, формування кадрового резерву за результатами конкурсного відбору, щорічного оцінювання службовців, стажування, кар'єрне просування по службі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до висвітлення проблем проходження служби в органах місцевого самоврядування зверталися автори Енциклопедії державного управління [1], Ю. Кириченко (досліджує службу в органах місцевого самоврядування як самостійний вид публічної служби) [2], С. Кирій (вивчає службу в органах місцевого самоврядування як вид публічної служби) [3], С. Краснопорова (трактує поняття «служба» як базове поняття професіоналізації служби в органах місцевого самоврядування) [4], Ю. Молчанова (досліджує сучасний стан, перспективи розвитку служби в органах місцевого самоврядування як індивідуальної форми участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцево-

го значення) [5], Г. Падалко (аналізує європейські стандарти організації та функціонування служба в органах місцевого самоврядування в зарубіжних країнах [7] та концептуальні проблеми теорії та практики служба в органах місцевого самоврядування в Україні [6], Л. Поп'юк (досліджує професіоналізацію та формування позитивного іміджу служба в органах місцевого самоврядування) [8] та ін. Водночас, ці та інші публікації прив'язано до чинного Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [11], що, як уже зазначалося вище, серйозно застарів і не відбиває останніх законодавчих реалій періоду завершення децентралізації влади в Україні.

Формулювання мети дослідження. Саме тому метою нашого дослідження й стало висвітлення засадничих принципів нового законопроекту «Про службу в органах місцевого самоврядування» [13], усебічно схваленого зацікавленими сторонами та поданого 05 січня 2022 року Кабінетом Міністрів на розгляд Верховною Радою України.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [10].

Служба в органах місцевого самоврядування (анг. service in local

governments) – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеve самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом [1, с. 415].

І. Шумляєва зазначає, що характерними ознаками служби в органах місцевого самоврядування є: професійна діяльність, тобто така, що виконується безперервно як основний вид на підставі спеціальних знань та навичок особами, які мають відповідну освіту та професійну підготовку; діяльність з виконання повноважень органів місцевого самоврядування, тобто діяльність, підпорядкована територіальній громаді; організується на постійній основі, що забезпечує її професіоналізм та стабільність, тобто посадові особи місцевого самоврядування виконують повноваження органу місцевого самоврядування як основну роботу впродовж невизначеного часу (постійно), а посадові особи, які обираються, навпаки, діють протягом певного проміжку часу (тимчасово); посадовою особою органу місцевого самоврядування може бути громадянин України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території [1, с. 415].

Напрямами державної політики щодо служби в органах місцевого самоврядування наразі визначено її законодавче врегулювання та забезпечення ефективності; захист прав місцевого самоврядування; організація підготовки та перепідготовки ка-

дрів для служби в органах місцевого самоврядування; правовий та соціальний захист посадових осіб місцевого самоврядування; методичне та інформаційне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування [1].

Служба в органах місцевого самоврядування здійснюється на таких основних принципах: служіння територіальній громаді; поєднання місцевих і державних інтересів; верховенство права, демократизму і законності; гуманізм і соціальна справедливість; гласність; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; рівні можливості доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їхніх ділових якостей і професійної підготовки; професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі; підконтрольність, звітність, персональна відповідальність за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків; дотримання прав місцевого самоврядування; правова і соціальна захищеність посадових осіб місцевого самоврядування; захист інтересів відповідної територіальної громади; фінансове й матеріально-технічне забезпечення служби за рахунок коштів місцевого бюджету; самостійність кадрової політики в територіальній громаді [1].

Зasadничі принципи здійснення служби в органах місцевого самоврядування відбито в чинному Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.) [11]. Водночас цей нормативно-правовий акт значною мірою застарів і наразі не відбиває всіх реалій, що склалися в Україні після ухвалення 2015 року Закону «Про державну службу» [9], уне-

сення низки змін до Бюджетного кодексу України щодо децентралізації та постановня нової системи адміністративно-територіального устрою України.

Як уже зазначалося вище, потребу ухвалення запропонованих змін зумовлено необхідністю привести законодавство про службу в органах місцевого самоврядування відповідно до чинного Закону України «Про державну службу» [9] та нових реалій. Розроблення законопроекту було передбачено Планом законопроектних робіт Верховної Ради України на 2021 рік й планом пріоритетних дій Уряду на 2021 рік.

Проект Закону доопрацьовано за результатами: розгляду на засіданнях Урядового комітету з питань економічної, фінансової політики, паливно-енергетичного комплексу, стратегічних галузей промисловості, розвитку громад і територій та інфраструктури 10 та 22 грудня 2021 року, а також проведеної узгоджувальної наради 20 грудня 2021 року під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки Ю. А. Свириденко за участі представників Мінфіну, НАДС, Секретаріату Кабінету Міністрів, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування Асоціація міст України, Українська асоціація районних та обласних рад; розгляду на засіданні Кабінету Міністрів України 29 грудня 2021 року та проведеної узгоджувальної наради 31 грудня 2021 року за участі представників Мінфіну, Мінсоцполітики, НАДС, Секретаріату Кабінету Міністрів, Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України».

Законопроект пройшов необхідну процедуру громадського обговорення,

погодження з зацікавленими органами, двічі заслуховувався на засіданні профільного Урядового комітету. Напрацьовувався документ в межах роботи Міжвідомчої робочої групи, куди ввійшли народні депутати України, представники центральних органів виконавчої влади, Секретаріату Кабінету Міністрів, Офісу Президента України, а також представники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, профспілок, науковців та експерти з міжнародних організацій, проєктів технічної допомоги.

Проект Закону було підготовлено на виконання пункту 29 підрозділу 4.2 розділу 4 Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік, затвердженого постановою Верховної Ради України від 02 лютого 2021 року № 1165-ІХ, та пункту 100 Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 року № 276-р.

Відповідно до вимог Європейської Хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Законом України від 15 липня 1997 року № 425/97-ВР, для забезпечення служби в органах місцевого самоврядування слід було на рівні закону врегулювати такі питання:

1) організаційно-правові засади служби в органах місцевого самоврядування;

2) умови служби найманих працівників органів місцевого самоврядування, що дозволять провести добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності;

3) забезпечення належної можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі;

4) відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, а також, у разі потреби, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення [13].

Як відомо, пріоритетним напрямком у процесі децентралізації публічної влади в Україні є вдосконалення принципів служби в органах місцевого самоврядування, процедур добору та проходження служби в органах місцевого самоврядування, соціальних гарантій та відповідальності службовців місцевого самоврядування, обмеження дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб при затвердженні матеріально-фінансового забезпечення службовців місцевого самоврядування, стимулювання кар'єрного зростання, деполітизації служби в органах місцевого самоврядування.

Крім того, необхідність ухвалення нового Закону зумовлено потребою в приведенні законодавства про службу в органах місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про державну службу» [9], який був ухвалено 10 грудня 2015 року й набрав чинності 01 травня 2016 року, оскільки ще дотепер окремі питання проходження служби в органах місцевого самоврядування та оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування регулюються нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, що були затверджені для реалізації Закону України від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ «Про державну службу», що втратив чинність ще 2016 року.

Проект Закону [13] передбачає зміни, зокрема, щодо: розмежування статусу службовців місцевого самоврядування та виборних посадових осіб місцевого самоврядування; закріплення принципу політичної неупередженості службовців місцевого самоврядування, із збереженням за ними конституційного права обиратися та гарантій передбачених виборчим законодавством; закріплення повноважень керівника служби в органах місцевого самоврядування; упорядкування проведення відкритих конкурсів на посади службовців місцевого самоврядування; опублікування оголошення про конкурс та результатів його проведення через Єдиний портал вакансій публічної служби; оновлення порядку формування складу конкурсної комісії; запровадження щорічного оцінювання результатів службової діяльності службовців місцевого самоврядування; оновлення порядку професійного розвитку службовців місцевого самоврядування; запровадження механізмів кар'єрного просування службовців місцевого самоврядування, шляхом застосування можливості переведення на вищі посади служби в органах місцевого самоврядування в межах категорії посад упродовж одного року після отримання відмінної оцінки за результатами щорічного оцінювання; удосконалення кадрового резерву службовців місцевого самоврядування; установлення рамки посадових окладів службовців місцевого самоврядування; установлення дисциплінарної та матеріальної відповідальності службовців місцевого самоврядування [13].

Проектом Закону передбачено внесення змін до законів України «Про

місцеве самоврядування в Україні» [10] та «Про державну службу» [9] з метою узгодження їх положень та усунення прогалин і колізій.

Реалізація проекту Закону України «Про службу в органах місцевого са-

моврядування» [13] також потребує внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України. З цією метою підготовлено окремий проект Закону України «Про внесення змін до

Таблиця 1

Очікуваний вплив норм законопроекту на ключові інтереси всіх зацікавлених сторін*

Зацікавлена сторона	Вплив реалізації акта на зацікавлену сторону	Пояснення очікуваного впливу
Кандидати на зайняття посад службовців місцевого самоврядування	Прозорі та ефективні конкурсні відбори, відкладене право на зайняття посади	Проект Закону забезпечить справедливі підходи до визначення переможців конкурсів на посади службовців місцевого самоврядування, а також призначення на посади службовців місцевого самоврядування осіб, які успішно пройшли зазначені конкурси, але не визначені їх переможцями, за спрощеними процедурами.
Службовці місцевого самоврядування	Визначення статусу службовця місцевого самоврядування, можливість кар'єрного просування, зрозумілі умови проходження служби, притягнення до відповідальності	Проект Закону поліпшить умови проходження служби в органі місцевого самоврядування; забезпечить можливість найкращим службовцям місцевого самоврядування перейти на вищу посаду без проходження конкурсу за результатами оцінювання; забезпечить соціальну захищеність службовця місцевого самоврядування; упорядковує притягнення до дисциплінарної та матеріальної відповідальності службовців місцевого самоврядування.
Вибірні посадові особи місцевого самоврядування	Уточнення статусу виборної посадової особи місцевого самоврядування, передбачення наслідків відмови від складання Присяги	Проект Закону забезпечить правове регулювання порядку складення Присяги, виконання повноважень відсутньої виборної посадової особи місцевого самоврядування, а також її умови оплати праці.
Працівники патронатної служби	Визначення статусу працівників патронатної служби та відносин з органом місцевого самоврядування	Проект Закону забезпечить правове регулювання призначення та звільнення радників, консультантів та помічників сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті, районної, обласної ради, їх період роботи в органі місцевого самоврядування.

* Складено авторами за проектом Закону [13].

статті 368 Кримінального кодексу України та статті 216 Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення кола посадових осіб місцевого самоврядування».

Висновки. Отже, ухвалення Верховною Радою України нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» [13] сприятиме встановленню нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, а також приведення відповідно до вимог бюджетного законодавства, Закону «Про державну службу» [9] та нової системи адміністративно-територіального устрою України. Реалізація проекту Закону матиме позитивний вплив на посадових осіб місцевого самоврядування (виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування), кандидатів на зайняття відповідних посад службовців місцевого самоврядування та працівників патронатної служби, оскільки визначить їхній статус, удосконалив конкурсні процедури та процедури проходження служби, зміцнить стабільність служби в органах місцевого самоврядування, а також надасть керівникам служби дієві інструменти ухвалення ефективних управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Сergygin (співголова), В. М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.

2. Кириченко Ю. М. Служба в органах місцевого самоврядування як самостійний вид публічної служби. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2008. № 42. С. 153-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_42_26

3. Кирий С. Л. Служба в органах місцевого самоврядування як вид публічної служби. *Державне будівництво*. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2018_2_17

4. Краснопорова С. В. «Служба» як базове поняття професіоналізації служби в органах місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного управління. 2008. № 2. С. 238-247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_32

5. Молчанова Ю. Ю. Служба в органах місцевого самоврядування як індивідуальна форма участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення: сучасний стан, перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 51(1). С. 61-65. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_51\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_51(1)_14)

6. Падалко Г. В. Служба в органах місцевого самоврядування в Україні: концептуальні проблеми теорії та практики. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 117-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_1_30

7. Падалко Г. В. Служба в органах місцевого самоврядування у зарубіжних країнах: європейські стандарти організації та функціонування. *Форум права*. 2013. № 1. С. 751-757. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

8. Поп'юк Л. В. Служба в органах місцевого самоврядування: професіоналізація та формування позитивного іміджу. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 331-336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_37_46

9. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Київ: Алерта, 2021. 32 с.

11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>

12. Про службу в органах місцевого самоврядування: проект Закону України, внесений до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України 30 березня 2015 року, зареєстрований у парламенті за № 2489 (чинності не набув). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54569

13. Про службу в органах місцевого самоврядування: проект Закону України, внесений до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України 05 січня 2022 року, зареєстрований у парламенті за № 6504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73563

REFERENCES:

1. Kovbasjuk, Ju. V. (2011). *Enciklopedija derzhavnogo upravlinnja* [Encyclopedia of State Administration]. (Vols. 1-8). Kiev: Nac. akad. derzh. upr. pri Prezidentovi Ukraini [in Ukrainian].

2. Kirichenko, Ju. M. (2008). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja jak samostijnij vid publichnoї sluzhbi [Service in the organs of self-regulation as an independent type of public service]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu vnutrishnih sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 42, 153-157 [in Ukrainian].

3. Kirij, S. L. (2018). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja jak vid publichnoї sluzhbi [Service in the organs of self-regulation as a type of public service]. *Derzhavne budivnictvo - Sovereign everyday life*, 2. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2018_2_17 [in Ukrainian].

4. Krasnop'orova, S. V. (2008). «Sluzhba» jak bazove ponjattja profesionalizacii sluzhbi

v organah miscevoغو samovrjaduvannja [«Service» as a basic concept of professional service in the bodies of self-regulation]. *Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnja - Actual problems of state administration*, 2, 238-247 [in Ukrainian].

5. Molchanova, Ju. Ju. (2018). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja jak individual'na forma uchasti chleniv teritorial'noї gromadi u virishenni pitan' miscevoغو znachennja: suchasnij stan, perspektivi rozvitku [Service in the bodies of the local self-regulation as an individual form of participation of members of the territorial community in the highest nutrition of the local community: current camp, prospects for development]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija : Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right*, 51(1), 61-65 [in Ukrainian].

6. Padalko, G. V. (2012). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja v Ukraini: konceptual'ni problemi teorii ta praktiki [Service in the organs of self-regulation in Ukraine: conceptual problems of the theory of practice]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava - Chasopis of Kiev University of Law*, 1, 117-123 [in Ukrainian].

7. Padalko, G. V. (2013). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja u zarubizhnih kraїnah: evropejs'ki standarti organizacii ta funkcionuvannja [Service in the organs of self-regulation in foreign countries: European standards for organizing and functioning]. *Forum prava - Law Forum*, 1, 751-757 [in Ukrainian].

8. Pop'juk, L. V. (2013). Sluzhba v organah miscevoغو samovrjaduvannja: profesionalizacija ta formuvannja pozitivnoغو imidzhu [Service in the bodies of the local self-regulation: professionalization and formation of a positive image]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja - Efficiency of state administration*, 37, 331-336 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraini «Pro derzhavnu sluzhbu» [The Law of Ukraine «About state service»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua Retrived from

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukraïni “Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraïni” [The Law of Ukraine “About the self-regulation in Ukraine”] Kiïv: Alerta [in Ukrainian].

11. Zakon Ukraïni “Pro sluzhbu v organah misceвого samovrjaduvannja” [The Law of Ukraine “About service in the bodies of local self-regulation”] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [in Ukrainian].

12. Proekt Zakonu Ukraïni, vnesenij do Verhovnoi Radi Ukraïni Kabinetom Ministriv Ukraïni “Pro sluzhbu v organah misceвого samovrjaduvannja” [Submissions to the Supreme Council for the sake of Ukraine by

the Cabinet of Ministers of Ukraine “About service in the bodies of local self-registration: draft Law of Ukraine”] (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54569 [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu Ukraïni, vnesenij do Verhovnoi Radi Ukraïni Kabinetom Ministriv Ukraïni “Pro sluzhbu v organah misceвого samovrjaduvannja” [Submissions to the Supreme Council for the sake of Ukraine by the Cabinet of Ministers of Ukraine “About service in the bodies of local self-registration: draft Law of Ukraine”] (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54569 [in Ukrainian].

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 1 (19) – лютий-березень 2022

Формат 70x100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 16,9,63. Обл.-вид. арк. 14,48.